

T. C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TAŞLICALI YAHYÂ'NIN ŞÂH U GEDÂ MESNEVİSİNDE
DİNÎ TERİMLER**

BETÜL KARA

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Şanlıurfa

2025

T. C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TAŞLICALI YAHYÂ'NIN ŞÂH U GEDÂ MESNEVİSİNDE
DİNÎ TERİMLER**

BETÜL KARA

(235210003)

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. OSMAN TÜRK

Şanlıurfa

2025

TEŐEKKÖR

Tez konusunun seçilmesinde ve çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen, destekleriyle çalıőmamda yönümü bulmamı sağlayan saygıdeğer hocam Osman TÖRK'e, her daim destekçim olan sevgili eőim Ferhat KARA'ya teőekkÖr ederim.

Betöl KARA

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
KISALTMALAR	iv
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	1
1.3. Tezin Önemi	1
1.4. Tezin Yöntemi	1
1.5. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları	2
1.6. Tez Konusu İle İlgili Önceki Çalışmalar	2
2. BÖLÜMLER	3
2.1. Türk Dilinin Dönemlerinin Sınıflandırılması ve Batı Türkçesi'nin Bir Dönemi Olan Osmanlı Türkçesi	3
2.1.1. Osmanlı Türkçesi Dönemi	5
2.1.2. Taşlıca Yahyâ'nın Hayatı ve Eserleri	7
2.1.2.1. Hayatı	7
2.1.2.2. Edebî Şahsiyeti	9
2.1.2.3. Eserleri	10
2.1.2.3.1. Dîvân	10
2.1.2.3.2. Hamse	11
2.1.2.3.2.1. Gencîne-i Râz	11
2.1.2.3.2.2. Yûsuf u Zelîhâ	12
2.1.2.3.2.3. Kitâb-ı Usûl	12
2.1.2.3.2.4. Gülşen-i Envâr	12
2.1.2.3.2.5. Şâh u Gedâ	13
2.2. Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ Mesnevîsi'nde Dinî Kavramlarla İlgili Söz Varlığı	15
2.2.1. İman İle İlgili Kelimeler	15
2.2.2. Yaratıcıyla İle İlgili Kelimeler	19
2.2.2.1. Yaratıcının İsimleri	23
2.2.2.2. Yaratıcının Sıfatları	28
2.2.2.3. Yaratıcıyla İlgili Diğer Kelimeler	32
2.2.3. Melekler İle İlgili Kelimeler	33

2.2.3.1. Şâh u Gedâ'da İsmi Geçen Melekler	34
2.2.4. Kutsal Kitaplarla İle İlgili Kelimeler	35
2.2.5. Peygamberlik İle İlgili Kelimeler	36
2.2.6. Âhiret İle İlgili Kelimeler	41
2.2.7. Cennet-Cehennem İle İlgili Kelimeler	42
2.2.8. Kaza, Kader ve Kıyamet İle İlgili Kelimeler	44
2.2.9. İbadet İle İlgili Kelimeler	45
2.2.10. Sûre, Âyet ve Dinî Sözler	55
2.2.11. Tasavvuf İle İlgili Kelimeler	56
2.2.12. Ahlâk İle İlgili Kelimeler	69
2.2.13. Özel İsimler	75
2.2.13.1. Şâh u Gedâ Mesnevîsinde Adı Geçen Peygamberler	75
2.2.13.2. Şâh u Gedâ Mesnevîsindeki Diğer Özel İsimler	90
3. SONUÇLAR	107
KAYNAKLAR	109
ÖZGEÇMİŞ	113

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TAŞLICALI YAHYÂ’NIN ŞÂH U GEDÂ MESNEVÎSİNDE
DİNÎ TERİMLER
BETÜL KARA
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Tez Danışmanı Doç. Dr. Osman TÜRK
Temmuz Yıl : 2025, 113 sayfa

ÖZET

Bu çalışmada, Taşlıcalı Yahyâ’nın Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınlarından çıkarılmış Şâh u Gedâ mesnevîsinde söz varlığı kapsamına dâhil olan dinî terimler mesnevînin tüm beyitleri incelenerek tespit edilmiştir. Tezin giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi ve ulaştığımız bulgular yer almaktadır. Ayrıca; yazarın hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgiler de tezin giriş bölümünde bulunmaktadır. Birinci bölümde söz varlığı, Türkçe’nin tarihî gelişimi ve Şâh u Gedâ’nın yazıldığı dönem ile ilgili bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise Şâh u Gedâ mesnevîsinin ihtivâ ettiği dinî terimler ve özel isimler incelenmiştir. Tespit edilen dinî terimlere örnek olarak verilen beyitler kitaptan orijinal hâliyle alınmıştır. Tespit edilen dinî terimlerin kökenlerine göre dağılımları eserin sonuç bölümünde toplu bir şekilde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Dinî Terimler, Mesnevî, Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ.

ABSTRACT
MASTER THESIS
RELIGIOUS TERMS IN TASLICALI YAHYA’S SHAH U GEDA MASNAVI
BETÜL KARA
HARRAN UNIVERSITY
İNSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
Thesis Superviso: Assoc. Prof. Dr. Osman TÜRK
Temmuz Year: 2025, Page : 113

ABSTRACT

In this study, religious terms included in the vocabulary of Taşlıcalı Yahya's Şâh u Gedâ mesnevi, which was extracted from the Ministry of Culture and Tourism publications, were determined by examining all the couplets of the mesnevi. The subject, purpose, method and findings of our study are included in the introduction section of the thesis. In addition; information about the author's life, works and literary personality is also included in the introduction section of the thesis. In the first section, information about the vocabulary, historical development of Turkish and the period in which Şâh u Gedâ was written is given. In the second section, religious terms and proper names included in the Şâh u Gedâ mesnevi were examined. The couplets given as examples of the religious terms determined were taken from the book in their original form. The distribution of the religious terms determined according to their origins is given collectively in the conclusion section of the work.

Keywords: Vocabulary, Religious Terms, Mesnevi, Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.49. Şekil 1. Dini Terimlerin Köken Dağılımı.....108

Şekil 3.50. Şekil 2. Dini Terimlerin İncelenen Eserde Geçme Sıklığı Grafiği.....108

KISALTMALAR

Ar.	:	Arapça
Fars.	:	Farsça
İ.	:	İsim
Mec.	:	Mecaz
MS	:	Milattan Sonra
T.	:	Türkçe

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ mesnevîsinin söz varlığı incelenerek dinî söz varlığını tespit etmek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Söz varlığı, dinî söz varlığı, konusu pek çok kez üzerinde çalışılmış bir konudur. Bu çalışmada dinî terimler tespit edilerek eserden örnek beyitler verilmek suretiyle incelenmiştir.

1.2. Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı söz varlığı konusu olan dinî terimler konusunu Şâh u Gedâ üzerinde incelemektir. Tezin öncelikli amacı dinî terimlerle ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktır. Dinî terimler saptandıktan sonra eserde geçen sözcüklerin köken bakımından incelemesi yapılarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca tespit edilen her bir dinî terim, incelenen eserden örneklendirilmiştir.

1.3. Tezin Önemi

Bu çalışmada seçilen konu Türk dilinin söz varlığı ihtivâ ettiği söz varlığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Türk diline eserler üzerinde daha önce birçok söz varlığı çalışması ortaya konulmuş olsa da Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesinde yer alan bu değerli mesnevîyle ilgili kapsamlı bir söz varlığı çalışması ortaya konulmamıştır.

Bu çalışmayla eserde geçen sözcükler dinî terim olması niteliğiyle ele alınmıştır. Bu çalışma, gerek söz varlığı unsurlarını ortaya koyması gerekse literatüre örnek bir çalışma olması nedeniyle önem taşımaktadır.

1.4. Tezin Yöntemi

Bu çalışma yürütülürken şu aşamalar izlenilmiştir: Şâh u Gedâ mesnevîsinin Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlarından çıkan eserin tamamı ayrıntılı bir şekilde incelenerek dinî nitelikteki terimlerin ve özel isimlerin tespit edilmesi, tespit edilen terimlerin sınıflandırılması, sınıflandırılan terimlerin sözlük anlamlarının verilmesiyle birlikte bazı terimlere ait nispeten detaylı bilgi verilmesi, terimlerin kökeninin tespit edilmesi, her bir terime incelenen eserden bazı kavramlara birer

bazılarına birden fazla örnek beyitler verilmesi, sonuç bölümünde terimlerin köken bilgisine ait genel bir değerlendirilme yapılması.

1.5. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları

Eserlerde geçen sözcüklerin dinî terim olmaları bakımından incelemesi yapılmıştır. Eserin dinî terimlerinin incelendiği bölüme geçmeden önceden Osmanlı Türkçesi ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Eserin yazarı Taşlıcalı Yahyâ ve eserlerine ait bilgiler de verildikten sonra çalışmanın inceleme bölümüne geçilmiştir. İnceleme bölümü kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmış olup buralarda yer alan sözcüklere eserin orijinal yazımıyla örnek beyitler verilmiştir. Bu bölümde yer alan terimlerin verilmesinde alfabetik sıra gözetilmiştir.

İnceleme sırasında bazı terimlerin sözlükteki birden fazla anlamının farklı alt bölümlere alınması gerekliliği hâsıl olmuştur. Bu noktada beyitler anlamsal bağlamda dikkatli bir şekilde incelenmiştir.

1.6. Tez Konusuyla İlgili Önceki Çalışmalar

Günümüze değin Şâh u Gedâ mesnevîsi ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Bu mesnevîye dair ilk çalışmayı Kazım Yoldaş 1993’de hazırlanan yüksek lisans tezi olarak ortaya koymuştur. İnceleme ve eserin tenkitli metnini kapsaman bu çalışma yayınlanmamıştır. Ayşe Sağlam ise 2016’da Yahyâ Bey ve Hamsesi isimli doktora tezinde Şâh u Gedâ mesnevîsini de incelemiştir. 2024 yılında Ceyda Öz Yaşa tarafından Taşlıcalı Yahyâ Bey’in Gülşen-i Envâr ve Şâh Gedâ İsimli Eserlerinde Kelime Grupları adlı yüksek lisans tezini yayımlamıştır.

2. BÖLÜMLER

2.1. Türk Dilinin Dönemlerinin Sınıflandırılması ve Batı Türkçesi'nin Bir Dönemi Olan Osmanlı Türkçesi

Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ mesnevîsinin söz varlığını dinî terimler bakımından değerlendirdiğimiz bu çalışmanın inceleme bölümüne geçmeden önce dil ve söz konusu eserin yazıldığı dönem olan Osmanlı Türkçesi dönemi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Bir anlaşma aracı olarak kullanılan dilin bugünkü şeklini almasında pek çok etken sayılabilir. İçinde yaşanan coğrafya dili etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Türklerin anayurtlarındaki coğrafi koşulların zorluğu Türklerin yaşama biçimini, dolayısıyla da kültürünü etkilemiştir. Daha çok göçebe hayatın sürüldüğü bu dönemde doğayla içli dışlı olarak geçirilen yaşam tarzı toplumun dil öğelerinde etkili olmuştur. Sonraki dönemlerde Türklerin Anadolu coğrafyası ile tanışarak oradaki farklı kültürlerle etkileşimi, yeni coğrafyanın getirdiği yeni yaşam tarzının izleri de yine dilin öğelerine yansımıştır. Kültürün şekillenmesinde bu denli etkili olan coğrafya, tabîi olarak dilin tarihî gelişimini etkileyen unsurlardan biridir.

Türkler dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyada varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, uzun yıllar yaşadıkları bu yerlerde izler bırakmışlardır. “Türkler dünya üzerinde doğuda Moğolistan ve Çin içlerinde batıda Yugoslavya içlerine; kuzeyde Sibirya'dan ve Moskova yakınlarındaki Kazan şehrinden, güneyde Bağdat, Lübnan sınırı ve Kıbrıs içlerine, Hindistan ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan büyük ve geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. 20-90 doğu boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasında yer alan bu coğrafya, kuş uçuşu, doğudan batıya yedi bin, kuzeyden güneye üç bin kilometrelik bir alanı içine alır.” (Ercilasun, 2010, s.55).

Dil, canlı ve değişimlere açık bir yapıdır. Türklerin ilk yazılı eserleri olan Köktürk Kitabeleri (MS 8. yy.)'nin dili; somut ve soyut kavramları, mecazları barındırır. Bu dil, özellikleri bakımından işlenmiş ve gelişmiş bir dil olarak ortaya çıkar. Bu durum, Türklerin bıraktığı başka eserler olabileceği fakat; çeşitli sebeplerden ötürü bunların bu zamana ulaşamadığını göstermektedir. Köktürk Kitabeleri'nden öncesine ait bir metin günümüze ulaşamamış veya henüz

bulunamamış olması Türkçenin bahsedilen tarihten çok daha eskiye dayandığı gerçeğini değiştirmez.

Ahmet Caferoğlu Türk dilinin tarihi dönemlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

- 1.) Altay Devri =Türk Moğol dil birliği
- 2.) En Eski Türkçe Devri = Proto Türk
- 3.) İlk Türkçe Devri
- 4.) Eski Türk.çe Devri
- 5.) Orta Türkçe Devri
- 6.) Yeni Türkçe Devri
- 7.) Modern Türkçe Devri

Caferoğlu; Altay Devri, En Eski Türkçe Devri ve İlk Türkçe dönemi hakkında tarihlendirme yapmazken Eski Türkçe dönemine doğrudan Göktürk ve Uygur devri demiş VI-IX yüzyıllarla sınırlandırmıştır. Orta Türkçe dönemini ise X.-XVI. yüzyıl aralığı ile tarihlendirmiştir (Caferoğlu, 1984, s. 52-53).

Şâh u Gedâ'nın yazıldığı dönem Osmanlı Türkçesi dönemidir. Bu dönem Caferoğlu'nun sınıflandırmasına göre Yeni Türkçe dönemine dahil edilir.

Oğuzlarca oluşturulan yazı dilini farklı bir biçimde ele alan Timurtaş aşağıdaki sınıflandırmayı yapmıştır (Timurtaş, 1981, s. 54).

I. Tarihi Türkiye Türkçesi (XIII XX . yüzyıllar)

1. Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi (XIII XV. yüzyıllar)

- a. Selçuklu Türkçesi (XIII yüzyıl)
- b. Eski Osmanlıca (XIV- XX . yüzyıllar)

2. Osmanlı Türkçesi (XVI- XX . yüzyıllar)

- a. Klasik (Orta) Osmanlıca (XVI- XIX . yüzyıllar)
- b. Yeni Osmanlıca (XIX . yüzyıl ortası- XX .yüzyıl başı)

II. Modern (Yeni) Türkiye Türkçesi (XX . Yüzyıl)

a. Yazı dili (Yeni Türkçe)

b. Anadolu Halk ağızları

2.1.1. Osmanlı Türkçesi Dönemi

15. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasında kalan dönem Osmanlı Türkçesi dönemidir.

Anadolu’da bağımsızlıklarını ilan eden beylikler arasındaki güç mücadelesinin kazananı Osmanlının beylikten devlet hâline gelmesi ve Anadolu’da siyasî birliği sağlanmasıyla birlikte dil tarihinde de gelişmelere neden olmuştur. Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında köprü vazifesi gören bu dönemde ses ve şekil özellikleri bakımından büyük değişiklikler olmasa da söz varlığı noktasındaki değişiklikler dikkat çekicidir. Bu dönemde özellikle Farsça ve Arapçadan çok fazla kelime dilimize girmiştir. 17. yüzyıldan itibaren ise “mahallîleşme” hareketi başlamış, bu akımın etkisi Tanzimat’a kadar devam etmiştir. Türkçe, yabancı kelimelerle yüklü bir dil olarak varlığını Türkiye Türkçesi dönemine kadar sürdürmüştür. Milli Edebiyat Dönemi sanatçılarının konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkı yok etme girişimlerine kadar Osmanlı Türkçesi dönemi devam eder (Kızılkaya, 2025, s.27-29).

Ergin, Osmanlıca’yı Batı Türkçesi içinde özellikle Türkiye Türkçesinden ayrı bir dönem hâlinde tutan şeyin onun dış yapısı olduğunu belirtir ve bu dönemin yabancı unsurlar tarafından, Arapça ve Farsça, son haddine kadar sarıldığını söyler (Ergin, 2007, s.19). Dönemler arasındaki bu farklılıklara alfabe değişikliğini de eklemek gerekirse, Osmanlı Türkçesi döneminde Arap alfabesi kullanılırken Türkiye Türkçesi döneminde Latin alfabesine geçiş yapılmıştır. Batı Türkçesinin bu kolu kendi içerisinde farklı dönemlerde bazı farklı özellikler ihtivâ etmiş olsa da ana unsurları açısından yaklaşık beş asır bir bütünlük içinde varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı Türkçesi, Osmanlı Devleti’nin bir imparatorluk hâline geldikten sonra birçok farklı kıtaya yayılmasıyla beraber coğrafi olarak oldukça kapsamlı bir bölgede varlık göstermiştir. Her ne kadar aydınlar arasında ve medreselerde genel

olarak ilim ve bilim dili olarak Arapça ve Farsça tercih edilmişse de halk arasında, günlük hayatta ve devletin resmi yazışmalarında Türkçe kullanılmıştır.

Osmanlı Türkçesinin kendi içinde ayrıldığı dönemlerde ses ve şekil özellikleri bakımından büyük farklılıklar yoktur; fakat yabancı kelimelerin niceliği ve niteliği bazı dönemlerde değişiklik göstermiştir.

“Osmanlı Türkçesi, tarihsel süreçteki dil özelliklerine bakılarak Başlangıç Dönemi, Klâsik Dönem ve Yenileşme Dönemi şeklinde üç döneme ayrılmıştır.” (Özkan, 2007, s.483-485).

Muharrem Ergin, yabancı unsurların bulundurulması bakımından Osmanlı Türkçesini kendi içinde; Arapça ve Farsça sözcüklerin istila ettiği dönem, karışık dil koyuluğunun son sınırına ulaştığı dönem ve karışık dilin koyuluğunu kaybettiği dönem olarak üç döneme ayırır (Ergin, 2007, s.19).

Osmanlı Türkçesi, başlangıç evresinde Eski Anadolu Türkçesinden ayrılmaya başlamıştır. Anadolu’da siyasî birliğin sağlanması ile bilim, kültür ve edebiyat da canlanmaya başlamış; bu dönemde pekçok önemli eser verilmiştir. Bununla birlikte Arap ve İran edebiyatına duyulan ilginin artması nedeniyle zamanla sanatçılar arasında bir hüner yarışı baş göstermiştir. Böylece edebî dilde bazı mazmunlar, yabancı kelime ve tamlamalar kullanılmaya başlamıştır. Buna rağmen başlangıç evresinin, bir sonraki dönemde olduğu kadar, ağır ve sanatlı bir edebî dil özelliği gösterdiği söylenemez (Kızılkaya, 2025, s.27-29).

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren klâsik dönemde yabancı unsurların varlığı çok daha fazla bir şekilde görülür. Ergin, Arapça ve Farsça unsurlar arasında Türkçe unsurların âdeta görünmez olduğunu söylemiştir (Ergin, 2007, s.20). Aruz vezni kalıplarının Türkçeye uygulanması, bu dönemdeki yabancı unsurların Türkçeye giriş hızını etkilemiştir. Korkmaz; bu dönemdeki yabancı dillerin Türkçe üzerindeki yoğun etkisinin yalnızca söz varlığıyla sınırlı kalmadığını, gramer kuralları ve eklere de sirayet ettiğini belirtmiştir (Korkmaz, 2009, s.CI). Bununla birlikte içinde bulunulan duruma tepki göstererek daha sade bir edebî dili tercih eden sanatçıların sayısı da yadsınamayacak kadardır. Zatî, Hayalî, Fuzûlî, Bâkî, Nev’izâde Ataî, Şeyhülislâm Yahya, Nedim, Şeyh Galip, Ragıp Paşa gibi birçok isim şiirlerinde nispeten daha sade bir dil kullanmayı tercih etmişlerdir. Veysî, Nergisî, Âlî Mustafa

Efendi, Naîmâ gibi nesir yazarları da süslü nesir yazan sanatçılara göre daha sade eserler kaleme almışlardır. XV. yüzyılda, Necâtî Bey gibi, şiirlerinde halk deyimlerine ve atasözlerine yer veren; günlük dile daha yakın bir Türkçe ile yazarak yabancı unsurlardan uzak bir dil kullanan şairler de vardır. XVI. yüzyılda Edirneli Nazmî ve bazı şairlerin temsil ettiği Türkî-i Basît akımı; aruz ölçüsünü kullanırken daha sade bir Türkçe ile yazma gayesiyle ile ortaya çıkmıştır (Mermer, vd. 2008. s.473-485). Bu dönemde yabancı unsurların kullanımı azalmış olmasına rağmen tamamen önüne geçilememiştir.

XIX. yüzyılda Tanzimat ile birlikte yeni bir sürece giren Türk edebiyatında Batı kültüründen etkiler oldukça fazla görülür. Bu etkiler sadece edebiyatta değil, toplumsal hayat, bilim, siyaset, bilim, mimari gibi çeşitli dallarda kendini gösterir. Böylelikle edebiyatın ve kültürün kaynağı olan dilde de birtakım değişiklikler meydana gelir; Osmanlı Türkçesinde yeni bir dönem başlar. Bu yenileşme dönemi, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eder.

2.1.2. Taşlıca Yahyâ'nın Hayatı ve Eserleri

2.1.2.1. Hayatı

Dîvân ve hamse sahibi bir şair olan, Klasik Türk edebiyatının 16. yüzyıldaki temsilcilerinden biri olan Taşlıcalı Yahyâ'nın doğum yeri ve tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şair, Arnavut asıllı olup Dukakin sülâsine mensup olmasından ötürü Dukakin-zâde olarak anılmıştır. Doğduğu bölgenin taşlık bir yöre oluşuyla ilgili tasvirine yönelik eserlerinde kullandığı “sengistân” ibaresine bağlı olarak Taşlıcalı lakabıyla ün salmıştır (Harmancı ve Tanrıbuyurdu, 2023).

Yahyâ, Sultan II. Bayezid'in saltanat yıllarında Kuzey Arnavutluk'tan devşirilerek payitaht İstanbul'a getirilerek Acemi Oğlanlar Ocağı'na verilmiştir. İlim ve sanatla ilgili ve yetenekli olmasının fark edilmesiyle Yeniçeri Ocağı kâtibi Şihâbüddin Bey'in himayesinde ocağın muhtelif görevlerinden muaf tutularak ilmi ve edebî yönünün ön plana çıkmasına vesile olacak bir eğitim almıştır. Bu süreçte asrın meşhur âlimlerinden Kemâl Paşazâde, Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, Kadri Çelebi ve İskender Çelebi'den dersler alarak onların ilim ve sanat meclislerinde bulunmuştur.

Yeniçeri Ocağı'nda yayabaşı mertebesine kadar yükselen Yahyâ, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran (1514) ve Mısır (1517) seferlerine de katılmıştır. Taşlıcalı, ilim ve sanatta olduğu gibi askerlikte de yetenekli ve güçlü bir askerdir (İpekten vd. 2004). Yahyâ'nın, hem Fuzûlî ile tanışması, hem de sultanın gözde şairlerinden Hayâlî ile olan rekabetin başlangıcı Kanûnî dönemine rastlar. Yahyâ, Sadrazam İbrahim Paşa'nın katledilmesinden sonra bir kasideyle kendisini Rüstem Paşa'ya tanıtmaya fırsatı bulmuştur. Aynı yıl gerçekleşen II. İrakeyn Seferi (1548) münasebetiyle Kânûnî'ye de bir kaside sunan şair, bu şiirde Hayâlî'ye gösterilen iltifatın kendisine gösterilmediğinden dem vuran ve hem askerlik hem de şiir konusunda kendini üstün sayan meşhur “Bana olaydı Hayâlî'ye olan rağbetler / Hak bilür sihr-i helâl eyler idüm şi'r-i teri // Ben erenler nacağıyam ol ışıklar teberi / Ben savaş günü çeriyem ol cerde cerî” meşhr beyitlerini söylemiştir. Bu şiir, Hayâlî'yi sevmeyen Rüstem Paşa tarafından duyulunca Yahyâ'ya vakıf mallarını koruma vazifesi verilmiştir. Şairliği, askerliği ve vakıf idaresindeki başarıları ve dürüstlüğü ile şöhret bulan Taşlıcalı, yüksek mevkilere erişmiştir.

Taşlıcalı, Kanûnî'nin Nahçıvan Seferi esnasında oğlu Şehzâde Mustafa'yı idam ettirmesi üzerine (1553) hem padişahı hem de sadrazamı ustalıkla hicveden meşhur Şehzâde Mustafa Mersiyesi'ni yazar (Harmancı ve Tanrıbuyurdu, 2023). Bu olaydan sonra padişah, Rüstem Paşa'yı görevden alır; fakat Yahyâ'ya dokunmaz. Rüstem Paşa tekrar sadrazam olunca Yahyâ'nın düşmanları kendisine bu olayı hatırlatılır ve Yahyâ uzun süren teftişler geçirir. Yahyâ, her ne kadar teftişlerde suçsuz bulunsa da kendisine verilen vakıflar elinden alınır, mevki ve itibarını kaybeder. Bu süreçte Rüstem Paşa'yı hicveden bir kasideyi kaleme alır. Bu kaside sebebiyle İzvornik sancağına sürgün edildiğinde oldukça sıkıntılı bir hayat sürer. Yahyâ için son durak Rumeli sınırındaki Yahyâlı Akıncılar Ocağı olur.

Yahyâ, son kasidesini Kanûnî'ye Zigetvar Seferi sırasında sunmuş; padişahın ölümünden sonra ömrünün son demlerini tasavvufa adanarak geçirmiştir. İnzivaya çekilen şair, Gülşenî Şeyhi Üryânî Mehmed Dede'ye bağlanmıştır. Şairin, ölüm tarihiyle ilgili ortak kanı 1582 senesinde vefat ettiğidir. Taşlıcalı'nın mezarı Sırbistan'tandaki İzvornik yakınlarındaki Lozniçe'dedir (“Taşlıcalı Yahya”, 2025)

2.1.2.2. Edebî Şahsiyeti

Osmanlı Devleti'nin 16. asırdaki siyasî, askerî ve iktisadî alanlardaki başarılarının sanat, kültür ve edebiyata da sirayet etmesi; sanatın bizzat padişah tarafından desteklenmesiyle edebiyat ile şiirin ayrıcalıklı bir konuma gelmesi bu asırda pek çok başarılı şair yetişmesine ve bu şairlerin imparatorluğun farklı kültür merkezlerinde adlarını duyurmasına olanak sağlamıştır ("Taşlıcalı Yahya", 2025).

Dönemin bu olumlu ve teşvik edici havası içinde adından söz ettiren Taşlıcalı, Osmanlı sahası edebiyatının en güçlü sanatçılarından biri olarak, özellikle hamse sahibi bir şair olmasıyla imtiyazlı bir konumda yer almıştır. Yavuz Sultan Selim'den III. Murad'a kadar dört padişah döneminde de yaşamış olan şair, sanatını hacimli Dîvân'ı ve mesnevîlerinde gözler önüne serme fırsatı bulmuştur.

Yahyâ, cesur ve güçlü bir asker olmasının yanı sıra zekâsı, şiirdeki istidâdı ve belâğatin kudreti ile şöhret bulmuştur. Cesur ve korkusuz bir sipahinin güçlü ve tok sesinin yankılandığı beyitlerinden dolayı asker-şair olarak da nam salan Yahyâ, bu tarz şiirlerinde devrin siyasî, askerî, ekonomik ve ictimâî meselelerine kadar pek çok olayı konu edinmiştir ("Taşlıcalı Yahya", 2025). Güçlü vurgusu ve tok sesiyle asker şairlere özgü üslubun da önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur. Kasidelerinde bizzat katıldığı savaşıardan söz eden şair, fetih heyecanını çoğu zaman coşkun ve destansı bir anlatımla dile getirmiştir. Uzun tuttuğu teşbip bölümlerinde orijinal tasvirler, somut-soyut zıtlığı ve konuyu ele alışındaki titizlik sanatçıyı çağdaşı olduğu şairler arasında ayrıcalıklı bir mevkiye getirmiştir.

Yahyâ'nın gençliğe adım attığı yıllardaki gazelleri âşıkane, tasavvufa yönelişinden sonraki şiirleri ise tasavvufî mahiyettedir. Şiirlerinde üslubu yalın ve içtendir. Yerli unsurları ve mahallî söyleyişleri kullanmaya gayret eden şair; atasözü, deyim ve kalıplaşmış ifadeleri özenle seçmiştir.

Zamanının biyografik kaynakları Yahyâ'nın şiirinden övgüyle söz etmekte, sanatını ve şiirinin üslubunu oldukça beğenmektedir. Bu kaynaklarda şairin üslubunun özellikle gazellerinde âşıkâne ve rindâne olduğu ifade edilirken, yenilikçi bir tarza sahip olduğu mesnevîlerinde ise hikâyelerin benzersiz ve gönül çelici olduğundan söz edilmektedir. Âşık Çelebi, diğer tezkire yazarlarından farklı olarak Taşlıcalı'nın dönemin şairleriyle latifeleşmelerinden ve çağdaşı Hayâlî ile

düşmanlığa varacak seviyedeki çekişmelerinden, münazara ve hicivlerinden söz ederek şairin hiciv ve hezliyat konusundaki hünerinden de söz etmektedir (“Meşâ’irü’ş-Şu’arâ”, 2018).

Musammatlarında kasidedeki üslubunu devam ettiren şair, gazellerinde de lirizmin odağında ilahi aşk yolcusu bir salîge bürünmüştür. Taşlıcalı’nın mesnevîleri ise telif eserler olup hikmetli, nükteli ve sadece ehlinin anlayabileceği cinsten tasavvufî anlatımlarla yüklüdür. Şair, mesnevîlerinde öğütler vererek okuyucuyu âdeta eğitmek niyetindedir.

Taşlıcalı, aruz veznini kullanmada oldukça başarılıdır. Türkçe düşünüp Türkçe söyleme hususundaki hassasiyeti ile bilinen şairin üslubunun en belirgin özelliklerinden biri de atasözü ve deyimleri şiire yedirmedeki hüneridir. Telif eserler meydana getirmek gibi bir sanat düşüncesiyle hareket eden Yahyâ, yerli malzemeyi ince hayaller ve derin manalarla ince ince ustalıkla işlemeyi başarabilmiştir. Şairin dili sade, ifadesi yalın, üslubu akıcı ve renklidir.

2.1.2.3. Eserleri

Taşlıcalı Yahyâ, Dîvân ve hamse sahibi bir şairdir. Şairin hamsesini; Şâh u Gedâ, Gencîne-i Râz, Yûsuf u Zelîha, Kitâb-ı Usûl ve Gülşen-i Envâr adlı mesnevîleri oluştururken, şaire ait olarak adının anıldığı Nâz u Niyâz mesnevîsi ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalarda henüz bir kayda rast gelinmemiştir.

2.1.2.3.1. Dîvân

Şairin, İstanbul ve Edirne Şehrengizlerinin de içerisinde bulunduğu Dîvân, Yahyâ Bey’in bizzat kendisi tarafından tertip edilmiştir. Tezkire yazarı Gelibolulu Âlî, Taşlıcalı’nın vefatından hemen önce Dîvânı’nı tamamladığını ve hatası varsa kendinden sonra da düzeltsinler diye vasiyet ettiğini bildirir.

Dîvân metni üzerine bugüne kadarki en kapsamlı çalışma Mehmet Çavuşoğlu tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayla Dîvân’ın tenkitli metni ilk olarak 1977’de yayımlanmıştır (Çavuşoğlu, 1983). Esere ait yeni nüshaların da ortaya çıkmasıyla birlikte Dîvân’ın tenkitli metni, nesre aktarılması ve sözlüğünü ortaya koyan ikinci çalışma ise Esra Bozyiğit tarafından 2021 yılında tamamlanan doktora tezidir.

Yapılan son çalışma ile birlikte Dîvân'da; 34 kaside, 9 terci-bend, 4 terki-bend, 3 müseddes, 3 muhammes, 1 ta'şir, mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış İstanbul ve Edirne Şehrengizlerinin yanında 517 gazel, 20 kıt'a ve 1 nazm da yer almaktadır.

Muhteva açısından oldukça zengin olan Dîvân'daki kasidelerin çoğu türlü vesilelerle Kanûnî Sultan Süleyman için yazılmış kasidelerdir. Taşlıcalı'nın musammatları arasında mersiyeleri önemli bir yer tutmaktadır ki bunların en dikkat çekeni Şehzade Mustafa'nın katledilmesi üzerine yazdığı terci-benddir.

Şehrengiz türünün edebiyatımızdaki en önemli örnekleri arasında yer alan İstanbul ve Edirne Şehrengizleri şehirlere ve bahar mevsimine ait güçlü tasvirleriyle bilinmektedir. Edirne Şehrengizi 215, İstanbul Şehrengizi 345 beyitten meydana etmektedir.

Yahyâ'nın gazellerinin çoğu âşıkâne ve rindâne bir üslupla Osmanlı şiir geleneğine uygun olarak yazılmış olsa da şairin dinî-tasavvufî içerikli ve ahlaki meseleleri ele aldığı şiirleri de mevcuttur. Yahyâ'nın tasavvufî şiirlerini Üryanî Mehmed Dede'ye bağlandıktan sonra yazdığı bilinmektedir.

Şairin kıt'alarını ise çoğunlukla tarihler oluşturmakla beraber, Hayâlî Bey başta olmak üzere dönemin diğer şairleriyle giriştiği atışmalar oluşturmaktadır.

2.1.2.3.2.Hamse

Bir şairin beş mesnevîsinden oluşan külliyata hamse adı verilir. Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesini oluşturan mesnevîleri; Gencîne-i Râz, Yûsuf u Zelîhâ, Kitâb-ı Usûl, Gülşen-i Envâr, Şâh u Gedâ adlı eserleridir.

2.1.2.3.2.1. Gencîne-i Râz

Molla Câmi'nin Subhatü'l-Ebrâr'ına nazire olarak yazılan Gencîne-i Râz, dinî-ahlakî hikâyelerden meydana gelmiştir. Taşlıcalı, adının kıyamete kadar iyi hayr ile anılması için eserini yazmaya niyet etmiş ve Hz.Peygamber'i rüyasına görüp o şevkle eserini yazıp Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Mesnevî 3053 beyitten müretteptir. Yahyâ'nın, tercüme olmadığını söylediği eserin asıl hikâye kısmı kırk makaleden oluşur. Mesnevî, her makalenin arkasından makalenin konusuyla ilgili bir hikâye gelecek şekilde düzenlenmiştir. Kırkıncı makaleden sonra diğer makalelerden

farklı olarak iki hikâye anlatılmaktadır. Mesnevînin telif tarihi 947 (1540-1541) senesidir.

2.1.2.3.2.2. Yûsuf u Zelîhâ

Yûsuf u Zelîhâ, Türk edebiyatında da birçok örneği olan “kıssaların en güzeli”ne örnek olarak vücud bulan, mecâzdan hakîkate geçişi konu edinen, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir.

Şair, ahlak ve îman ötesine geçmeyen platonik bir aşkın değil daha çok beşerî bir aşkın insan ruhunda ve hayatında yarattığı arzu ve ihtiraslarını kısa fakat güçlü çizgilerle ve büyük bir ustalıkla göstermeye göstermiştir. Eserde aşk ve ihtirasın temsilcisi Züleyha'dır. Yusuf, dinî ve ahlaki inanışlarla kendini Züleyha'nın kapılmaktan koruma yolunda gayret eder. Yusuf, nefse hâkim olmanın güçlü fakat hayali bir tipidir (Banarlı, 1998, s. 600).

Mehmet Çavuşoğlu'nun yayına hazırladığı mesnevî, 5179 beyitten meydana gelmektedir. Eserin girişini bölümünü münâcât, Allâh'ın kuvvet ve kudretine övgü, na't, mi'râc, Kanûnî Sultân Süleymân'a övgü, sebep-i telif ve aşkın fazîletinin anlatıldığı kısım oluşturur.

2.1.2.3.2.3. Kitâb-ı Usûl

Kitâb-ı Usûl, 323 beyitten meydana gelmiştir. On iki makam ve yedi şubeden oluşan mesnevînin makamlarında; adâlet, zulüm, uzlet, velîlerin vasıfları, dürüstlük, hikmetli söz, sükût, aşk, kahramanlık, evlilik, gayretsizlik ve kötülük; şubelerinde ise çalgıcılar, Râfızîlik, gemi yolculuğu, hizmetkâr ve alımı köle, insan cinsleri, ölüm ve ahmaklık konuları ele alınır. Şair, eserini makam ve şubelerin ardından anlattığı hikâye, latîfe ve temsillerle zengin bir eser hâline getirir. Bu eser gerek bazı kaynaklarda gerekse son dönem yazılan monografilerinin bazılarında "Usulnâme" adıyla geçmekteyse de Yahya Bey bu mesnevîsine "Kitâb-ı Usûl" adını vermiştir. Eser, Kanûnî'ye sunulmuştur.

2.1.2.3.2.4. Gülşen-i Envâr

Gülşen-i Envâr, 2914 beyittir ve tasavvufu anlatma düşüncesiyle yazılmış bir mesnevîdir. “Fasıl”, “Aksâm” ve “Mertebe” gibi başlıklar altında toplanan hikâyelerden meydana gelmiş olup hikâyelerin hepsi dinî ve ahlâkî konuları içerir.

Hamsenin diğer mesnevîleri gibi Gülşen-i Envâr da Kanûnî Sultân Süleymân'a sunulmuştur. Mesnevîde Kanuni'nin vasıflarından bahsederken onun Hz. Ömer gibi, hata eden oğlunun canına kıydığını söyleyerek şehzâde Bâyezîd'in ve şehzâde Mustafa'nın katline gönderme yapar.

2.1.2.3.2.5. Şâh u Gedâ

Çift kahramanlı aşk mesnevîlerinin edebiyatımızdaki eşsiz örneklerinden biri olan Şâh u Gedâ, Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesinin ilk mesnevîsi olduğu kabul edilen Şâh u Gedâ'nın telif tarihi 1537'dir. Aruzun fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla kaleme alınan eser, klasik mesnevî geleneği dâhilinde yazılmış 1969 beyitten müteşekkil mürettep bir mesnevîdir. Eserde her biri beşer beyitten oluşan beş gazel ve bir de kıt'a bulunmaktadır. İranlı şâir Hilâlî-i Çağatâyî'nin (öl. 1529) Şâh u Dervîş isimli mesnevîsi örnek alınarak Şâh u Gedâ veya Şâh u Dervîş adlarıyla yazılmış olduğu düşünülse de Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ mesnevîsi telif bir eserdir.

Aşk konusunu ihtivâ eden Şâh u Gedâ, beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatır. Mesnevînin başlarındaki İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleri eserin dikkat çekici yönlerinden biridir. Eser yazıldığı dönemde çokça rağbet görmüş ve ün kazanmıştır. Çavuşoğlu; bu durumu mesnevînin dilinin sade, konusunun mahallî oluşuna bağlamıştır (Çavuşoğlu, 1983, s. 346).

Aşk konusunu ihtivâ eden Şâh u Gedâ, beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatır. Mesnevînin başlarındaki İstanbul, At Meydanı ve Ayasofya tasvirleri eserin dikkat çekici yönlerinden biridir. Bu bölümleri dört halifenin özgüsü takip eder. Her bir halifeye bir terkîb-bend ayrılacak biçimde düzenlenmiş bu bölüm, dört terkîb-bendden oluşur. Sırayla Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Osmân'ı ve Hz. Alî'yi öven şâir; ardından Kanûnî Sultân Süleymân övgüsüne başlar. Eserin yazılma sebebi anlatıldıktan sonra sâdık âşığın duygularının coşkunu ifade eden bir bölüm gelir. Bu bölümün ardından sırayla İstanbul, Ayasofya ve At Meydanı gibi yerler tasvir edilir. Mesnevîye konu olacak güzellerin vasıfları da anlatıldıktan sonra asıl hikâye başlar (Çavuşoğlu, 1983, s. 346).

Âşığın coşkunun anlatıldığı bölümde; aşkın önemi üzerinde durulurken insanın aşk sayesinde hakîkî insan olabileceği, ilâhî sırların sadece bu vasıta ile ona açılacağı, yaratıcıya aşk ile ulaşabileceği gibi konuların işlendiği görülür.

Ayasofya'nın anlatıldığı bölümde câmi, şehrin içinde eşsiz bir yapı olarak tanıtılır. Câminin içinde bulunan her şey sanatkârane bir üslupla tasvir edilir. İstanbul'un mimarisinin anlatıldığı bölümde şehrin benzersiz güzelliğinden ve şehrin güzelliklerin söz edilir. Metinde İstanbul, çeşitli benzetlerden faydalanılarak ustalıkla tasvir edilir. At Meydanı'nın anlatıldığı bölümde ise meydanın ağaçlarından, çeşmelerinden ve oradan bakıldığında görünen adalardan bahsedilir. Şehri güzelleştiren bu meydan, tüm halkın toplandığı bir eğlence merkezi olarak tanıtılır. Mesnevîye konu olan Altunbaş, Ca'fer-i Tayyâr, Şeker Memî ve Ahmed isimli dört güzel tasvir edildikten hikâyenin asıl konusuna geçilir ("Taşlıcalı Yahya", 2025).

Asıl hikâyeye geçildiğinde şâir, Gedâ'nın Şâh'a âşık olduktan sonra ona kavuşabilme arzusuyla giriştiği mücadeleleri çeşitli başlıklar altında sıralar. Hâtîme bölümündeyse, mesnevînin bir hafta içinde tamamlandığını belirten Taşlıcalı, eserinin tercüme olmadığını söyler. Mesnevîyi aslına uygun olarak istinsah eden müstensih rahmet okurken, yanlış yazan müstensih de bedduada bulunur ("Taşlıcalı Yahya", 2025).

Eser; Gedâ isimli kahramanın, mecâzî aşka kapılması, bunun neticesinde yaşadığı sıkıntılar ve sonunda ilâhî aşka yönelişini ihtivâ eden bir aşk mesnevîsidir. Hikâyede ağırlıklı olarak mecâzî aşk anlatılıyor gibi görünse de şâirin aralarda verdiği yorumlar ve mesnevînin sonundaki ifadeler, asıl anlatılmak istenenin ilâhî aşk olduğunu gözler önüne serer. Eserinde kadın aşkını anlatmayı uygun bulmadığını belirten Taşlıcalı, mesnevîsini iki erkek kahraman olan Gedâ ve Şâh'ın aşkı üzerine kurguladığı söyler. Sehî Bey, tezkiresinde bu mesnevînin Yahyâ'nın kendi hasbihali olduğunu ifade eder. Her ne kadar Şâh u Gedâ, edebiyatımızda çift kahramanlı aşk hikâyeleri tasnifine dahil edilse de bunun yanında bir "ben" anlatısıdır. Şâh u Gedâ'da Taşlıcalı'nın dili sade, üslubu yalındır. Atasözü, deyim ve veciz sözlerden yararlanan şâir, aşk ve âşıklığın hallerini anlattığı kısımlardanki akıcılığı, Gedâ tipini tasvir ettiği bölümlerdeki nükteyi eserin tüm bölümlerinde yakalayamamış; asıl hikâyeye geçmeden önce sözü uzatmış, yer yer tekrarlara düştüğü de olmuştur.

2.2. Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ Mesnevîsi'nde Dinî Kavramlarla İlgili Söz Varlığı

2.2.1. İman İle İlgili Kelimeler

Dalâl (Ar.): Sapkınlık, doğru yoldan ayrılma. (275, 328)

‘Sağa efzûn didük ise zinhâr

Yañılup şaķın olma ehl-i dālâl’ (275)

Din (Ar.): 1. İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibâdetlerin bütünü ve bu îmâna göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu. 2. İman, inanç. (1922)

‘Bu hikâyetden alasın ‘ibret

Râh-ı dîn içre idesin ğayret’ (1922)

Gâfil (Ar.): 1. Çevresinden ve gerçeklerden habersiz olan, gaflet içinde bulunan, dalgın, dikkatsiz ve düşüncesiz (kimse), basîretsiz, aymaz. 2. Hak’tan habersiz (kimse). (115, 382)

‘Hâķķ’a olmaz yoğ olmayan vâsıl

Hû’ya lâdan varılır iy ğâfil’ (115)

‘Olma Mecnûn gibi gel iy ğâfil

Naķşına deyr-i ‘âlemün mâ’il’ (382)

Gaflet (Ar.): 1. Çevresinde olanları farkedememe, açık gerçeği görememe, dalgınlık, dikkatsizlik, basîretsizlik, aymazlık, ğâfillik. 2. Uyuşukluk, içi geçme, uyku basma. 3. Hak’tan habersizlik, kalbin Hak’tan ğâfil olması, O’nun zikrinden mahrum kalması. (19, 200, 297, 304, 306)

‘Şevķ ile cümle sâbit ü seyyâr

Ĥâb-ı ğafletden oldılar bîdâr’ (200)

‘Raĥmete lâyıķ eyle kendüzünî

Ĝafleti cân gözine kılma ĥicâb’ (306)

Hamd (Ar.): Kulun Allah'ın yüceliğini, sonsuz lutuf ve ihsânı karşısında yaratanına minnet ve şükran duygularını bildirmesi. (4, 46, 47, 257, 913, 1553)

‘Evvelün evveline hamd idelüm

Râh-ı nazma o seyf ile gidelüm’ (4)

‘Açdılar hamd-i zü’l-celâle dehen

‘Âyişe Fâtıma Hüseyin ü Hasan’ (257)

‘Evvelâ nâmede ol Şâh-ı benâm

Hakk’a hamd itdi vü rasûle selâm’ (913)

İbâdullah (Ar.): Allah'ın kulları. (426)

‘Hâfız-ı câmi‘ -i bilâdu’llâh

Nâzır-ı nâşır-ı ‘ibâdu’llâh’ (426)

İman (Ar.): Arapça kökenli olan sözcük, namaz kıldırın kimse anlamındadır (Türk ve Koç, 2020, s. 1139). 1. İnanma, tasdik etme. 2. Emniyette olma, güvende olma, güven verme. 3. Kişinin Allah'ın varlığını, birliğini, sıfatlarını, peygamberlerini, ahiret gününü ve bunlardan başka inanılması gerekenleri kalp ile tasdik edip dil ile söylemesi. 4. Son peygamber Hz. Muhammed’e inanma, onun doğruluğu konusunda herhangi bir kuşku duymama. (24, 139, 281, 291, 313, 422, 766)

‘Elifi pîşvâdur imâna

‘Doğru yoldur cenâb-ı Raḥmân’a’ (24)

‘Nûr-ı imâni câna yoldaş it

Mihrüni âhiret karındaş it’ (139)

‘Öldüğünden sonra Yahyâ’ya kıo sögsün ol nigâr

Geçmiş imân ehline niçün du‘âlar kılmasun’ (766)

İslâm (Ar.): 1. Allah'ın Kur'an ile vahyettiği ve esasları Hz. Muhammed tarafından bildirilen din, Müslümanlık. 2. Bu dinden olan kimse, Müslüman. (22, 341, 376, 412, 430, 434)

‘Ehl-i İslâma kân-ı rahmetdür

Sāye-i pençe-i hidāyetdür’ (22)

‘Çok kerāmâtı vardır ol nāmuḡ

Mimi görür gözidür İslām’uḡ’ (430)

‘Dosta düşmene yarar ol tîḡ

Virdi İslām’a nef ü küfre zarar’ (412)

Kâfir (Ar.): 1. Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Allah'tan getirdiklerine inanmayan yâhut bunlardan birini inkâr eden kimse. (313, 314)

‘Didi gelsün o kâfir imāna

Ḳāşıda heybet ile kıldı nazar’ (313)

‘İçine ḳorḳu düşdi küffāruḡ

Her biri küfri okudı ezber (314)

Küfr (Ar.): 1. Allah'ın varlığını, birliğini kabul etmeme, dînin esaslarına inanmama. 2. İslâm inanç esaslarına aykırı söz. (173, 314, 412)

‘Baḡş-i dîn içre ol ḥuceste-ḥişāl

Ḥāmeveş ehl-i küfri eyledi lāl’ (173)

‘Dosta düşmene yarar ol tîḡ

Virdi İslām’a nef ü küfre zarar’ (412)

Mübârek (Ar.): Hayırlı, uğurlu, kutlu, mukaddes. (392)

‘Adı gibi olup mübârek-fāl

‘Ādet idi aḡa seḡā vü ‘aṡā’ (392)

Mü'min (Ar.): 1. Allah'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna ve İslâmiyet'in diğer îman esaslarına inanan, îman sâhibi kimse, müslüman. 2. "Gönüllerde îman ışığı ve güven duygusu uyandıran, koruyan, gözeten güven ve huzûrun asıl kaynağı olan" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dır. (104, 261, 558, 565)

'Mü'mînün başı üzre destârı

Ak gül ile bezer o gülzârı' (558)

'Kalb-i mü'mîn gibi içi taşı pāk

Halka-i bâbı çenber-i eflāk' (565)

Müşrik (Ar.): Allah'a ortak koşan, birden fazla tanrıya inanan kimse. (104)

'Mü'mînün menzilini cennet ider

Müşrikinün yirini nâr-ı saķar' (104)

Şehid (Ar.): 1. Allah yolunda ve din uğrunda savaşıırken ölen kimse. 2. Vatan, millet, kutsal bir amaç ve görev uğrunda ölen kimse. (Çoğulu: şühedâ) (283, 339, 346, 375)

'Vâkıf oldu bu hâle şâhid-i Hâķ

Didi âķir seni bu ide şehîd' (283)

'Emr-i Hâķķ ile âķir oldu şehîd

Rûķ-ı pākine Hâķ'dan ola selâm' (339)

'İricek taķt-gâh-ı firdevse

Şühedâ leşkerine hân itsün' (375)

Şükr (Ar.): Verdiği nîmetler için Allah'a karşı duyulan minneti dile getirme. (46, 209, 1017, 1267, 1503)

'Hamd ü şükri o Vâhibü'n-ni'am'un

Zîveridür zebân-ı muķteremün' (46)

'Şâh'dan çün Gedâ vefâ gördi

Hâķķ'a şükr eyleyüp şafâ sürdi' (1267)

Tevhîd (Ar.): 1. Birkaç şeyi bir araya getirip bir yapma, birleştirme. 2. Allah'ın birliğine inanma, bir ve tek olduğunu kabul edip söyleme. 3. “Lâ ilâhe illallah” sözünü söyleme, zikretme. (279)

‘Çihresin kılmış idi nūrānī

Pertev-i nūr-ı vahdet-i tevḥîd’ (279)

2.2.2. Yaratıcıyla İle İlgili Kelimeler

Aḥsenü’l-Hālikîn (Ar.): “Yaratanların en güzeli” En güzel yaratıcı, Allah. (71)

‘Kâlb içinde maḥabbet-i Sübhān

Aḥsenü’l-ḥālikîn ü ‘ālī-şān’ (71)

Allah (Ar.): Kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Tanrı. Bu kelime İslamiyet öncesi bir kullanıma sahip olup eski zamanlarda putların en büyüğünün ismi olarak geçmektedir (Özakıncı, 1998, s.59). (17, 29, 43, 90, 284, 785, 805, 830, 831, 1002, 1140, 1237, 1295, 1540, 1726)

‘Dîde-i cānı aç ‘ale’t-taḥkîk

Varur Allāh’a ol ṭarîḳ-i raḳîḳ’ (17)

‘Didi şavt-ı ḥazîn ile iy Şāh

Vire gönlün murādını Allāh’ (805)

‘Yok mecālüm ki varam ol Şāh’a

Benüm işüm ḳalupdur Allāh’a’ (1140)

‘Zāhirā itmez idi nāle vü āh

Diye idi meger ki yā Allāh’ (1540)

Hak Teâlâ (Ar.): Yüce olan Allah, ulu Allah. (205, 248, 609, 987, 1358)

‘‘ Āmdur ‘adli Ḥaḳ Te‘ālā’nuḡ

Müntaḳimdür bir adı Mevlā’nuḡ’ (987)

‘‘ Ālemüḡ sebzevâtı cümle şaḥîḡ

Ḥaḳ Te‘ālā içün ider tesbîḡ’ (1358)

Hakk (Ar.): Allah. (372, 374, 417, 436, 449, 464, 524, 528, 529, 554, 560, 571, 611, 703, 759, 913, 985, 1021, 1069, 1074, 1158, 1219, 1223, 1267, 1358, 1362, 1430, 1536, 1745, 1888, 1903, 1904)

‘Hak yolına o dem olup kurbân

‘Kıldı cānāna cānını teslīm’ (372)

‘‘Ālem-i rūhı seyr iden tenden

Nūr-ı Hakk’ı görür bu revzenden’ (528)

‘Evvelā nāmede ol Şāh-ı benām

Hakk’a hamd itdi vü rasüle selām’ (913)

‘Olmış idi maḳām-ı derde muḳīm

Aḡa Hak virmiş idi ‘ışık-ı ‘azīm’ (1536)

Hû (Ar.): Tanrı. Arapça ‘O’ anlamına gelmekle birlikte Allah kastedilmektedir. ‘Her şey bitti, O (Allah) kaldı.’ anlamına gelmektedir. (Kaya, 2014, s. 407) (115)

‘Hakk’a olmaz yoğ olmayan vāşıl

Hû’ya lādan varılır iy ḡāfil’ (115)

Hüdâ (Fars.): Allah, Tanrı, Cenâbıhak. (130, 166, 188, 261, 270, 293, 405, 519, 533, 795, 969, 985, 1197, 1220, 1222, 1674, 1867, 1900)

‘İy semî‘ ü başır olan Mevlā

İy du‘ālar ḳabūl idici Hudā’ (130)

‘Oluban rāzı-yı rızā-yı Hudā

Oḳudı şevḳ ile bu şi‘ri Gedā’ (969)

‘Yār olan saḡa ol Hudā’dur pes

Cānib-i ḡalkdan maḡabbeti kes’ (1900)

İlah/İlâhî (Ar.): Tanrıyla ilgili olan, Tanrısal, Tanrı’ya özgü. İslam Ansiklopedisinde ‘Tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık’ olarak tanımlanmıştır (URL-

3). Kelime İslamiyet öncesi bir kullanıma sahip olmakla birlikte bugün hâlâ Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. (100, 117, 175, 453, 993, 1651, 1956)

‘İrişüp kıllarına ‘avn-i İlâh

Pâk olur tevbe ile cümle günâh’ (100)

‘Sāye şalmaz velî o zıll-ı İlâh

Hoş geçer sāyesinde bende vü şâh’ (175)

‘Yâ İlâhî bi hâk-ı fâhr-ı cihân

‘İşksuz eyleme beni bir an’ (1651)

Kibriyâ (Ar.): Allah, Cenâbıhak. (261, 1206)

‘Elini al Hudâ’ya ısmarla

Ol şeh-i kibriyâya ısmarla’ (261)

‘‘ Âlem-i kibriyân hâk-ı için

Ehl-i hâle rızân hâk-ı için’ (1206)

Mâbud (Ar.): Kayıtsız şartsız kulluk edilmeye lâyık olan, kendisine ibâdet olunan varlık, ilâh, Allah. (91, 508, 1198)

‘Yir ü gök eyleyüp anı ma‘būd

Biri eyler rükū‘ vü biri sücūd’ (91)

‘‘ İşkdur çün vesîle Ma‘būd’a

Şanma sen ‘ışk-ı pâki bîhūde’ (508)

Mevlâ (Ar.): Kâinâtın yegâne sâhibi ve efendisi durumunda olan Allah. (43, 51, 92, 130, 153, 190, 233, 248, 393, 438, 513, 566, 921, 987, 1575, 1866, 1936)

‘Oldı üstinde hâzır u nâzır

‘Ayn-ı ‘ilm ü ‘inâyet-i Mevlâ’ (393)

‘Kürsiler anda ‘arş-i Mevlâ’dur

Minberi Sidre-i mu‘allâdur’ (566)

‘‘ Āmdur ‘ adli Ḥaḳ Te‘ ālā’nuḡ

Müntaḳımdür bir adı Mevlā’nuḡ’ (987)

‘Kime kim luṭfı ola Mevlā’nuḡ

Devlet ayağına gelür anuḡ’ (1866)

Rab/Rabb (Ar.): Bütün mahlûkâtı yetiştiren, kayıran, besleyen, terbiye eden Cenâbıhak, Allah, Tanrı. (49, 135, 151, 280, 363, 400, 831, 1773, 1847, 1966)

‘Ḳādir-i ber-kemāl ü Rabb-i mu‘ in

Nāşır-ı bî-zevāl ü Ḥayy-ı mübîn’ (49)

‘Zāt-ı pāki durur ḥasīb ü nesīb

Bāreka‘ llāh zihī ‘ ināyet-i Rab’ (400)

‘Bu ne ḥüsn ü cemāl olur yā Rab

Baḳıcaḳ ‘ aḳl u fikr olur ma‘ düm’ (1773)

‘Sevdigün başı içün itme nihān

Bize eyle bî-Rabb-ı Ka‘ be beyān’ (1847)

Rabbânî (Ar.): Rabla ilgili, Allah’a âit, ilâhî. (747)

‘Yüzi mir’ât-ı nūr-ı Yezdānî

Her sözi vāridāt-ı Rabbānî’ (747)

Tanrı (T.): Allah. (827, 1395)

‘Bu ḥuşûşa seni idem sırdāş

Tanrı ḥaḳḳı içün itmeme anı fāş’ (827)

‘‘ Āşıḳa mihrün olsun iy meh-rū

Tanrının dōstına olma ‘ adū’ (1395)

Yezdân (Fars.): Allah. Bu kelime İranlılar döneminde, İslamiyet öncesi bir kullanıma sahiptir. Zerdüştlerde iyilik, hayır ilahı olarak geçmektedir (Develioğlu, 2008, s. 1162). Daha sonra ‘Allah’ anlamında kullanımı daha fazladır. (747)

‘Yüzi mir’ât-ı nūr-ı Yezdānī

Her sözi vāridāt-ı Rabbānī’ (747)

2.2.2.1. Yaratıcının İsimleri

Tek yaratıcı olan şüphesiz ki Allah’tır. Allah’ın mübarek isimleri “Esmâ-i Hüsnâ” olarak adlandırılırken sayı olarak âlimler tarafından doksan dokuz isim bu adlandırmanın içine alınır. Esmâ-i hüsnâdan 20 isim Şah u Geda’da geçmekte iken esmâ-i hüsnâ içerisinde olmayıp yaratıcıyı işaret eden Sübhan da mesnevîde yer almaktadır.

Ahad (Ar.): “Tek, bir” anlamına gelen esmâ-i hüsnâdan biridir. (23)

‘Elifi birliğine şāhiddür

Aḥad ü hem Vaḥid ü Vāḥid’dür’ (23)

Āḥir (Ar.): “Tüm yaratılanlar öldükten sonra ahirette hesap vermek için kendisine döndürülecek olan, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan mutlak varlık.” mânâsında Allah’ın esmâlarından biri. (605)

‘Nola āḥirde aḥsam ol güzeli

Āḥir-i çār-yār oldı ‘Ali’ (605)

Âlim (Ar.): “İlmi ezeli ve ebedi olan” mânâsında olmakla beraber esmâ-i hüsnâdandır. Allah’ın ilminin sonsuzluğunu ifade eden ismidir. (41, 48, 405, 415, 794)

‘Ḥayy u Ḳayyūm ‘Âlim ü ‘Allām

Ḥākim ü zü’l-celāl ü ve’l-ikrām’ (48)

‘Nāyib-i Aḥmed ü imām-ı hüdā

‘Âlim-i ‘ālem ü ser-i fuḫalā’ (405)

Allah (Ar.): Cenâbıhakk’ın doksan dokuz isminden en büyüğü, ulûhiyete âit sıfatlarının hepsini kendinde toplayan ve zâtına delâlet eden en büyük ismi, ism-i a’zam, lafza-i celâl. Şah u Geda’da en fala geçen esmâlardan biridir.

‘Cân u dilden yöneldi Allâh’a

Bir du‘ â eyledi hemân Şâh’a’ (1002)

‘Ne ‘aceb luṭfı oldu Allâh’uṅ

Saṇa iḥsânı var gibi Şâh’uṅ’ (1726)

Basir (Ar.): “Her şeyi, bütün kâinâtı en mükemmel şekilde, noksansız olarak gören” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (130)

‘İy semî‘ ü baṣîr olan Mevlâ

İy du‘ âlar ḳabûl idici Ḥudâ’ (130)

Gafûr (Ar.): (ḡufrân “affetmek”ten gelir.) “Çok mağfiret eden, çok şefkat gösteren, bağışlayan, yarlıgayan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (267)

‘Çâr-yâre maḥabbet eyleyigör

Tâ ki saṇa maḥabbet ide Ğafûr’ (267)

Hâlik (Ar.): Yaraticı, yaratan, esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (36, 1003)

‘Cümle ḥarfine anuṅ eyle naẓar

Ḥâlîḳa her biri ‘ibâdet ider’ (36)

‘Ḥâlîḳuṅ ḥikmetiyle ol sâ‘at

İrdi Şâh’uṅ vücûdına şîḫḥat’ (1003)

Hayy (Ar.): “Bütün varlıkların hayat kaynağı, ebedî ve hakîkî hayat sâhibi” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (48, 49, 415, 1746)

‘Ḳâdir-i ber-kemâl ü Rabb-i mu‘în

Nâşır-ı bî-zevâl ü Ḥayy-ı mübîn’ (49)

‘Didi iy Ḥayy u ḳadıyü’l-ḥacât

‘Ömrümi ömr-i Şâh-ı ‘âleme ḳat’ (1746)

Kâdir (Ar.): “Her şeye gücü yeten, kuvvet ve kudretine hiçbir sınır olmayan” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (49, 840, 1035)

‘Kâdir-i ber-kemâl ü Rabb-i mu‘în

Nâşır-ı bî-zevâl ü Hayy-ı mübîn’ (49)

‘Baña dirsen ki ‘ışkı itme ‘iyân

Kâdir isen cemâlün eyle nihân’ (1035)

Kayyum (Ar.): “Kendi zâtı ile kâim olan, varlığında ve varlığının devâmında her şey kendisine muhtaç olduğu halde kendisinin hiçbir şeye ihtiyâcı olmayan, bütün mahlûkâtı var kılıp varlığını devam ettiren” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (48)

‘Hayy u Kayyûm ‘Âlim ü ‘Allâm

Hâkim ü zü’l-celâl ü ve’l-ikrâm’ (48)

Kerîm (Ar.): “Çok verici, lutuf ve ihsânı bol, kendisine sığınanı geri çevirmeyen” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (366, 1017)

‘Eyledi anı ol Kerîm ü Raḥîm

Aḥsen-i ḥulk ile ḥalîm ü selîm’ (366)

‘Didi şükr ol Kerîm ü Rezzâk’a

‘İşkî şem‘ itdi bezm-i ‘uşşâka’ (1017)

Müheymîn (Ar.): (heymene “gözetmek, korumak”tan gelir.) “Koruyucu, gözetici, her hususta kendisine güvenilen” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (270)

‘Ol Hudâ-yı müheymîn ü müte‘âl

Zât-ı pâkine virdi faẓl u kemâl’ (270)

Müntakim (Ar.): “Yaptıklarından pişmanlık duymayan, tövbe etmeyen, müşrik, zâlim gibi günahkârları adâletinin gereği olarak hak ettikleri cezâyâ çarptıran ve böylece mazlûmların, mağdurların intikâmını alan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (987)

‘‘ Âmdur ‘ adli Hâk Te‘ âlâ’nuñ

Müntakımdür bir adı Mevlâ’nuñ’ (987)

Müte‘ âlî (Ar.): “Yücelerin yücesi, her şeyden yüce, pek ulu” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. Allah’ın bu ismi, eserde vezne uydurmak için müte‘ âl biçiminde kullanılmıştır. (270)

‘Ol Hudâ-yı müheymîn ü müte‘ âl

Zât-ı pâkine virdi fażl u kemâl’ (270)

Nûr (Ar.): “Âlemleri, gönülleri, zihinleri aydınlatan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (5)

‘Buldı ol tiğ âyineāsā

Nûr-ı zıkr-i celâle ile cilâ’ (5)

Rahîm (Ar.): “Âhirette mümin kullarına acıyan, merhamet eden” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (366)

‘Eyledi anı ol Kerîm ü Raḥîm

Aḥsen-i ḥulḳ ile ḥalîm ü selîm’ (366)

Rahmân (Ar.): “Kâfir-mümin ayrımı yapmadan yarattığı bütün varlıklara merhamet eden, nîmet veren” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (6, 24, 33, 39, 249, 321, 1896)

‘Keşf iden kişi dîde-i cānı

Görür anda cemâl-i Raḥmân’ı’ (6)

Elifî pişvâdur îmāna

‘Ṭoğrı yoldur cenâb-ı Raḥmân’a’ (24)

‘Secdeye vara sîn-i Bismi’llâh

Râ-yı Raḥmân rûḳû‘ ı ide penâh’ (39)

Rezzak (Ar.): “Mahlûkâtına maddî ve mânevî her türlü rızıkı bol bol ihsan eden” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (1017)

‘Didi şükr ol Kerîm ü Rezzāk’a

‘Işkı şem‘ itdi bezm-i ‘uşşāka’ (1017)

Semî’ (Ar.) : “Her sözü duyan, her sesi işiten” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (130)

‘İy semî‘ ü başîr olan Mevlâ

İy du‘ âlar kabûl idici Hudâ’ (130)

Sübhân (Ar.): “Her türlü kusurdan, noksandan, beşerî nitelik ve zaatlardan uzak olan” anlamında Allah’ın isimlerindendir. Esmâ-i hüsnâda geçmemektedir. (71, 322, 343)

‘Kalb içinde maḥabbet-i Sübḥân

Aḥsenü’l-ḥālikîn ü ‘ālî-şân’ (71)

‘Didi luṭf ile yâ Rasûla’llâh

Çok selâm eyledi saḡa Sübḥân’ (322)

Zü’l-celâl ve’l-ikrām (Ar.): “Hem büyüklük hem fazl u kerem sâhibi olan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. Allah’ın bu esmâsı Şah u Geda’da bir yerde zikredilmiştir. (48)

‘Ḥayy u Ḳayyûm ‘ Âlim ü ‘ Allâm

Ḥâkim ü zü’l-celâl ü ve’l-ikrām’ (48)

Vâhid (Ar.): “Tek, zâtında, sıfatlarında, isim ve hükümlerinde asla ortağı ve benzeri olmayan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. Bu esmâ beyitte vahîd (tek, benzeri olmayan) kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Böylelikle Allah’ın eşi ve benzeri olmadığının vurgulanması sağlanmış, anlam kuvvetlendirilmiştir. (23)

‘Elifi birliğine şâhiddür

Aḥad ü hem Vahîd ü Vâhid’dür’ (23)

Vedūd (Ar.): “Yaptıklarından pişmanlık duymayan, tövbe etmeyen, müşrik, zâlim gibi günahkârları adâletinin gereği olarak hak ettikleri cezâyâ çarptıran ve

böylece mazlûmların, mağdurların intikâmını alan” anlamında esmâ-i hüsnâdandır. (1020, 1198)

‘Kendünün ‘ışkıdur aña maşşūd

Yūsuf’ı bir baḥane itdi Vedūd’ (1020)

‘İy cihān ḥalkına olan ma‘būd

Ekrem ü erḥam ü şefî‘ ü vedūd’ (1198)

2.2.2.2. Yaratıcının Sıfatları

Allām (Ar.): Yalnızca Allah için kullanılan bir söz olmakla birlikte “her şeyi bilen” demektir. Beyitlerde Allām sıfatı ‘Ālim esmâsıyla bir arada kullanıldığı görülmektedir. Böylelikle Allah’ın ilim sahibi ve her şeyi bilen varlık olduğu vurgulanmıştır. (48, 415)

‘Ḥayy u Ḳayyūm ‘Ālim ü ‘Allām

Ḥākīm ü zū’l-celāl ü ve’l-ikrām’ (48)

‘İstima‘ itdi biri aşḥābuḡ

Didi iy Ḥayy u ‘Ālim ü ‘Allām’ (415)

Celāl (Ar.): 1. Yücelik, büyüklük, ululuk, azamet. 2. Allah’ın kahredici sıfatı ile tecellîsi. (7, 57, 108, 240, 257)

Zū’l-celāl olsa ṭaḡ mı ol mir’āt

Nūr-ı rüşen ‘iyān ider zulemāt’ (7)

‘Kimi ‘ayn-ı cemāle mazḥar olur

Kimi rüy-ı celāle mazḥar olur’ (108)

Cemāl (Ar.): 1. Güzellik. 2. Allah’ın lutfedici sıfatlarının bütünü ve bu sıfatlarının gereği olarak güzellik ve rahmetle tecellîsi.

Celāl ve cemāl kelimeleri birbirinin karşıtıdır. Beyitte kimi insanın Allah’ın lütfuna erişeceği, kimi insanın da Allah’ın kahrına uğrayacağına değinilmiştir. (108)

‘Kimi ‘ayn-ı cemāle mazḥar olur

Kimi rüy-ı celāle mazḥar olur’ (108)

Ekremü'l-ekremîn (Ar.): (kerem “cömert olmak”tan ekrem kelimesinden gelen çok kerim, cömert, lutuf ve kerem sâhibi) Ekremlerin ekremi olan Cenâb-ı Hak. (1966)

‘Ekremü’l-ekremînsin yâ Rab

Erhamü’r-raḥîmînsin yâ Rab’ (1966)

Erham (Ar.): Çok merhametli. (1198)

‘İy cihân ḥalkına olan ma‘būd

Ekrem ü erham ü şefî‘ ü vedūd’ (1198)

Erhamü’r-râhimîn (Ar.): Merhametlilerin en merhametlisi olan Allah. (1966)

‘Ekremü’l-ekremînsin yâ Rab

Erhamü’r-raḥîmînsin yâ Rab’ (1966)

Hannân (Ar.): “Çok merhametli, çok acıyan” anlamında Allah’ın sıfatlarındandır. “Çok merhametli, çok acıyan” anlamında yüce Allah’ın sıfatlarındandır.” (Ayverdi, 2010, s. 471). Bu terim, “Çok merhametli, çok şefkatli.” anlamında Allah’ın sıfatlarındandır.” (Parlatır, 2009, s. 575). (33)

‘Dâldür rāsı ism-i Raḥmân’a

Ḥāsı Ḥannân’a mîmi Mennân’a’ (33)

Hüve’l-ḥaḳ (Ar.): “O, Hak’tır.” anlamında Allah’ın sıfatıdır. (61)

‘Mâ hüve’l-ḥaḳ kemâl ile muṭlaḳ

Zâtıdur zâtını bilen ancak’ (61)

Kudret (Ar.): 1. Kuvvet, güç, tâkat, iktidar. 2. Yetenek, kâbiliyet, ehliyet. 3. Allah’ın her şeye kâdir olması, dilediği her şeyi yapması şeklinde tecellî eden sıfatı, kâinatta zâhir olan gücü. (76, 79, 87)

‘Eyleyen ‘ayn-ı ‘ibret ile nazar

Ḥikmetin kudrete ḥavâle ider’ (76)

‘Kudreti şemmesiyle kıldı ‘aṭâ

Ḥâreden la‘l ü ḥârdan ḥurmâ’ (87)

Mennân (Ar.): (Allah'ın sıfatı olarak) Kullarına hadsiz hesapsız nîmetler verip sınırsız iyilik ve ihsanda bulunan. (33)

‘‘Dâldür rāsı ism-i Raḥmān’a

Hāsı Ḥannān’a mīmi Mennān’a’ (33)

Şefî‘ (Ar.): Şefaate eden, şefaateçi (Parlatır, 2009, 1565). (1198)

‘İy cihān ḥalkına olan ma‘būd

Ekrem ü erḥam ü şefî‘ ü vedūd’ (1198)

Rahmet (Ar.): Allah'ın yaratıklarına olan merhameti, acıma ve esirgemesi. ‘‘Esirgeme, koruma, kollama, merhamet.’’ anlamında Allah'ın günahları af buyurması, bağışlaması için kullanılan Kur’ân terimi. (Parlatır, 2009, s. 1384). Rahmet kelimesi, Şah u Geda’da sıklıkla kullanılan kavramlardan biridir. (22, 98, 103, 147, 148, 151, 154, 163, 233, 247, 293, 306, 321, 341, 448, 865, 1205, 1944, 1967)

‘Evvelin evvelidür āḥiri yok

Muṣṭafā ümmetine rahmeti çok’ (98)

‘Virdi İslām’a ‘adl ile revnaḳ

Artura rahmetini ḥazret-i Ḥaḳ’ (341)

‘Egilüp bād-ı rahmet ile müdām

Virsün ol serv-ḳad faḳīre selām’ (1205)

‘Rahmet ol kātibe cihānda müdām

İde anı muḳābil ile temām’ (1944)

Settâr (Ar.): (setr ‘‘gizlemek, örtmek’’ kökünden) ‘‘Kullarının hatâ, kusur, ayıp ve günahlarını örten, bağışlayan’’ anlamında Allah için kullanılır. (131)

‘Az ‘ömr içre çok günāhum var

Ḳalma eksükligüme iy Settâr’ (131)

Ya‘lemu’llāh (Ar.): ‘‘Allan bir.’’ anlamında Allah'ın sıfatlarındandır. (1941)

‘Kimseden nesne almadum kaç’ ā

Ya‘ lemu’llāh meger tevārüd ola’ (1941)

Vahîd (Ar.): 1. Tek, yalnız. 2. Benzeri olmayan, emsalsiz. Arapça vahdet “yalnız ve tek olmak”tan gelen kelime Vâhid esmâsıyla birlikte kullanılmışır. (23)

‘Elifi birliğine şâhiddür

Aḥad ü hem Vaḥîd ü Vâḥid’dür’ (23)

Vahdet (Ar.): Bir olma, tek olma, birlik, teklik. Arapça’daki ‘birlik, tek olma, tek kalma’ anlamlarına denk gelen ‘vahd’ kelimesinden türemiştir. Tasavvufî mânâda bu kelime insanın aklıyla ve kalbiyle ‘Allah’ın varlığını birliğini kabul edip ona îman etmesi.’ olarak tanımlanır. İslamiyet ile birlikte Türk dilinin söz varlığına girmiş olan ve tasavvuf edebiyatında birçok eserde geçen bir kelimedir. Vahdet ‘bir olmayı’ kastetmesiyle çokluğun karşılığı olan kesret ile zıtlık oluşturur. İslamiyet’te her şey zıttı ile anlam kazanır. Bundan ötürü vahdet kelimesi sıklıkla kesreti de içine alarak kullanılır. (94, 95, 96, 97, 104, 279, 357, 500, 1919)

‘Şâhid-i vahdeti bu kevn ü mekân

Zıkr ider birliğini iki cihân’ (94)

‘Birdür ol yok durur aña hemtâ

Dâldür vahdetine çarḥ-ı düṭâ’ (95)

‘Çihresin kılmış idi nūrânî

Pertev-i nūr-ı vahdet-i tevḥîd’ (278)

‘Baḥr-i nazmuḡ ki oldı bir deryâ

Keştî-i vahdet ola yâlar aña’ (500)

Vâḥidü’l-‘ayn (Ar.): Allah’ın koruyucu sıfatlarından. (1471)

‘Vâḥidü’l-‘ayn olup o ‘ âşık-ı ḥaş

Dîde kaydından itdi cânı ḥalâş’ (1471)

2.2.2.3. Yaratıcıyla İlgili Diğer Kelimeler

Bāreka’llāh (Ar.): (bāreke “mübârek etsin” ve Allāh kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan söz) 1. Allah mübârek etsin, hayırlı uğurlu olsun anlamında bir söz. 2. Beğenilen, takdir edilen bir şey karşısında kullanılan “mâşallah, âferin, ne güzel” anlamında övgü sözü. (208, 271, 400, 1375)

‘Bāreka’llāh zihī ḥabīb-i cemīl

Faḥr ider ḥizmetine Cebrā’il’ (208)

‘Bāreka’llāh bu ‘āşıkāne şadā

Cām-ı mey gibi virdi cāna şafā (1375)

Ḥamdüli’llāh (Ar.): (ḥamdu “övgü, şükür”den ḥamdü ve lillāh “Allah için” ile ḥamdü lillāh) Allah’a hamdolsun, elhamdülillāh. (1044)

‘Ḥamdüli’llāh cefāḥ ile nāḥār

Dil-i dīvānem eglenür her bār’ (1044)

Şeheda’llāh (Ar.): (“şâhitlik yapmak”tan şehid ve Allah kelimelerinin birleşmesiyle) Allah şahittir. Ayrıca, esma-i hüsnâdan bir isim olan Şehid de “hem meydanda hem gizli olan olayları bilen, her yerde her işi gören” anlamındadır. (96)

‘Da‘vî-yi dîn idene vaḥdet-i zāt

Şeheda’llāh ile olur işbāt’ (96)

Te‘āla’llāh (Ar.): “Allah ne yücedir” anlamındaki kelime dilimizde beğenilen, takdir edilen bir şey karşısında “mâşallah, ne güzel” mânâsında övgü sözü olarak kullanılır.

Te‘āla “yüksek olsun” anlamında bir ululama sözü (Parlatır, 2009, s. 1649). (67)

‘Bu ne ḳudret durur Te‘āla’llāh

Yoğ iken var ola bu çarḥ-ı düṭāh’ (67)

Veliyy-i mutlak (Ar.): “Gerçek veli Allah’tır.” anlamında bir söz. (436)

‘Vâli-i halk u sâye-i Hâk’dur

Fi’l-hakîka veliyy-i mutlakdur’ (436)

2.2.3. Melekler İle İlgili Kelimeler

Melek (Ar.): Gözle görülüp elle tutulmayan, yiyip içmeyen, cinsiyet farkı bulunmayan, sâdece Allah’a itâat etmek ve dâima hayra vâsita olmak üzere yaratılmış olan sayısız nûrânî varlıklardan her biri.

Meleklerle îmân, âyet ve hadislerle sabit bir konudur. Meleklerin özellikleri:

- Nurdan yaratılmış ruhanî varlıklardır. Meleklerde; yemek, içmek, erkeklik, dişilik, evlenmek, uyumak, gençlik ve ihtiyarlık gibi insanlara ait özellikleri ihtivâ etmeler (Enbiya, 21/19-20).
- Allah'a isyânda bulunmalar. Ne için yaratılmışlarsa o işi yaparlar. Daimî olarak Allah'a ibadette bulunarak itaat ederler (Nahl, 16/50).
- Melekler bir anda Allah'ın emrettiği bir mekândan diğer bir mekâna gidebilirler. Melekler çok kısa bir zamanda çok uzak yerlere dahi gidebilirler.
- Allah'ın emirleriyle suret değiştirebilirler.
- Gözle görülmezler. (209, 222, 1509)

‘Sözini ol melek idince temâm

Hâk’a şükr eyledi o fahr-i enâm’ (209)

‘Varıcağ ol Raşûl-i milk-i melek

Biri birine girdi çarğ-ı felek’ (222)

‘Cümle ma’lûmıdur çü sen melegün

Ma’ nîsi es-şahiyyü mâmelekün’ (1509)

Ferişte (Fars.): Melek (1029)

‘İy perî-peyker ü ferîşte-îşâl

‘Aklum almakdan ise cānumı al’ (1029)

Şeytan (Ar.): 1. Meleklerin başı ve hocası olduğu halde isyan edip Allah'ın emirlerine karşı geldiği için huzurdan kovulan ve rahmetten uzak kalan âsî varlık, iblis. 2. Bu varlığın devâmı olarak insanda bulunan ve ona musallat olup doğru yoldan uzaklaştıran, dâima fenâlığa, isyâna teşvik eden kötü kuvvet. 3. Karakterinde kibir, azamet, hîle vb. kötü sıfatlar hâkim olan, azgın, habis, şerir kimse. (124, 1699)

‘Gelse mescidde gönlüme anlar

Girür ol dem içüme şeytânlar’ (124)

‘Zem şanur ya‘ ni şeytanet eyler

Yañılur yâre terbiyyet eyler’ (1699)

2.2.3.1. Şâh u Gedâ’da İsmi Geçen Melekler

Cebrâîl (Ar.): Dört büyük melekten biri, Allah'ın vahyini peygamberlere ulaştırmakla görevli olan melek, Cibril. Diğer büyük melekler ise Azrâil, İsrâfil ve Mîkâil'dir. (191, 203, 208, 211, 235, 321)

‘Şem‘ -i hüsni sebîl-i Hakk’a delîl

Oldı pervâne aña Cebrâ’îl’ (191)

‘Tâyir-i Sidre ya‘ ni Cebrâ’îl

Oldı ol şem‘ -i bezm-i dîne delîl’ (211)

‘Sidre’den yire ol nefis-i Cibrîl

İndi mânend-i rahmet-i Raḥmân’ (321)

Ayrıca; “hâmil-i vahy (Ar.)”, “vahiy götüren” anlamındadır ve Cebrâîl için kullanılır. (407)

‘Hâmil-i vahye beḡzedünse nola

Zü’l-fiḡâr oldı saña çün şehper’ (407)

İblis (Ar.): Şeytan. Allah ın rahmetinden ümit kesen, hayırdan yoksun, hayırsız” anlamında şeytanların en büyüğü, Azazil (DTS, 2009, s. 154). (331, 1914)

‘Tâḡati ḡalmayup ḡaçardı hemân

Görse İblîs ḡölgesin fi’l-ḡâl’ (331)

‘Saḡa İblīs ider hezārān rīv

Cān gibi sevdigūḡ olur bir dīv’ (1914)

Rıdvān (Ar.): Cennetin bekçiliğini yapan ve cennete girecek olan müminlere cennetin kapısını açacak melek (DTS, 2009, s. 306). (356)

‘Şunar iken aḡa şarāb-ı ṭahūr

Birezīn dökdi üstine rıdvān’ (356)

2.2.4. Kutsal Kitaplarla İle İlgili Kelimeler

Allah ilk insan ve ilk peygamber olan Adem (a.s.)’dan itibaren her topluma bir peygamber göndererek onlara kitaplar indirmiştir. "Andolsun biz elçilerimi açık mucizelerle gönderdik ve onlarla beraber kitap indirdik..." (Hadîd, 57/25) mânâsındaki âyet-i kerime bu durumu ifade etmektedir. Ayet ve hadislerde kitap indirildiği söylenen peygamberler şunlardır: Adem (a.s.)’a 10, Şît (a.s.)’a 50, İdris (a.s.)’a 30, İbrahim (a.s.)’a 10 sayfa; Musa (a.s.)’a Tevrat, Davud, (a.s.)’a Zebur, İsa (a.s.)’a İncil, Hz. Muhammed (a.s.)’a Kur’ân-ı Kerîm gönderilmiştir. Kur’ân’ın dışında kalan kutsal kitapların asılları muhafaza edilememiştir. Kur’ân, Yüce Allah’tan geldiği gibi aynen korunmuştur.

Eşref-i Kelâm (Ar.): En şerefli söz veya söyleyiş. (18)

‘Olmaz ol eşref-i kelāma şebîh

Medd-i memdūdıdur saḡa tenbîh’ (18)

Kelâm-ı Kadîm (Ar.): Kur’ân-ı Kerim, Kur’an. (10)

‘Ol durur evvel-i kelām-ı ḡadîm

Aḡirinde kilîd-i bâb-ı na‘îm’ (10)

Kur’an (Ar.): 1. Fatiha suresi ile başlayıp Nâs Suresi ile biten, Hz. Muhammed’e indirilen ve kendine has özellikleri olan Allah keliması. 2. Hz. Peygamber’e vahiy yoluyla gelen, mushaflarda yazılı olan, değiştirilmeden nesilden nesle nakledilen, okunması ve yaşanması ile ibadet edilen, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı, Allah’ın mucize keliması.

Kur'an-ı Kerim, 114 sure, 6666 ayet ve 30 cüzden meydana gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, 610-632 yılları arasında Mekke ve Medine'de Hz. Muhammed'e indirilmiştir. Başta Allah'a îmân olmak üzere insanoğluna kıyametin kopacağı güne kadar her konuda rehber olacak olan ve hiçbir sözü, harfî dahi değiştirilmemiş olan ilahî bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim, Hz. Ebubekir tarafından kitap hâline getirilmekle beraber Hz. Osman tarafından da çoğaltılıp İslam âleminin her bir köşesine gönderilmiştir. (355, 369, 811)

‘Anda hatm oldu kırât-ı Kur’ân

Halka Kur’ân’ı eyledi ta‘lîm’ (369)

‘Kaşları medd-i âyet-i Kur’ân

Qaddi serv-i revân-ı bâğ-ı cinân’ (811)

Mushaf (Ar.): 1. Kur'an-ı Kerim'in adlarından biri. 2. Hz. Peygamber'e gelmiş olan vahiylerin tümünün iki kapak arasında toplanmış olan biçimi. 3. Fatiha Suresi'nden Nas Suresi'ne kadar tüm Kur'an surelerinin iki kapak arasına girmiş biçimi. (160, 355)

‘Vâkıf-ı rāz-ı ‘ilm-i ‘âlem-i gayb

Kāşif-i sırr-ı muşhaf-ı lâ-reyb’ (160)

‘Dest-i kudret cemâli muşhafına

Sürh ile yazdı âyet-i Kur’ân’ (355)

2.2.5. Peygamberlik İle İlgili Kelimeler

Peygamber (Fars.): 1. Allah tarafından emirlerini kullarına bildirmekle görevlendirilmiş kimse. 2. Tanrı elçisi, resul, nebi, yalavaç. Allah'ın kendi katından kullarına göndermiş olduğu inanç esaslarını, ibadet biçimlerini, ahlaki kuralları, tüm emir ve yasaklarını bildirmek, insanlara güzeli, doğruyu ve yanlış olan şeyleri açıklamak üzere görevlendirdiği ve vahiyle desteklediği seçilmiş insan (DTS, 2009, s. 294). (310)

‘Didi şâh-ı rāsul ol idi ‘Ömer

Gelse bir daği halka peygamber’ (310)

Enbiyâ (Ar.): Nebînin çoğulu, peygamberler. (163, 166, 214, 297, 1208)

‘Anı halk itdi ibtidâda Hudâ

Enbiyâ hep tufeyl oldı aña’ (166)

Hâtem-i enbiya (Ar.): “Peygamberlerin sonuncusu, kendisinden sonra kesinlikle peygamber gelmeyecek olan.” anlamında Hz. Muhammed’in sıfatı. (390, 1209)

‘Nûr-ı pāk-i cebîn-i Aḥmed için

Hâtemü’l-enbiyâ Muḥammed için’ (1209)

Mürsel (Ar.): 1. Gönderilmiş, yollanmış. 2. i. Peygamber, nebî, resul. (164)

‘Muṣṭafâ vü Muḥammed ü Maḥmûd

Aḥmed ü Mürsel ü ḥabîb-i Vedûd’ (164)

Nebî (Ar.): Tanrı buyruğunu kullara bildiren kimse, peygamber. Nebîler, kendilerine kitap indirilmemiş olan ve daha önceki şeriatı tebliğ eden peygamberlerdir. Bu yönleriyle kitap sâhibi resullerden ayrılırlar (Ayverdi, 2010, s. 921). (133, 204, 269, 455)

‘Kâne ba‘de’n-nebiyyi bi’t-taḥḳîk

Efdalü’l-ḥalk ‘indene’s-sıddîk’ (269)

Resul (Ar.): Peygamber, nebî (Özellikle Hz. Muhammed için kullanılır). (157, 222, 241, 259, 280, 307, 322, 334, 345, 413, 425, 523, 913, 1021, 1393, 1956)

‘Evvelâ nâmede ol Şâh-ı benâm

Ḥaḳḳ’a ḥamd itdi vü rasûle selam’ (913)

‘Yâ İlâhî be-ḥaḳḳ-ı nûr-ı Rasûl

Âlem içre du‘âmı eyle ḳabûl’ (1956)

Nübüvvet (Ar.): 1. Peygamberlik, nebilik, elçilik, risalet. 2. Allah’ın gönderdiği vahiyleri, emir ve yasakları alıp insanlara dinin gerçeklerini duyurma; söz, tutum ve davranışlarıyla açıklama makamı olan peygamberlik. 3. İslam akait

ilminde, Allah'ın birliği, sıfatları ve isimleri konusundan sonra üzerinde en çok durulan konu, peygamberlik (DTS, 2009, s. 287). (165)

‘Çār isminde mīm-i temmet var

‘Kıldı ḥatm-i nübüvvetin iş‘ār’ (165)

Ekrem-i kā’ināt (Ar.): “Ekrem (Ar.) 1. En şerefli, asil, seçkin. 2. Cömert, bağış ve affı çok olan; şeref ve cömertlikte hiçbir benzeri olmayan.” ile “Kâinat (Ar.) Yaratılmış şeylerin hepsi, yer gök bütün varlıklar ve bütün mahlûkat, âlem, evren.” birleşmesiyle “ Cömertlikte bağışlamakta yaratılmış her şeyin üstünde olan.” (DTS, 2009, s. 69) (1134)

‘Bir seḥā kânı zāta beñzersin

Ekrem-i kā’ināta beñzersin’ (1134)

Habib (Ar.): (ḥubb “sevmek” kökünden) 1. Sevilen kimse, sevgili, dost. 2. (Habîbullah “Allah’ın sevgilisi” sözünün kısaltılmışı olarak) Hz. Muhammed. (85, 165, 178, 208, 244)

‘Kılmasaydı ḥabîbini maḳşūd

Yaradılmazdı cümle-i mevcūd’ (85)

‘Ol maḳāma varup ḥabîbul’llāh

Gördi kim leyse fi’l-vücūdı sivāh’ (244)

Hadis (Ar.): Hz. Muhammed’in sözleri, davranışları ve başkalarının yaptığı kendisi tarafından tasvip edilen hareketleri. (280)

‘Naql ider bu ḥadîsi rāvîler

Buyurupdur Rasûl-i Rabb-ı mecîd’ (280)

Hadisin bulunduğu beyit:

‘‘ Ālimüñ mevtine buyurdi rasûl

‘ Ālemüñ mevti gibidür didi ol’ (1393)

Mirâc (Ar.): 1. Göğe çıkma. 2. Çıkılacak, yükselecek yer. 3. Hz. Peygamber’in, recep ayının 27. gecesinde, Mekke’den Kudüs’teki Mescidiaksa’ya

götürülmesi ve oradan göğe yükseltilerek Allah'ın ayet ve olağanüstü nimetlerinin gösterilmesi. Hz. Peygamber'in, recep ayının 27. gecesinde Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmesine 'isra', göklere çıkarılmasıyla meydana gelen büyük mucizeye de 'miraç' denilir. Kur'an-ı Kerim'de geçen isra olayını inkâr etmek insanı İslam'dan uzaklaştırdığına inanılır (DTS, 2009, s. 240) (192)

‘Hâk-i dergâhı tâc-ı çarh-ı laîf

Şeb-i mi‘râcî rûz-ı ‘îd-i şerîf’ (192)

Mu‘cizât (Ar.): Peygamberlerin Allah'ın izniyle peygamberliklerini ispat için yaptıkları, akılla açıklanması mümkün olmayan olağanüstü iş, halkı hayrette bırakan ve ancak ilâhî müdâhaleyle açıklanan hârikulâde hal ve davranışlar. (168)

‘Adı ümmî vü ‘âlim ü dânâ

Mu‘cizât oldu ümmiligi aña’ (168)

Râviyân-ı kiram (Fars.+Ar.): “ (Ar. râvi ve Fars. çoğul eki -ân ile râviyân) Râvîler, rivâyet edenler, nakledenler, anlatanlar.” ile “ Kiram: (Ar.) Soyu temiz, soylu kimseler, şerefli ve ulu kimseler.” kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla “riyâyet eden soyu, ulu kimseler”. (414)

‘Böyle naql itdi râviyân-ı kirâm

Aña düşnâm iderdi bir bed-nâm’ (414)

Sünen (Ar.): 1. Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri anlamına gelen sünnet kelimesinin çokluk biçimi, sünnetler. 2. Fıkıh ilminin konuları esas alınarak bölümlere ayrılan hadis kitapları. (385)

‘Rûhına çâr-yârûn eyle du‘â

Sünen-i Aḥmed ile ol ‘âmil’ (385)

Sünnet (Ar.): Hz. Muhammed'in müslümanlarca uyulması gereken sözleriyle örnek iş ve davranışlarının tamâmı. 1. Yol, âdet, gidişat, huy, karakter, mizaç, hâl, tavır, davranış. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onamalarını içeren örnek davranışlar. 3. Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları ve sahabelerinin yapmış olduğu olumlu davranışları onaylaması. 4. Hz. Peygamber'in yapmış olduğu farz ve vacibin dışındaki tavsiyeler, öğütler. “5. Dinî emir ve yasakların çıkarılmış olduğu

Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam hukukunun ikinci kaynağı. 6. Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslam toplumunu inanç, ibadet, tebliğ, hukuk, ekonomi, eğitim, ahlak, siyaset gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında yönlendirip yönetmede, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere esas aldığı ilke ve prensipler bütünüünün oluşturduğu bir zihniyet, dünya görüşü. Sünnet, İslam'ın anlaşılması için Kur'an-ı Kerim'den sonra vazgeçilmez bir kaynaktır (DTS, 2009, s.334) (330)

‘Sünnet-i Ahmed’i idüp icrā

Ḥayr işe eyler idi isti‘cāl’ (330)

Ümmet (Ar.): 1. Bir peygambere îman edenlerin, onun getirdiklerine inanıp tâbi olanların meydana getirdiği topluluk. 2. Kavim, cemâat, tâife. (98,151, 183, 273, 327, 402, 425)

‘Evvelin evvelidür āhiri yok

Muṣṭafā ümmetine rahmeti çok’ (98)

‘‘Ālemün yüzi şuyı sensin sen

Sāḳī-i Kevser olduḡ ümmete hep’ (402)

Vahiy (Ar.): 1. Gizli konuşma, fısıldama, ilham etme, ima ve işaret etme, ortaya çıkarma.2. Peygamberler aracılığıyla insanlara, hayatın hangi ilkelere göre yönlendirilmesi ve nelere uyup nelerden sakınılması gerektiğini bildiren ilahî bilgi, bu bilginin gönderiliş tarzı. “Allah, insanlara ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi (Cebrail) gönderir; kendi isteğiyle dilediğini vahyeder. Doğrusu o yücedir, Hâkimdir.” (Kur'an-ı Kerim 42/51) 3. Hz.Muhammed'e bildirilen ve Kur'an-ı Kerim'de bir araya getirilen ilahî bilgiler, ayetler. “(Ey Muhammed) Rabbinden sana vahiy ile gelen (Kur'an-ı Kerim)'e uy...” (Kur'an-ı Kerim 33/2) 4. Allah'ın, evrendeki canlı cansız bütün varlıklar için koyduğu, emrettiği ve onların da uymak zorunda oldukları doğal kurallar (DTS, 2009, s. 376), (188)

‘Olmış idi ḥadīṣ-i vaḥy-i Ḥudā

Var idi her sözinde biḡ ma‘nā’ (188)

2.2.6. Âhiret İle İlgili Kelimeler

Âhir (Ar.): 1. Son. 2. Sonunda, âkıbet, nihâyet. (605)

‘Nola âhirde anşam ol güzeli

Âhir-i çâr-yâr oldu ‘Ali’ (605)

Âhiret (Ar.): Ölümden sonra gidilecek olan âlem, öbür dünya, bekâ âlemi. (137, 139, 1146, 1507)

‘Keremünden ğarîbsetme beni

Âhiretde mu‘azzebe itme beni’ (137)

‘Ölmedin saña ‘arz-ı hâl itsün

Âhiret hakkını helâl itsün’ (1146)

‘‘Ömrüm irişdi şimdi ‘âkıbete

Gider oldum diyâr-ı ahirete’ (1507)

Maḥşer (Ar.): Âhiret hayâtında bütün insanların, dünyâda yaptıklarının hesâbını Allah huzûrunda vermek üzere tekrar dirilip toplanacakları yer. (134, 259, 299)

‘Rûz-ı maḥşerde yâ Rasûlu’llâh

Eyle Yahyâ’ya ‘avnüni hem-râh (259)

‘Vay eger ağlamazsa ahvâlin

Rûz-ı maḥşer aña ve’l-hâşıl’ (299)

Mizân (Ar.): 1. Tartı, ölçü âleti, terâzi. 2. Ölçü, mikyas. Maḥşer günü herkesin dünyâda yaptığı iyilik ve kötülüklerin tartılıp değerlendirileceği mânevî terâzi. (281)

‘Gelse mizâna halkuñ imânı

Anuñ imânı ola idi mezîd’ (281)

Ukbâ (Ar.): Öbür dünya, âhiret. (154)

‘Raḥmete lâıyık eyle Yaḥyâ’yı

Aḡa itme ‘azâb-ı ‘uḡbâyı’ (154)

2.2.7. Cennet-Cehennem İle İlgili Kelimeler

Bâğ-ı İrem (Ar.): Efsâneyle göre Ad kavminden Şeddâd’ın cenneti yeryüzünde kurmak maksadıyle yaptığı şehrin adı İrem olup edebiyâtımızda “cennet bağı, dünya cenneti, cennet kadar güzel ve bayındır yer” anlamında kullanılır. (102)

‘Faẓl ile âdemi idüp ekrem

Cilve-gâh oldu aḡa bâğ-ı İrem’ (102)

Cennet (Ar.): 1. İmanlı ve iyi kimselerin ölümden sonra Allah tarafından mükâfat olarak konulacakları ve içinde ebediyen yaşayacakları, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nîmetlerle dolu yer. 2. Çok güzel, iç açıcı, huzur verici yer. (104, 215, 406, 420, 555, 556, 600, 1907)

‘Mü‘mînün menzilini cennet ider

Müşrikinün yirini nâr-ı saḡar’ (104)

‘Zü’l-fiḡaruḡ elinde iy gül-i ter

Bâğ-ı cennetde sūsene beḡzer’ (420)

‘Ḳâmeti kim nihâli cennetdür

Âdeme bir ‘aşâ-yı ‘ibretdür’ (1907)

Cennetü’l-Me’vâ (Ar.): Sığınacak yer, makam, yurt, cennet. Cennetin katlarından biri.(296, 632)

‘Gönli mânend-i cennetü’l-me’vâ

Dâr-ı dünyâya olmadı mâ’il’ (296)

‘Ḳaddi bir serv-i cennetü’l-me’vâ

Hep yirinde tenâsün-i a‘zâ’ (632)

Cehennem (Ar.): 1. Günahkârların öldükten sonra âhirette azap görecekleri, cezâlarını çekecekleri yer, tamu, dûzah. 2. Çok sıkıcı, azap verici yer veya durum. (143)

‘Korğum oldur varınca ben gümrah

İde benden cehennem istikrah’ (143)

Dâreyn (Ar.): “İki ev” Dünya ve âhiret. (301)

‘Gülşen-i dîni kıldı şıdk ile zeyn

Radıya’llâhu ‘anhu fi’ d-dâreyn’ (301)

Firdevs (Ar.): 1. İçinde her çeşit ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu bahçe. 2. Arşın altında bulunan cennetin ortası, en yüksek ve değerli bölgesi. (363, 375)

‘Olmasun aña kaşd iden yâ Rab

Bâğ-ı firdevs içinde ber-ğurdâr’ (363)

‘İricek taht-gâh-ı firdevse

Şühedâ leşkerine hân itsün’ (375)

Gılman (Ar.): 1. Genç hizmetçiler. 2. Cennete giren kimselerin hizmetleriyle görevlendirilen gençler. 3. Cennette hizmet eden delikanlılar. (585)

‘Oldı bu şehîr şanki bâğ-ı cinân

Vardur anda nice biñ ğılmân’ (585)

Kevser (Ar.): 1. Sınırsız bolluk, maddi ve manevi çokluk. 2. Hz. Peygamber’e cennette verilecek olan ırmak veya havuz, havzıkevser. Hz. Peygamber, Kevser havuzunun başında Müslümanlığı çok güzel bir yaşayan yaşayan ümmetini konuk edecektir. (402, 582)

‘Âlemün yüzi şuyı sensin sen

Sâķi-i Kevser olduñ ümmete hep’ (402)

Hübdur çeşmelerle mâbeyni

Çeşmeler oldu kevşerün ‘aynı’ (582)

Na‘īm (Ar.): Yüksek seviyede refah, huzur ve mutlu hayat anlamında cennetin isimlerinden biri. (10)

‘Ol durur evvel-i kelām-ı kādīm

Ahırinde kilid-i bāb-ı na‘īm’ (10)

Tamu (T.): Cehennem. (215)

‘Turdı ervāh yollarında kamu

Cennet açıldı vü yapıldı tamu’ (215)

Uçmag (T.): Cennet. (943)

‘Uçmağa eylesem ‘aceb mi heves

Bülbül-i cāna cismüm oldu kafes’ (943)

2.2.8. Kaza. Kader ve Kıyamet İle İlgili Kelimeler

Kader (Ar.): 1. Hükmetme, gücü yetme. 2. Allah’ın sonsuz ilmi ve kudretiyle başlangıçtan sona kadar evrende olacak olan her şeyi programlaması, varlıkları istediği şekil ve biçimde yaratması ve insanların özgür iradelerine göre yapacakları her şeyi Allah’ın önceden bilmesi, takdir etmesi, bir plana göre düzenlemesi. (315)

‘Görinüp gözlerine kavş-i kazā

Cānlarına irişdi tîr-i kader’ (315)

Kazâ (Ar.): 1. Hükmetme, karara bağlama, emretme, mahkeme etme, yargı. 2. Allah’ın, kulları için belirlemiş olduğu şeylerin yeri ve zamanı geldiğinde tek tek ortaya çıkması, uygulanıp gerçekleşmesi.

Allah’ın, olacak her şeyin ne zaman, nerede ve ne şekilde meydana geleceğini önceden bilmesine, belirlemesine kader; Allah’ın takdirinin yeri ve zamanı gelince, o şeylerin Allah tarafından yaratılmasına ve meydana gelmesine ise kaza denir. (315, 944)

‘Görinüp gözlerine kavş-i kazā

Cānlarına irişdi tîr-i kader’ (315)

‘Āşıkā bir kazā imiş hicrān

Bir zarūrī belā imiş hicrān’ (944)

Kıyāmet (Ar.): 1. Semâvî dinlerdeki ortak inanışa göre takdir edilen zamânı gelince bu âlemin ve bu âlemdeki canlı cansız her şeyin bir anda mahvolup yok olması, ölülerin dirilmesi, âhiret hayâtının başlaması olayı ve bu olayın meydana geldiği zaman. 2. teşmil. Gürültülü karışıklık, kaynaşma, gürültü, patırtı, velvele. 3. teşmil. Felâket, büyük sıkıntı, belâ ve musîbet, âfet. (107, 324, 958)

‘Çün kıyāmet irişe halkā ‘iyān

Yaradılmamışa döne bu cihān’ (107)

‘Kaldı hasret kıyāmete bâkī

Bilmedün veh ki kadr-i ‘uşşākı’ (958)

Şūr (Ar.): 1. İçi boru gibi boş olan ve üfürülmek sûretiyle ses çıkarılan büyük boynuz. 2. Öldürücü ve diriltici güce sâhip ilâhî nefhanın üfürülmesinde vâsita olan ve isminden dolayı boruya benzetilen şey [İslâm inanışına göre dört büyük melekten İsrâfîl, Allah’ın emriyle sûra üç defa üfürecek; birincide başlayacak olan kıyâmetin dehşetiyle yerler, gökler sarsılacak, ikincide bütün canlı varlıklar ölecek, üçüncüde ise insanlar hesâba çekilmek üzere yeniden dirilecektir]. (106)

‘Nāgehān şūr-ı Hâk urılsa gerek

Felegün defteri dürlse gerek’ (106)

2.2.9. İbadet İle İlgili Kelimeler

Âmil (Ar.): Amel eden, işleyen, icrâ eden kimse. (385)

‘Rûhına çār-yāruñ eyle du‘ā

Sünen-i Aḥmed ile ol ‘âmil’ (385)

Beddua (Fars. bed “kötü” ve Ar. du‘ā ile bed-du‘ā): Bir kimseye kötülük dilemek için edilen duâ, ilenç, inkisar, intizar. (984)

‘Kāmetin yā idüp nitekim tîr

Urdı ağyāre beddu‘ā ile tîr’ (984)

Cāmi‘i (Ar.): Müslümanların, içinde vakit namazlarıyla cuma ve bayram namazlarını kıldıkları ve ibâdet ettikleri mihraplı, minberli, genellikle minâreli binâ, büyük mescit. (572)

‘Dağı bu şehriñ iy ulü’l-ebşâr

Buğa beñzer hezâr cāmi‘i var’ (572)

Cemaat (Ar.): 1. Bir yere toplanmış insan kalabalığı. 2. Bir imama uyup namaz kılan müslümanların bütünü. 3. Aynı dinden veya aynı soydan olanların meydana getirdiği topluluk. (637)

‘Çeşmi güyâ imām-ı ümmet idi

İki şaf kirpügi cemā‘at idi’ (637)

Dua (Ar.): du‘ā sözcüğü Arapça kökenli olmakla birlikte iyi dileklerin gerçekleşmesi için veya herhangi bir nedenle Allah’a yalvarma ve yakarış ifadesinin adıdır (Türk ve Koç, 2002, s. 17). Güçsüzlük ve ihtiyâcını ortaya koyarak Allah’a yalvarma, bir şeyin olmasını veya olmamasını isteme, yakarış, niyaz. (130, 183, 223, 249, 308, 379, 386, 417, 422, 452, 550, 553, 754, 757, 766, 804, 984, 1038, 1237, 1241, 1251, 1379, 1392, 1424, 1644, 1686, 1743, 1750, 1951, 1956)

‘Rif’atin gördi hâzret-i ‘İsâ

Ümmeti olmağ için itdi du‘ā’ (183)

‘Luṭf idüp derd-mende eyle du‘ā

Žāyi‘ olmaya uslana bu Gedā’ (754)

‘Sögesin dōstum ṭoyınca bağa

İdesin rūḥıma bu resme du‘ā’ (1038)

‘Kim ki bir ehl-i fazla itse ‘aṭā

İşidenler du‘ālar eyler aḡa’ (1392)

‘Yâ İlāhî be-ḡaḡḡ-ı nūr-ı Rasûl

Ālem içre du‘āmı eyle ḡabûl’ (1956)

Emr-i Ma‘rûf u Nehy-i Münker (Ar.): 1. İyiliği, hayrı tavsiye etme, kötülüğü ve çirkin olanı yasaklama. 2. Dine göre yapılması gereken işleri emir ve teşvik, yapılmaması gereken işleri de yasaklama, engellemeye gayret etme. 3. Kötü söz, fiil ve ahlaka karşı tavır alıp hayatın her alanında dinin ve aklın emretmiş olduğu hayır ve güzellikler yerleşinceye kadar insanların yerine göre elleriyle, mallarıyla, dilleriyle yapmış oldukları her türlü gayret ve çalışma. (384)

‘Yüri kesb-i ‘ibâdet eyleyüben

Emr-i ma‘rûf u nehy-i münker kıl’ (384)

Farz (Ar.): 1. İslâm dîninde Allah’ın emri olduğu kesin bir delille sâbit olan, yapılması sevâbı, özürsüz olarak terki büyük günâhı, inkârı ise küfrü gerektiren îtikâdî, amelî, ahlâkî yükümlülük. 2. Şart ve gerekli olan şey. 3. Namazların, terkedilmesine izin verilmeyen, vakti geçirilse kazâ edilmesi şart koşulan rekâtlar, (422)

‘Ehl-i îmân olanlara her an

Farz olupdur du‘â-yı şâh-ı cihân’ (422)

Günah (Fars.): 1. Allah’ın emirlerine aykırı olan davranış, mâsiyet. 2. Dince suç olduğu açıklanmamış olsa da insanlara zarar verdiği, vicdanları incittiği, doğrudan uzaklaştığı için suç sayılabilecek iş ve davranış, suç, yazık. (131, 135, 136, 305, 415, 416, 733, 816, 962)

‘Geç günâhumdan itme başa ğazâb

Senden utandığım yiter yâ Rab’ (135)

‘Hürmet idüp saña ki halk uyar

Haberün yok seni günâha koyar’ (733)

‘Âh kim geçmedün günâhumdan

Böyle umulmaz idi Şâh’umdan’ (962)

Âşerü’l-Esved (Ar.): Kâbe’nin doğu köşesinde bulunan, tavaf sırasında hacıların her dönüşte selâmladıkları siyah parlak taş. (1547)

‘Ka‘be-i kūyūnū bu seng-i siyāh

Ḥacerü’l-esvedidür eyle nigāh’ (1547)

Haram (Ar.): 1. Dînin kesin bir delille yasakladığı, işlenmesi azâbı, inkâr edilmesi küfrü gerektiren (şey, hareket veya davranış). 2. Dokunulması, herhangi bir şekilde saygısızlık gösterilmesi yasaklanmış olan, mukaddes, kutsal. (420, 1529, 1801)

‘Turasın intizārū ile müdām

İdesin seyri kendüzine ḥarām’ (1801)

Hayr (Ar.): 1. İbadet. 2. İlim, hikmet. 3. Dinin ve aklın yapılmasını iyi ve güzel gördüğü, kişinin sadece Allah’ın rızasını gözeterek yaptığı iş, amel. (330, 1031, 1237, 1453, 1889, 1951)

‘Oldı ğam sâzına yürek rakḳāş

Ḥayra gir bu belādan eyle ḥalāş’ (1031)

‘Gösterürdüm cemāl-i Şāh’ı saḡa

Eyleyeydün faḳîre bir ḥayr-du‘ā’ (1237)

‘Bilmiş ol her meh-i serî‘ü’s-seyr

‘Āşıkūn başına getürmez ḥayr’ (1889)

Helâl (Ar.): Dînin yasaklamadığı (şey, hareket ve davranış). (1146)

‘Ölmedin saḡa ‘arz-ı ḥāl itsün

Āḥiret ḥaḳḳını ḥelāl itsün’ (1146)

İbâd (Ar.): Kullar, abdler. (1207)

‘Dü cihān içre biḡ bir adūn için

Ḳapuḡa yüz süren ‘ibādūn için’ (1207)

İbâdet (Ar.): İnsanın tek Tanrılı dinlerde Allah’a, diğer din ve inanışlarda ise inanıp bağlandığı kudrete kulluğunu göstermek üzere yaptığı hareketler, tapma, tapınma. (36, 152, 156, 384, 748)

‘Cümle harfine anuñ eyle nazar

Hâlika her biri ‘ibâdet ider’ (36)

‘Şuçlarınuñ nihâyeti yoğdur

Sağa lâyıķ ‘ibâdeti yoğdur’ (156)

İbâdetgâh (Ar. ‘ibâdet ve Fars. yer bildiren -gâh ekiyle ‘ibâdetgâh.):

İbâdet edilen yer, tapınak, mâbet, ibâdethâne.

‘Oluban Ka‘beveş ‘ibâdet-gâh

Oğınur âyet-i Kelâmu’llâh’ (570)

İkindi (T.): 1. Öğle ile akşam arasındaki zaman. 2. İkinci namazı ve ikinci ezanı. (126)

‘Öyle vaktinde kılsalar kâmet

Eylerin ben ikindiye niyyet’ (126)

İmâm (Ar.): 1. Cemâatle kılınan namazlarda en önde duran ve namaz kılınırken kendisine uyulan kimse. 2. İslâm dîninde görüş ve fikirleriyle bir mezhebe öncülük etmiş olan kimse. 3. Hz. Muhammed’den sonra din ve dünya işlerinde ona vekil olan halîfelerin unvânı. 4. Bâzı İslâm ülkelerinde devlet başkanlarına verilen unvan. 5. Dördüncü halîfe Hz. Ali’nin soyundan gelen ve onun vekîli kabul edilen kişilerin unvânı. 6. Dînî konularda içtihat etme seviyesine gelen müçtehitlerden her biri.

7. İslâm ilim ve kültüründe herhangi bir ilim dalında önderliği, üstünlüğü kabul edilen kimse. 8. Önde bulunan kimse, lider, önder, başkan. (637)

‘Çeşmi gūyâ imâm-ı ümmet idi

İki şaf kirpügi cemâ‘at idi’ (637)

İstiğfâr (Ar.): Allah’tan günahlarının bağışlanmasını isteme, tövbe etme. (305, 1918)

‘Bu günâha gel eyle istiğfâr

Ki sonunda nice belâları var’ (1918)

Kâbe (Ar.): 1. Bütün müslümanların kıblesi ve ziyâret yeri olan Mekke şehrindeki mukaddes binâ, beytullah. 2. Mukaddes sayılan yer. (70, 155, 196, 276, 554, 570, 862, 1216, 1847, 1904)

‘Oldı insân içinde ‘arş-ı ‘azîm
Ka‘betu’llâh ya‘ni kalb-i selîm’ (70)
‘Her biri rûkn-i Ka‘be-i dîndür
Ğayrı eksüklüg ile kıılma hayâl’ (276)
‘Sevdigün başı için itme nihân
Bize eyle bî-Rabb-ı Ka‘be beyân’ (1847)

Kâmet (Ar.): Bilhassa cemâatle kılınan farz namazlardan önce, “namaz başladı” anlamına gelen Kad kâmeti’s-salâ cümlesi ilâve edilerek okunan ezan. (126)

‘Öyle vâktinde kılsalar kâmet
Eylerin ben ikindiye niyyet’ (126)

Kible (Ar.): 1. Müslümanların namazda yöneldiği cihet, Mekke şehrinin ve Kâbe’nin bulunduğu yön. 2. (Türkiye’de) Kâbe’nin bulunduğu taraf, güney. (982, 1217)

‘Gördi çünkim ziyân-ı ağıyârı
Kıbleye karşı eyledi zârî’ (982)

Kıyam (Ar.): 1. Ayağa kalkma, ayakta durma. 2. Namazda ayakta durma ve namazın ayakta kılınan kısmı. 3. Ölümden sonra dirilip ayağa kalkma. (37, 38)

‘Kimi geldi kıyâm ile vecde
Kimi kıldı niyâz ile secde’ (37)
‘Ne mu‘ammâ durur bu kim dâyim
Elif ola kıyâmda kıyım’ (38)

Kul (T.): Allah tarafından yaratılmış olan insan, abd. (100, 116, 150, 1202, 1257)

‘İrişüp kullarına ‘avn-i İlāh

Pāk olur tevbe ile cümle günāh’ (100)

Ġam degül kul günāhsuz olmaz

‘Āşık-ı şādık āhsuz olmaz’ (1257)

Kulluk (T.): 1. Kul olma durumu. 2. Kulun Allah’ın emir ve yasaklarına uyma sorumluluğu, kul olmanın gereği olan hizmet, ibâdet. (92)

‘Kulluğın eyleyüp o Mevlā’nun

Gözedürler rızāsını anuñ’ (92)

Kurban (Ar.): 1. Kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şey. 2. Belli nitelikleri olan bir hayvanı belirli günlerde ibadet niyetiyle usulüne uygun bir biçimde kesme. (182, 353, 372, 1514)

‘Gelmedin ‘āleme o şāh-ı cemīl

Qulı qurbānı idi İsmā‘īl’ (182)

‘Hāq yolına o dem olup qurbān

Qıldı cānāna cānını teslīm’ (372)

Mescid (Ar.): 1. Müslümanların vakit namazlarını kılmaları ve ibâdetlerini yerine getirmeleri için yapılan, içinde cuma ve bayram namazları kılınmayan minâresiz, minbersiz küçük cāmi. 2. Cāmi. (122, 124)

‘Varurun mescide idüp ‘acele

Ol şanem kim kaçan namāza gele’ (122)

Minber (Ar.): Cāmi içinde genellikle mihrâbın sağ tarafında bulunan, cuma namazının farzından önce hatîbin üzerine çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü. (566)

‘Kürsiler anda ‘arş-i Mevlā’dur

Minberi Sidre-i mu‘allādur’ (566)

Namaz (Fars.): 1. Allah’a îmandan sonra her Müslümanın yerine getirmesi gereken İslam’ın beş temel esasından biri. 2. Tekbir ile başlayıp selam ile son bulan, Hz. Peygamber’in yapıp öğrettiği belirli fiil, söz ve dualarla yerine getirilen ibadet. 3. Allah’ın verdiği nimetlere şükrün bir gereği olarak onun rızasını kazanmak, manevi yönden Allah’la iletişim kurup ruhen yücelmek ve Kur’an-ı Kerim’in teşvik ettiği güzel ahlakla donanmak için her Müslümanın yerine getirmesi emredilen ibadet. (122, 123, 561, 1208)

‘Bâtıl eyler namāzumı her bār

Māl-i hūlyā-yı miḥnet-i aḡyār’ (123)

‘Anuñ içinde şanki ins ü melek

Ṭurdu şaf şaf namāza cümle direk’ (561)

Niyaz (Fars.): 1. Bir dileğin yerine getirilmesi için yalvarma, yakarma, ricâ. 2. Duâ, tazarru. (37, 1208)

‘Enbiyānuñ niyāzı ḥaḡḡı içün

Evliyānuñ namāzı ḥaḡḡı içün’ (1028)

Rükû (Ar.): 1. Öne doğru eğilme, eğilerek saygı gösterme. 2. Namazda elleri dizlere dayayıp vücûdun belden yukarı kısmı yere paralel gelecek şekilde eğilme, namazın beş erkânından kıyamla secde arasında olanı. (39, 91)

‘Secdeye vara sîn-i Bismi’llāh

Rā-yı Raḥmān rükû‘ı ide penāh’ (39)

Salavat (Ar.): 1. Namazlar, salâtlar. 2. “Allahım, (Efendimiz) Hz. Muhammed’e ve (Efendimiz) Hz. Muhammed’in soyundan gelenlere salât eyle, onların şeref ve kadrini yücelt” anlamına gelen “Allāhümme salli alâ (seyyidinâ) Muhammedin ve alâ âli (seyyidinâ) Muhammed” cümlesi veya aynı anlama gelebilen duâlardan her biri. (266)

Şıdk ile ümmet-i Muḥammed isej

Şalavâtı dilûnden eyleme dūr’ (266)

Seccâde (Ar.): Üzerinde bir kişinin namaz kılacağı büyüklükte, halı, kilim, kumaş, hasır vb. inden yapılmış, daha çok dikdörtgen biçimindeki yaygı, namazlık. (1159)

‘Bir senün gibi var mı dünyâda

Şala bahr-i sipihre seccâde’ (1159)

Secde (Ar.): Allah’ın büyüklüğü, yüceliği önünde hiçliğini göstermek ve O’nu ululamak maksadıyla vücûdu alın, burun, el ayaları, dizler ve ayak parmakları yere degecek duruma getirme, bu durumda yere kapanma. (37, 39, 186, 560)

‘Secdeye vara sîn-i Bismi’llâh

Râ-yı Raḥmân rükû‘ ı ide penâh’ (39)

‘Toğdı çün ‘âleme o mihr-i kemâl

Secdeye vardı itdi kıddini dâl’ (186)

Sücud (Ar.): Secde etme, secde. (91)

‘Yir ü gök eyleyüp anı ma‘bûd

Biri eyler rükû‘ vü biri sücûd’ (91)

Sevâb/Savâb (Ar.): 1. İyi ve güzel davranışlar karşılığında Allah tarafından verilen mükâfat. 2. Böyle bir mükâfat kazandıracak hayırlı iş ve davranış. (305, 377, 1943)

‘Sûre-i Fâtiḥâ şevâbın anuḡ

Rûḡ-ı pâkine armağân itsün’ (377)

‘Her ne ise eger ḡatâ vü şavâb

Ḥasb-i ḡâlüm durur benüm bu kitâb’ (1943)

Tâat (Ar.): 1. Allah’ın emirlerine uyma, emredileni yapma. 2. İbâdet, takvâ. (152)

‘‘Âşî iken ‘ibâdet eylerler

Mümkün oldukça ṡâ‘at eylerler’ (152)

Tesbih (Ar.): 1. Allah'ı takdis ve tenzih etme, Hakk'ın her türlü kusurdan ve noksandan uzak olduğunu dile getirme. 2. Namaz sonunda “Sübhânallah, elhamdülillâh, Allâhu ekber” sözlerini otuz üçer defa söyleme. 3. Allah'ı zikir ve tenzih ederken sayının anlaşılması için kullanılan, ibrişim veya ipliğe dizilmiş, çeşitli ağaç veya taşlardan yapılmış, genellikle 33 veya 99 tâneden meydana gelen dizi. (1358)

‘‘Älemün sebzevâtı cümle şahîh

Hak Te‘âlâ içün ider tesbîh’ (1358)

Ümmet (Ar.): 1. Bir peygambere îman edenlerin, onun getirdiklerine inanıp tâbi olanların meydana getirdiği topluluk (Türk, 2023, s1292). 2. Kavim, cemâat, tâife. (637)

‘Çeşmi güyâ imâm-ı ümmet idi

İki şaf kirpügi cemâ‘at idi’ (637)

Vâiz (Ar.): İbâdethânelerde kalpleri yumuşatacak, sevâba, tâata, güzel ahlâka, iyiliğe, nefsi ıslâha sevkedecek, kötülüklerden tövbe ettirecek şekilde dînî konuşma yapan, nasîhat veren kimse. (121)

‘Vâ‘ize varmağa hicâb iderin

Mey-fürûşa çağırmadın gide’ (121)

Zâkir (Ar.): 1. Anan, zikreden (kimse). 2. Tekkelerde âyin sırasında ilâhî okuyan kimse. (242)

‘Nitekim zîkr-i zâkirân-ı cihân

Hakk’a irişdi bir nefesde hemân’ (242)

Zikr (Ar.): 1. İsmi söylenmek, bahsi edilmek, anılmak. 2. Allah'ın isimleri ibâdet maksadıyla arka arkaya söylenmek. 3. Toplu olarak ve belli usûllerle Allah'ın isimleri söylenip ibâdet edilmek. (29, 94, 237,242, 1021, 1968)

‘Şıdk ile zîkr iden ol Allâh’ı

‘Älem-i bâtının olur şâhı’ (29)

‘Zikri yollarda ism-i a‘ zem idi
 Fikri ol zāt-ı pāk-i ekrem idi’ (237)
 ‘Fikrūñi maḥrem eyle ‘ālemde
 Zikrūñi hem-dem eyle şoñ demde’ (1968)

2.2.10. Sûre, Âyet ve Dinî Sözler

Âyet (Ar.): 1. Kur’ân-ı Kerim’deki sûreleri meydana getiren kelime veya cümlelerden her biri. 2. Kimsenin inkâr edemeyeceği alâmet, işâret, nişan. (570, 811)

‘Kaşları medd-i âyet-i Qur’ân
 Kaddi serv-i revân-ı bāğ-ı cinân’ (811)

Besmele (Ar.): 1. “Bağışlayan ve esirgeyen Allah’ın adıyle” mânâsına gelen Bismillâhirrahmânirrahim sözünün ismi. (13, 502)

‘Besmele evvelinde nokta-i bâ
 ‘Ayn-ı ‘ilmüñ sevâdudur maḥzâ’ (13)

Bismillah (Ar.): Bismillâhirrahmânirrahim sözünün kısaltılmış şekli. (1, 16, 39, 630)

‘Saṭr-ı Bismi’llâh iy ulü’l-elbâb
 Oldı miftâḥ-ı kufl-ı bâb-ı kitâb’ (1)
 ‘Secdeye vara sîn-i Bismi’llâh
 Râ-yı Raḥmân rükû‘ı ide penâh’ (39)

Fâtiḥâ (Ar.): 1. Başlangıç. 2. Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresinin adı, elham. 3. Yüksek sesle söylendiğinde hazır olanları bu isimdeki sûreyi okumaya dâvet etmek için kullanılır. (377)

‘Sûre-i Fâtiḥâ şevâbın anuñ
 Rûḥ-ı pākine armağân itsün^’ (377)

Hâfız (Ar.): 1. Koruyan, muhâfaza eden kimse. 2. Kur’ân-ı Kerîm’i bütünüyle ezberlemiş olan ve ezberden okuyabilen kimse. (569)

‘Maḥfil üstinde ḥûb ḥâfızlar

Āşiyânında bûlbûle beṇzer’ (569)

Kelâmullah (Ar.): Kur’ân-ı Kerim. (570)

‘Oluban Ka‘beveṣ ‘ibâdet-gâh

Oḳınur âyet-i Kelâmu’llâh’ (570)

Lâ ilâhe illallâh (Ar.): “Allah’tan başka ilâh yoktur” anlamında, İslâm dîninde î mânın şartlarını kendinde toplayan, yâni icmâlî î mâna esas olan kelime-i tevhid “Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah” sözünün ilk cümlesi. (26, 114, 147)

‘Oldı lâm-ı laṭîfi eyle nigâh

Efser-i Lâ ilâhe illa’llâh’ (26)

‘Ola tâ buṇ deminde baṇa penâh

‘Alem-i Lâ ilâhe illa’llâh’ (147)

Sûre (Ar): Kur’ân-ı Kerîm’in en küçüğü üç, en büyüğü 286 âyetten meydana gelen ve Fâtiha, İhlâs, Nur gibi ayrı ayrı isimleri olan yüz on dört bölümünden her biri. (630)

‘Dir idi ḳaşına kim itse nigâh

Sûre-i nûr üzre bismi’llâh’ (630)

Subhâne Rabbiye’l-A’lâ (Ar.): "Yüce olan Rabbim her türlü noksan sıfatlardan uzaktır." anlamına gelmektedir.

‘Arş-i a‘lâya baḳdı sürdi şafâ

Didi subḥâne rabbiye’l-a‘lâ’ (232)

2.2.11. Tasavvuf İle İlgili Kelimeler

Âb-ı Hayat (Fars. âb ve Ar. ḥayât): 1. Efsâneye göre yalnız Hızır’ın içtiği, içeni ölümsüz kılan su, ebedî hayat suyu, aynülhayat, bengi su. 2. mec. Cana can

katan, ferahlık veren şey (bilhassa yiyecek ve içecek). 3. tasavvuf. İnsanı ölümsüz kılan gerçek aşk ve ilm-i ledün. (138, 611)

‘Şol zamān kim ecel tuta dilümi

Yuyam āb-ı hayātdan elümi’ (138)

‘Kelimātuñ mişāl-i āb-ı hayāt

Hak bu kim Hızır-ı cāna virdi hayāt’ (611)

Akl-ı Kül (Ar.): Cenâbıhakk’ın zat âleminde ilk ecellisi olan, diğer âlemlerin kendisinden zuhur ettiği ilk yaratılan nur. (522)

‘Oldı bu sırda ‘aql-i kül hayrān

Derc olur noktada ‘ulüm-ı cihān’ (522)

Âlem-i Bâtın (Ar.): Maddî âlemin dışındaki bilinmeyen, görülmeyen, gizli olan âlem. (29)

‘Şıdk ile zıkr iden ol Allāh’ı

‘Âlem-i bātınun olur şāhı’ (29)

Âlem-i Gayb (Ar.): Maddî âlemin dışındaki bilinmeyen, görülmeyen âlem, gayb âlemi. (160)

‘Vākıf-ı rāz-ı ‘ilm-i ‘âlem-i gayb

Kāşif-i sırr-ı muşhaf-ı lā-reyb’ (160)

Âlim (Ar.): İlim sâhibi olan (kimse), bilici, bilen. (309, 620, 699, 1393, 1576)

‘Var idi Rūm ilinde bir ‘âlim

Gündüzün şā’im ü gice kâ’im’ (620)

‘‘Āşıkun ‘āşıkı müsellemdür

‘Âlim ü fāzıl u mükerremdür’ (1576)

Ârif (Ar.): 1. Çok anlayışlı, hakkıyla bilen, gördüğünü uzun düşünmeye gerek kalmadn hemen kavrayacak yetenekte olan (kimse), irfan sâhibi, ehliidil. 2. tasavvuf. Allah'ın sırları kendisine açılmış olan seçkin kul, herkesin göremediği mânevî gerçekleri gören, anlayan kimse [Tasavvuf anlayışına göre ârif âlimden farklıdır. Âlim dış âlemi bilen, ârif ise ezel sırları kendisine açılmış olan, Allah'ı, kâinâtı, nefsinı tanıyan, bilen, irfan sâhibi kimsedir] (305)

‘Yüri eyle günāha eyle istiğfār

Ârif isen budur cenāb-ı şavāb’ (305)

Âşık (Ar.): 1. Bir şeye veya birine karşı aşırı sevgi duyan kimse, tutkun, meftun. 2. tasavvuf. Nefsinı dünya nîmetlerinin çekiciliğinden arındıran, bütün bağıllığı ve sevgisi Allah’a olan kimse. (518, 862, 863, 864, 1212, 1265, 1485)

‘İ‘ timād eyle bu söze haḳdur

‘Āşık olan veliyy-i muṭlaḳdur’ (863)

‘Kāmil olanı zü’l-kemāl anlar

‘Āşıkı girü ehl-i ḥāl anlar’ (864)

‘Āşık olunca derd ile Eyyüb

‘Āşıkun ‘āşıkı olur maḥbūb’ (1265)

Basiret (Ar.): 1. Kalp gözüyle görme, kalp gözüyle görerek bir şeyin gerçeğini kavrama, anlama, idrak etme. 2. Doğru ve ölçülü bir görüşün verdiği uyanıklık, ileriye görme, sağgörü, gönül gözü, kalp gözü. (525)

‘İy başiret gözin küşāde iden

İy cihān içre rāh-ı ‘ışḳa giden’ (525)

Bekâ (Ar.): Ölmezlik, ölümsüzlük, ebediyet, ebedilik, bâkîlik. (111, 113, 353)

‘Ḥazret-i Ḥaḳ’dadur beḳā ancak

Māsivā ḳābil-i fenā ancak

‘Aña fetḥ olmağa tılsım-ı beḳā

Virdi bu ḥān-ḳāhda ḳurbān’ (353)

Bezm-i Elest (Fars. bezm ile Ar. elest): Allah’ın ezelde ruhları yarattıktan sonra, “Elestü bi-Rabbiküm: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğu ve ruhların, “Belâ (evet), sen bizim Rabb’imizsin” diye Allah’ı tasdik etikleri ezel meclisi. (658)

‘Böyle diyüp o mest-i bezm-i elest

Cām-ı nāmūs u ‘ārı ḳıldı şikest’ (658)

Dergāh (Fars.): 1. Tarīkatlarda dervişlerin zikir ve ibâdet ettikleri ve içinde tarīkatın gerektirdiği biçimde yaşadıkları yer, tekke. 2. Bir büyüğün, büyük bir yerin herkes için başvurma yeri olan kapısı, huzûru, eşîği. (101, 192, 1165, 1728)

‘Varur isen maḥalle-i Şāh’a

Yüzüñi sür o yüce dergāha’ (1165)

‘Gel buyur şimdi ḥıdmet-i Şāh’a

Yüzüñi sür o yüce dergāha’ (1728)

Derviş (Fars.): 1. Tarīkata girip bir şeyhe bağlanan, onun izinden Hak yolunda yürüyüp nefsinin ıslâh eden, varlık iddiâsından geçip Allah’ın birliğini bütün kâinatta görerek kendini Hakk’a ve onun yarattıklarına adayan kimse, tarīkat müntesibi. 2. Böyle bir hakikat yolcusunun niteliklerini taşıyan, kanâatkâr, saf, alçak gönüllü, her şeyi hoş gören kimse. (44)

‘Nice dervîşi şāh-ı a‘ zem ider

Nice şāhı gedā-yı ‘ālem ider’ (44)

Ehl-i Hâl (Ar.): Gönlü Allah aşkı ile dolu olan, bildiklerini sözde bırakmayıp fiile geçiren Allah’ın sevgili kulları için kullanılır. (40, 136)

‘Sözi ve’l-ḥāşıl ehl-i ḥāl aḳlar

Bu rumūzı girü ricāl aḳlar’ (40)

Ehl-i Tevhîd (Ar.): Müslüman(lar). (47)

‘Zîkr-i hamdi durur açan her gâh

Ehl-i tevhîde sırr-ı hâlide rāh’ (47)

Evliyâ (Ar.): Allah’ın sevgilisi olan, hâli, davranışları, çok üstün vasıfları ve gösterdiği kerâmetler sebebiyle bu husus halk tarafından da kabul edilmiş bulunan seçkin ve has kul (kullar), ermiş, ermişler, velîler [Kelime bu anlamda tekil gibi de kullanılır]. (297, 1193)

‘Nola ‘uşşâk olursa sedd-i belâ

Evliyâyâ irer eşedd-i belâ’ (1193)

Fenâ (Ar.): 1. Gelip geçici olma durumu, devamlı ve kalıcı olmama, ölümlü ve son bulucu olma, ölümlülük, fânîlik. 2. Kulun benliğinin Allah’ın varlığında yok olması, eşyânın nazarından silinmesi, kendi fiilini göremez olması, kesret âleminin kayıtlarından sıyrılıp Hakk’ın tasarrufu altına girmesi hâli. (111, 162, 302, 465)

‘Hâzret-i Hâk’dadur beķâ ancak

Mâsivâ ķâbil-i fenâ ancak’ (111)

‘Ķâni’ -i ħ’ân-ı kenz-i lâ-yefnâ

Pâdişâh-ı serîr-i faķr u fenâ’ (162)

Hâkim (Ar.): 1. Varlıktaki şeylerin mâhiyet ve hakîkatlerini akıllı ile bilen kimse. 2. i. ve sıf. Akıllı, derin düşünceli, hükümleri sağlam, basîret ve sağ duyu sâhibi kimse. 3. Eşyânın hakîkatini olduğu gibi bilen, Allah ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları, âlemle ilgili gerçekleri kavrama ilmine sâhip kimse. (48)

‘Ħayy u Ķayyûm ‘Âlim ü ‘Allâm

Hâkim ü zû’l-celâl ü ve’l-ikrâm’ (48)

Hidâyet (Ar.): 1. Doğru yolu gösterme, hakka sevk etme. 2. Doğru yol, hak yolu, Müslümanlık. (22, 631, 1419)

‘Ehl-i İslâma kân-ı rahmetdür

Sâye-i pençe-i hidâyetdür’ (22)

‘Her biriñüz birer ʔidāyet idün

‘Āşıkāne birer rivāyet idün’ (1419)

Hikmet (Ar.): 1. Hakîmlık, bilgelik. 2. Cenâbıhakk’ın her şeyi yerli yerince yaratma, her şeyi lâıık olduğu yere koyma sırrı, âlemin insanlar tarafından anlaşılamayan gizli amacı. 3. Allah’ın kulun kalbine eşyânın hakîkatı hakkında koyduğu, akılla elde edilemeyen kalbî ilim, eşyânın hakîkatini olduğu gibi bilme; Tanrı ile kâinat, insanla âlem arasındaki bağları, âlemle ilgili gerçekleri kavrama ilmi, ledün ilmi. 4. Bir şeyin oluşundaki akıl erdirilemeyen sebep, gizli sebep. 5. Hak ve hakîkate uygun, kısa ve mânâlı söz. (50, 76, 79, 84, 621, 705, 770, 785, 1003, 1066, 1197, 1774)

‘Ķudretinün nümūnesi ‘ âlem

Hikmetinün mişâli levh ü qalem’ (50)

‘Hikmet-âmiz idi kelām-ı Gedā

Her sözi bir kitāb idi gūyā’ (770)

‘Bu ne hikmet durur gören anı

Ol seyr-i cemâlden maħrūm’ (1774)

Himmet (Ar.): 1. Yardım, ihsan. 2. Çalışma, gayret, emek. 3. Mânen büyük kimselerin, ermişlerin dilediklerini yerine getiren mânevî gücü, mânevî yardımı, lütfu. (136, 1240, 1299)

‘Böyle dirken o ‘ âşık-ı bî-cân

Ķıldı dellāle himmet ü ihsân’ (1240)

‘Himmete lâıık eyle kendünı tek

Beglerün lutfına bahāne gerek’ (1299)

Aşk (Ar.): 1. En üst biçimiyle sevgi, sevdâ, muhabbet, gönül verme, candan sevme. 2. Bir kimsenin sevdiğine candan bağlanması, sevgilisinden başka bir şeyi gözü görmemesi. 3. İnsanın sadece Allah’ı mutlak anlamda sevip ona tüm benliği ile bağlanması, hayatının her anında Allah’ı hatırlayıp tüm eylemlerine ve davranışlarına onun sevgisini yansıtması, varlığını Allah’ın isteklerine göre

anlamlandırması. Işk kavramı ile aşk kavramı aynı anlamda kullanılır. (509, 511, 512, 517, 518, 526, 529, 683, 685, 705, 865, 1214, 1265, 1286, 1652, 1905)

‘İşkür nūr-ı dīde-i ‘uşşāk

‘İşkür sālīke hemīşe Burāk’ (509)

‘Dil-i Mecnūn’da zevk ü hālet için

‘İşk ile fāş olan velāyet için’ (1214)

‘Ādemi ‘ışk gör ne hāle koyar

Dāimā muktezā-yı ‘ışka uyar’ (1285)

İbret (Ar.): 1. Ders alma, öğüt alma. 2. Yanlış davranışların yol açtığı kötü sonuçlardan ders alma. 3. Görünenden görünmeyene geçme, nesneleri ve olayları dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışma, olaylardan ders alıp doğru sonuçlar çıkarma ve bunlara göre davranma. (76, 416, 516)

‘Eyleyen ‘ayn-ı ‘ibret ile nazar

Hikmetin kudrete havāle ider’ (76)

‘Mürşidi ‘ışk olunca insānu

Açılır ‘ayn-ı ‘ibreti anu’ (526)

İhsan (Ar.): 1. Bağışlama, bağışta bulunma. 2. Bağışlanan şey, bahşiş, atiy. 3. Lutuf, kerem, iyilik. 4. Allah’a O’nu görüyormuş gibi ve O’nun huzûrunda olmanın şuûrunda olarak ibâdet etme. (132, 158, 202, 323, 438, 796, 1240, 1479, 1726)

‘Kılma ‘isyān için ‘azāb-ı keşir

Beni ihsānu ile kıl ta‘zîr’ (132)

‘Sözlerin işidüp şafā sürdüm

Lutuf u ihsānuma revā gördüm’ (1479)

‘Ne ‘aceb lutfı oldu Allāh’u

Saḡa ihsānı var gibi Şāh’u’ (1726)

İlliyyin (Ar.): Gökyüzünün ve cennetin en yüksek kabul edilen yeri. (240)

‘Kaldı cümle maḳām-ı ‘illiyyīn

İrdi çak zāt-ı zü’l-celāle yakīn’ (240)

İlm (Ar.): 1. Bilgi, bilim, marifet, haber. 2. Bir şeyi olduğu gibi ve gerçeğe uygun şekilde bilme. 3. İnsanın duyu organlarıyla elde ettiği veya Allah’ın vahiy yoluyla doğrudan doğruya gönderdiği ve kesinliği konusunda şüphe olmayan bilgi. 4. “Gerek duyular âlemine gerekse duyularla kavranılmayan âleme ait her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilen.” anlamında Allah’ın sıfatlarından biri. (14, 396, 621, 622, 627, 712, 1075, 1104, 1487)

‘Baḥş-i ‘ilm eylese eger fi’l-ḥāl

Hikmet ehlin iderdi mantıḳı lāl’ (621)

‘İlm-i hikmetde ḥazret-i Loḳmān

Yazdı üç vechile velī dermān’ (1075)

‘Ehl-i bāṭın gerek durur ‘āşık

‘İlm-i esrāre tā ols lāyık’ (1485)

İnāyet (Ar.): 1. Yardım, koruma, lütuf, kerem. 2. İsteme, ilgilenme, önem verme. 3. Allah’ın, kullarına kitap, peygamber göndermesi ve bütün bunları düşünüp doğru bir şekilde yorumlayabilmesi için akıl nimeti vermesi. 4. Allah’ın, hayırlı davranışlarında kullarına yardım edip onları başarıya ulaştırması. 5. Allah’ın kullarını gözetip koruması. (1223, 1867)

‘Oldı Hakk’un ‘ināyeti fi’l-ḥāl

Aḡa yüz tıtdı devlet ü iḳbāl’ (1223)

Kâbe Kavseyn (Ar.): Kulun Allah’a yaklaşmasının son sınırı [Sıfatlara âit olan bu yakınlıktan sonra zat yakınlığı gelir] (241)

‘Kâbe kavseyn ‘âlemine rasūl

Ṭarfetü’l-‘ayn içinde buldı vuşul’ (241)

Kâmil (Ar.): 1. Noksansız, tam, bütün. 2. Olgunluk yaşında olan (kimse). 3. İlim, fazîlet ve hüner sâhibi, mânevî meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş (kimse). (1255)

‘Almaz iseñ de eyle aña nazar

Ma‘ rifet ehli kâmile beñzer’ (1255)

Kerâmet (Ar.): 1. Bir ermişin, Allah’ın kendisine yakın kullarına lutfettiği olağanüstü şeyler yapma gücü ile ortaya koyduğu, akıl sınırlarını aşan tabiat üstü iş, hârikulâde hal. 2. Çok isâbetli söz ve davranış, ermişçesine söylenen söz veya yapılan şey. (430, 435, 742, 1154, 1158)

‘Çok kerâmâtı vardur ol nâmun

Mîmi görür gözidür İslâm’uñ’ (430)

‘Keşf idüp ‘âleme kerâmetler

Halka gösterdi çok velâyetler’ (1154)

Mârifet (Ar.): 1. İş yapma husûsundaki ustalık, beceriklilik, hüner, mahâret. 2. Bir kimsenin uygun olmayan, hoş gitmeyen, garip karşılanan hal ve davranışı, tuhaflık. 3. Bilgi, ilim: 4. Varlıkların hakîkatini ve ilâhî sırları tefekkür, keşif ve ilham yoluyla kavrama, gerçeği bilme, irfan. 5. Allah’a erişme yolundaki dört makamdan (şerîat, tarîkat, hakîkat, mârifet), ancak Allah’ın “ehassü hâssi’l-havâs” denen has kullarının eriştiği dördüncü makam. Bu, kulun Hak’la aynîleştiği, Hak’la Hak olduğu makamdır. (35, 624, 1255)

‘Yâsıdur ma‘ rifet okına kemân

Çekilür her kaçan okına revân’ (35)

‘Almaz iseñ de eyle aña nazar

Ma‘ rifet ehli kâmile beñzer’ (1255)

Mâsivâ (Ar.): 1. Allah’ın dışındaki her şey; bütün varlıklar. 2. Mutlak anlamda sevilip sayılarak gönüle girmesi hoş görülmeyen şeyler. (31, 54, 111, 685)

‘Gizlüdür cümle şeyde envârı

Mâsivâdur niķâb-ı dîdârı’ (54)

‘Hâzret-i Hâk’dadur beḳā ancak

Māsivā ḳābil-i fenā ancak’ (111)

Mürşid (Ar.): 1. Rehber, kılavuz, önder. 2. Hak ve hakîkate erişme yolunda müritlerine örnek olan, onları irşat eden, rehberlik eden kimse, şeyh. (97, 526)

‘Avn-i luṭfı kime ki mürşid olur

İrişür vaḥdetine anı bulur’ (97)

Mürşid-i Kâmil (Ar.): Mânevî yönden Hz. Muhammed’in hakîkatine vâris olma seviyesine erişmiş mürşit, insân-ı kâmil. (388, 506, 687)

‘Ya‘ni serdâr-ı zümre-i aşḫâb

Ḳuṭb-ı aḳṭāba mürşid-i kâmil’ (388)

‘Mürşid-i kâmil ararsañ berü gel iy Yaḥyâ

Olalum rāh-ı maḥabbetde bugün maḥrem-i ‘ışḳ’ (687)

Necâh (Ar.): İstedigine kavuşma, diledigini elde etme, kurtuluşa erme. (15)

‘Sâlike sînidür cenâh-ı necâh

Ma‘nî‘-i mîmi erba‘în-i şabâh’ (15)

Nefsânî (Ar.): Canlı olmanın gerektirdiği arzularla ilgili, bedene âit olan maddî isteklere, nefse âit. (514)

‘‘Aḳl-ı nefsânî olıcaḳ mevcûd

Dâimā virür iḥtimāle vücûd’ (514)

Nefs-i Emmâre (Ar.): Nefsin yedi mertebesinden ikincisi. [Bu mertebede kişi, henüz kendini kötülükten menedecek dereceye gelmemiş olmakla berâber yaptığı işlerden vicdan huzursuzluğu ve pişmanlık duyup kendini suçlar.] (82)

‘Âdemüñ genc-i rûḫına meşelâ

Nefs-i emmâre oldı ejderhâ’ (82)

Nûr (Ar.): 1. Gözle görülen aydınlık, maddî şeyleri görmeye yarayan ışık, ziyâ. 2. Kalp gözüyle his ve idrak edilen gönül açıcı aydınlık, maddî olmayan hususlarda basîret gözüyle görülen ve gerçeği görmeyi sağlayan mânevî ışık. 3. Âlemi aydınlatıcı olduğu için Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed hakkında kullanılmıştır. 4. Cenâbıhakk’ın bütün mahlûkâtı yokluk zulmetinden çıkarıp idrak edilebilecek, hissedilebilecek, görülebilecek duruma getiren ilâhî tecellisi. 5. “Âlemleri, gönülleri, zihinleri aydınlatan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (56, 139, 142, 174, 176, 195, 230, 247, 528, 631, 746, 1209, 1211, 1853, 1861, 1956)

‘Nûr-ı zâtından irdi mihre kemâl

Oldı zerrrât aña şühüdü’l-hâ’ (56)

‘Sâyesi nola bulmaz ise zühûr

Zulmet-i dehre mâni‘ idi ol nûr’ (174)

‘Nûr-ı pāk-i cebîn-i Aḥmed için

Ḥâtemü’l-enbiyâ Muḥammed için’ (1209)

Nûrânî (Ar.): 1. Işıklı. 2. Temiz, mübârek, nurlu. (279, 346)

‘Oldı nâ-gâh şehîd zi’n-nüreyn

Ḥâke düşdi o pîr-i nûrânî’ (346)

Rızâ (Ar.): 1. Razı olma, hoşnut olma, memnun olma, bir şeyi kendi hür iradesiyle isteme, kabul etme, benimseme. 2. Mümin bir kulun Allah’tan gelen sevindirici veya üzücü her şeyden hoşnut olması, sevinçli şeylerden memnun olduğu gibi başına gelen olumsuz şeyleri de gönül huzuru ile karşılayıp isyan etmemesi. 3. Allah’ın kulun hâli ve yaptıkları karşısında duyduğu hoşnutluk. (92)

‘Kulluğın eyleyüp o Mevlâ’nuḡ

Gözedürler rızâsını anuḡ’ (92)

Sâlik (Ar.): 1. Bir yola girmiş olan, bir yol tutup onu tâkip eden kimse. 2. Bir tarîkâta girmiş, bir mürşide bağlanarak mânevî yolculuğa çıkmış olan kimse. (15, 509, 554)

‘Sâlike sînidür cenâh-ı necâh

Ma‘ nî‘ -i mîmi erba‘ in-i şabâh’ (15)

‘Sâlik-i Hakk’a Mescid-i Akşâ

Fakrı olana Ka‘ bedür farazâ’ (554)

Sır (Ar.): 1. Bilinmesi, duyulması, açığa vurulması istenmeyen, gizli tutulan şey. 2. Gizlilik. 3. Anlamak ve açıklamakta aklın âciz kaldığı şey. 4. Bir iş veya şeyin yeterli bilgi, tecrübe, yetenek, bâzan da sezgi gerektiren en zor yanı, inceliği, püf noktası. 5. İnsanda ilâhî hakikatleri idrak ve müşâhede eden mânevî melekelerden biri. 6. Allah ile sevdiği kulları arasında gizli kalan hal ve maddî – mânevî varlıklar hakkında Cenâbıhak tarafından sâdece gönül ehline bildirilen hakikatler. (41)

‘Olumaz ders-i ‘ilm-i sırr-ı ‘Alîm

Halka harf-i şad ile ta‘lîm’ (41)

Tarik (Ar.): Yol. 2. Tâkip edilen yol, usûl. 3. Meslek. 4. Vâsıta, vesîle, sebep. 5. Allah’a ulaşmak için tutulan yol, bir velînin tuttuğu Allah’a ulaşma yolu, tarikat. (19)

‘Yürime ğaflet ile şubh u mesâ

İnceden incedür tarîk-i Hudâ’ (19)

Tayy-i Mekân (Ar.): 1. Bir yeri atlarcasına aşma. 2. Yerin ayak altında dörülüp bükülmesi sûretiyle uzak bir yere bir anda gidiverme, mesâfeyi aşma şeklindeki mucize ve kerâmet. (212)

‘Kıldı tayy-i mekân anuñ ile Burâk

Nitekim ‘ışık ile dil-i ‘uşşâk’ (212)

Tevekkül (Ar.): Her türlü gerekli sebebe başvurduktan sonra kadere râzı olup sonucu Allah'tan bekleme, işlerini Allah'a bırakma, yeis ve kederden kurtulma, Allah'a güvenme. (517, 830)

‘Kıldıl ol dem tevekkül Allāh’a

Şundı bir āyîne hemān Şāh’a’ (830)

Vecd (Ar.): 1. Bir şey karşısında duyulan hayranlık veya sevgiden dolayı kendinden geçme durumu, istiğrak hâli. 2. Kasıt ve zorlama olmadan Allah'tan bir lutuf şeklinde kalbe gelen coşkunluk ve istiğrak hâli, ilâhî aşka dalıp kendinden geçme. (37. 560)

‘Hâlet-i zühhd ile gelüp vecde

Hakk’a itmiş kemerleri secde’ (560)

Velâyet (Ar.): 1. Kulun Hakk’a yakınlığı ve Hakk’ın kulu, kulun Hakk’ı dost edinmesi durumu, velî olma, velîlik, ermişlik. 2. Başkası üzerinde hüküm ve tasarruf sâhibi olma yetkisi. (1154, 1158, 1214)

‘Keşf idüp ‘âleme kerâmetler

Halka gösterdi çok velâyetler’ (1154)

‘Hak bu kim seyyid-i velâyetsin

Hızrveş mazhar-ı kerâmetsin’ (1158)

Velî (Ar.): 1. Cenâb-ı Hakk’a yakınlık mertebesini kazanmış olan seçkin kul, Allah’ın dostu ve sevgili kulu: Resûlullah şöyle buyurmuştur. 2. Bir çocuğun sorumluluğunu üstüne alan kimse. 3. Velâyet hakkına sâhip olan kimse. 4. “İmanlı kullarının dostu olan, onlara yardım eden, iyi işlerinde başarı nasip eden, sıkıntılarını gideren” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (175, 863, 1075, 1523)

‘Sāye şalmaz velî o zıll-ı İlāh

Hoş geçer sāyesinde bende vü şāh’ (175)

‘İlm-i hikmetde hâzret-i Loḳmān

Yazdı üç vechile velî dermān’ (1075)

Velîyullâh (Ar.): Allah’a yakın olma mertebesine erişmiş kimse, velî, eren, ermiş. (389, 750)

‘Mâh-ı devrân emîr-i ‘ izzet ü câh

Şâh-ı merdân ‘ Ali Velîyyu’llâh’ (389)

Zâhir (Ar.): 1. Meydanda olan, görünen, açık ve belli olan (şey). 2. Bir şeyin görünen tarafı, dış yüzü, dış görünüşü. 3. (Âlem-i zâhir’den kısaltma yoluyla) Görünen âlem. 4. Tasavvuf ehline göre işin şeklinde kalan, mânâ ehli olmayan kimse. 5. “Varlığı kâinatta tecellîsiyle âşikâr olan, açık olarak görünen” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır. (317, 354, 688, 1066, 1084)

‘Çün tamâm eyledi Gedâ gazeli

Zâhir oldu maḥabbet-i ezeli’ (688)

‘Bu cefânun ziyâde lezzeti var

Zâhirâ bakma gizlû hikmeti var’ (1066)

Zemzem (Ar.): Kâbe yakınındaki meşhur kuyudan çıkan kutsal su. (1217)

‘Kıblenün çâr-sûyî ḥaḳḳı için

Zemzemün yüzi şuyı ḥaḳḳı için’ (1217)

Zühd (Ar.): Dünyâyâ rağbet etmeyip kendini ibâdete verme, nefsinin her türlü zevkten alıkoyup ibâdet yolunu seçme, perhizkârlık, takvâ. (560)

‘Ḥâlet-i zühd ile gelüp vecde

Ḥaḳḳ’a itmiş kemerleri secde’ (560)

2.2.12. Ahlâk İle İlgili Kelimeler

Âdil (Ar.): 1. Haktan, adâletten ayrılmayan, adâletli. 2. Doğru, hakka uygun. (309)

‘Ekmelü’l-ḥaḳ ḥakîm ü ‘ âdil

Efdalü’l-ḥaḳ ‘ âlim ü ‘ âmil’ (309)

Verilen beyitlerde ‘âdil’ kelimesi Hz. Ömer’in adaletini vurgulamak için kullanılmıştır.

Âlî-cenâb (Ar.): 1. Haysiyetli, şerefli, yüksek ruhlu, düşmanına bile iyilik edecek yaratılıştaki olan (kimse). 2. Mal ve parasını sakınmayıp ihtiyâcı olanlara veren, iyiliksever, eli açık, cömert. (1147, 1715)

‘Gerçi’ âlî-cenâbdur dildâr

Gönül alçaklığını itse ne var’ (1147)

‘Ben Gedâ’ dan ‘âr ider çün ol şeh-i ‘ âlî-cenâb

Şoḥbetinde kâşķî adum daḥi aḡılmasa’ (1715)

Âlihi’l-aḡyâr (Ar.): Kendisine saygı duyulan hayırlı, iyi ve olgun kimseler; fazîlet ve kemal sâhipleri. (455)

‘Kılıcın üstün it anuḡ her bâr

Bi’n nebiyyi ve âlihi’l-aḡyâr’ (455)

Atâ (Ar.): 1. Cömertçe verme, ihsan, bağış. 2. Bağışlama, af. (796)

‘Saḡa iḡsân idüp ‘aḡâlar idem

Ola kim derdüḡe devâlar idem’ (796)

Bî-hayâ (Ar.): Utanması, sıkılması olmayan. (292)

‘Düşmen-i bî-hayâyâ aşdı ḡicâb

Perde-dâr oldu ‘ankebût ol an’ (292)

Cûd (Ar.): İnsanlara ihtiyaçlarını bildirmelerine meydan vermeden lutufta, ihsanda bulunma, el açıklığı, cömertlik. (90)

‘Allâḡ Allâḡ nedür bu cûd u seḡâ

Bâr-ı luḡfindan oldu çarḡ düḡâ’ (90)

Ehl-i Edeb (Ar.): 1. İnsanın hatâyâ düşüp utanılacak şeyler yapmaktan kaçınan; yerinde ve ölçülü davranmasını sağlayan meleke, söz ve davranışlarında ölçülü olan; her hususta haddini bilip sınırı aşmayan; terbiye, nezâket, zarâfet sahibi kimse. 2. Utanç, hayâ ve hicap duygusuna sahip kimse. 3. Dâima Hakk’ın huzûrunda olduğunu bilerek bu huzûrun gerektirdiḡi şekilde davranan, kâinatta Allah’ın birliğini görerek bütün yaratılmışlara karşı saygılı olan kimse. (403)

‘Bir yirün̄de yoğ idi noķşānuñ

Edeb öğrendi senden ehl-i edeb’ (403)

Fazl (Ar.): 1. Âlîcenaplık ve cömertlik, iyilik, lutuf, kerem. 2. Bir kimsede bulunan şahsî kıymet ve meziyet, değer. (270, 284, 390, 413, 699, 712, 1576)

‘Ol gül-i gülistān-ı fażl u kemāl

Olmuş idi rasūle ḥayru’l-āl’ (413)

‘Bu Gedā ḥod ziyāde ‘ākıl idi

‘Ālim ü fāzıl idi kāmīl idi’ (699)

‘Bir senün̄ gibi yoķ emīr-i kelām

‘İlm ü fażl ile vācibü’l-ikrām’ (712)

Gönül Açıklığı (T.): 1. Ferahlık, neşe, iç açıklığı. 2. Samîmiyet. (1183)

‘Gönül alçaıklığını eyleyesin

Şāha bir bir didüklerüm diyesin’ (1183)

Gümrah (Fars.): 1. Yolunu kaybetmiş, yolunu şaşırmış (kimse). 2. Doğru yoldan sapmış, dalâlete düşmüş, azgın. (143)

‘Korķum oldur varınca ben gümrah

İde benden cehennem istikrah’ (143)

Halîl (Ar.): Sâdık ve gerçek dost. (437)

‘Adl ü dād ile ol ḥalīl-şıfat

Oldı her millete velī-ni‘met’ (437)

Halîm ü Selîm (Ar.): Yumuşak, sâkin ve iyi huylu. (366)

‘Eyledi anı ol Kerīm ü Raḥīm

Aḥsen-i ḥulk ile ḥalīm ü selīm’ (366)

Havf (Ar.): 1. Korku. 2. Kulun amellerinin ve ibâdetlerinin Hak katında makbul olup olmama endîşesinden doğan Allah’ın sevgisini kaybetme korkusu,

Hakk'ın azameti karşısında kendi hâlinden hayâ etme ve çekinme durumu. (361, 515)

‘Hak rızasını boynına aldı

Havf idüp kılmadı o demde firâr’ (361)

‘Bu yola şübhesi olan gitmez

Havf iden ḥāce fā’ide itmez’ (515)

Hayâ (Ar.): 1. Utanma, sıkılma, utanç. 2. Ar, nâmus, edep. 3. Kulun kusurlarından dolayı Allah’tan utanması, kulluk görevlerini Cenâb-ı Hakk’a lâyük görmemesi ve Allah’ın sevgisini kaybetmekten doğan korku ile kötülüklerden kaçınması hâli. (367)

‘Utanurdu anuñ hayâsından

Cümle kerrübiyân-ı ‘arş-ı ‘azîm’ (367)

Hicâb (Ar.): 1. Utanma, sıkılma, mahcubiyet. 2. Gönülde hakkın tecellîsine ve ilâhî hakîkatleri görmeye engel olan ve insanı Allah’tan uzaklaştıran maddî, mânevî her şey. (292, 836, 1121, 1570)

‘Utanup halkdan iderdi hicâb

Kendü kendüzine kılurdu ‘itâb’ (1121)

‘Olmışuz derd-i ‘ışk ile zinde

‘Kalmışuz bir hicâbuñ altında’ (1570)

Kâmil (Ar.): 1. Noksansız, tam, bütün. 2. Olgunluk yaşında olan (kimse). 3. İlim, fazîlet ve hüner sâhibi, mânevî meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş (kimse). 4. Akli başında, ciddî (kimse). (699, 864. 870)

‘Bu Gedâ ḥod ziyâde ‘âkıl idi

‘Âlim ü fâzıl idi kâmil idi’ (699)

‘Kâmil olanı zü’l-kemâl anlar

‘Âşıkı girü ehl-i hâl anlar’ (864)

Kemâl (Ar.): 1. En olgun, en yetişkin döneminde olma, olgunluk. 2. Bir şeyin tam ve noksansız dereceye erişmiş olması durumu, mükemmellik, tamlık. 3. Bir kimsenin mânevî meziyetler, ahlâk, ilim ve fazîlet bakımından tam bir olgunluğa erişmiş olması durumu. (270, 284, 390, 413, 699, 712, 1396, 1537, 1567)

‘Nice yüz yıl döne sipihr-i cihân

Bir kemâl ehlini kılinca ‘iyân’ (1396)

‘Nazm u neşr ile bulmuş idi kemâl

Oldı ‘ışkumla şi‘ri gibi hayâl’ (1537)

‘Zevk-i ‘ışk ile kim ki buldı kemâl

Bir olur aña fûrkât ile vişâl’ (1567)

Kerem (Ar.): 1. Ruh asâletinin gereği olan cömertlik, âlicenaplık. 2. Lutuf, iyilik, merhamet, ihsan. (137, 146, 233, 1397)

‘Keremünden garîbsetme beni

Âhiretde mu‘azzeb itme beni’ (137)

‘Sidre’ye irdi ol kerem kânı

Geçdi rahmet yili gibi ânî’ (233)

Mâsiyet (Ar.): 1. Günah. 2. Âsîlik, itaatsizlik. (877)

‘Anadan yüzi kara toğmış idi

Ma‘siyet bahri anı boğmış idi’ (877)

Müfsid (Ar.): 1. Arabozan, bozgunculuk yapan, fitne fesat çıkaran (kimse), bozguncu, karıştırıcı, fesatçı, fitneci. 2. Bir şeyi düzenli çalışamaz, kendisinden beklenen işi yapamaz duruma getiren, bozan, ifsat eden. (910)

‘Didügi söze oldılar şâhid

Şıngarı bir nice har-ı müfsid’ (910)

Nefs-i Denî (Ar.): Alçak, soysuz, bayağı, aşağılık olan nefis. (150)

‘Beni yoldan çıkardı nefs-i denî

‘Kuluñam n’eyler iseñ eyle beni’ (150)

Sehâ (Ar.): El açıklığı, cömertlik. (90)

‘Allāh Allāh nedür bu cūd u sehā

Bār-ı luṭfindan oldu çarḥ düṭā’ (90)

Sâdık (Ar.): 1. Dostluğunda samîmî ve vefâlı olan, dostluk bağlarının gerektirdiği vefâyı gösteren, sadâkatli (kimse). 2. Doğru, gerçek, hakîkî. (919)

‘Baña girçeklik ile ‘âşık iseñ

Şubḥveş mihrüm ile şâdık iseñ’ (919)

Sıdk (Ar.): 1. Doğruluk, gerçeklik. 2. Her türlü kötülükten arınmış olma, saflık, temizlik, hâlislik. 3. İçten, yürekten bağlanma, bağlılık, sadâkat. 4. Allah’a gönülden bağlanıp yalan, gösteriş, maddî mânevî çıkar hesâbı vb. kötülüklerden uzaklaşarak her gördüğünü hak bilip ona göre davranma, olduğu gibi görünme veya görüldüğü gibi olma durumu. (29, 194, 266, 269, 275, 291, 301, 1905)

‘Şıdk ile zıkr iden ol Allāh’ı

‘Ālem-i bâṭınuñ olur şāhı’ (29)

‘Beñzer ol mü‘min-i muvaḥḥide gār

Ola ḳalbinde şıdk ile imān’ (291)

‘Şıdk ile her kim olsa ‘âşık-ı Hâḳ

‘Işkıñı ğayrıdan keser muṭlaḳ’ (1905)

Tevâzû (Ar.): Alçak gönüllülük, kibirli olmama, gösterişsiz olma. (204)

‘Kıldı yüz biñ tevâzû‘ ile nigāh

Didi luṭf ile yā nebīyyu’llāh’ (204)

2.2.13. Özel İsimler

2.2.13.1. Şâh u Gedâ Mesnevîsinde Adı Geçen Peygamberler

Âdem (İ.): “adam; insan < Âdem” (Tietze, 2002, s. 99)1. Allah’ın yarattığı ilk insan, insan soyunun atası ve ilk peygamber. 2. Adam, insan. İlk insana edîmden (yeryüzünden) alınan topraktan yaratıldığı için Âdem denmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Âdem Peygamber’in yaratılışından, kendisine tüm varlıkların adlarının öğretilmiş olmasından, meleklerin -Allah’a mutlak itaatin simgesi olarak- Âdem Peygamber’e secde etmelerinden, eşinden ve çocuklarından söz edilmektedir. “Hatırla ki Rabb’in meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tespih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun, dediler. Allah da onlara: Sizin bilmeyeceğinizi herhâlde ben bilirim, dedi. Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti.”(Kur’an-ı Kerim 2/30-31) “Hani biz meleklerle: Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı. Böylece kâfirlerden oldu.” (Kur’an-ı Kerim 2/34)(DTS, 2009, s. 5).

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olmasından ebü'l-beşer, Kur’ân-ı Kerîm’de (bk. Âl-i İmrân 3/33) Allah’ın seçkin kıldığı kişilerden sayıldığından safiyyullah unvanlarıyla da anılmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi, “Âdem”, erişim: 21 Aralık 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adem--peygamber>). Kur’ân-ı Kerîm’de Âdem’in yaratılışının diğer insanlarınkinden farklı olduğu belirtilir; onun topraktan yaratıldığını ifade eden ayetler bulunmaktadır. Bütün ilgili âyetlerde Hz.Âdem’in yaratılması olayında Allah’ın irade ve kudretine özellikle dikkat çekilir. Ayrıca Âdem’in herhangi bir başka canlıdan değil; topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası olarak yaratıldığı belirtilir. Hz. Âdem gerekli mânevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik özelliklerle donatılmış bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu sebeptendir Hz. Âdem diğer tüm insanlardan farklıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre, Allah Âdem’i yarattığı ve ona ruh verdiği zaman meleklerle, “Âdem’e secde edin!” diye emretmiş, bütün melekler bu emre itaat etmişlerdir (el-Bakara 2/34; el-A‘râf 7/11; el-Hicr 15/29-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/72-74), ancak İblîs kendisinin ateşten, Âdem’in ise topraktan yaratıldığını; dolayısıyla ondan üstün olduğunu söyleyerek emre karşı

gelmiş (el-A‘râf 7/12; el-Hicr 15/33; el-İsrâ 17/61; Sâd 38/76) ve bundan ötürü lânetlenerek Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır (Sâd 38/74-78). İslâm’da Allah’tan başkasına ibadet maksadıyla secde etmek küfür olduğundan, meleklerin Hz. Âdem’e secdesi İslâm âlimlerince ibadet secdesi bir ibadet secdesi değildir; bir saygı secdesi ve bir nevi biat olarak yorumlanmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi, “Âdem”). (179, 1285)

‘Oldı dürr-i yetim o hayr-ı halef

Ḳālīb-ı Âdem oldı aña şadef’ (179)

‘Âdemi ‘ışk gör ne hâle koyar

Dâimā muktezâ-yı ‘ışka uyar’ (1285)

Ahmed (İ.): Pek çok methedilmiş, övülmüş kimse. Hz. Muhammed’in isimlerinden biridir. (180, 272, 330, 385, 405, 1209, 1503, 1653)

‘Aḥmed’e yâr-ı evvel olmuşdur

Ol elif-ḳâmet ü mübârek-fâl’ (272)

‘Sünnet-i Aḥmed’i idüp icrâ

Ḥayr işe eyler idi isti‘câl’ (330)

‘Şükr idüp şanki Aḥmed-i Muḥtâr

Faḫr ile faḫr iderdi leyl ü nehâr’ (1503)

Dāvūd (İ.): İsrailoğulları’na gönderilen, kendisine kutsal kitap olarak Zebur verilen ve Kur’an-ı Kerim’de adı geçen bir peygamber. Yahuda kabileisnden Yasa’nın sekizinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Davut Peygamberin Hz. Yakup’un soyundan geldiği bilinmektedir. Daha küçük yaşlarda iken zorba bir kral olan Calut’un ordusuna karşı savaşmış ve bu savaş sırasında Calut’u öldürmüştür. Daha sonra İsrailoğulları’na kırk yıl yöneticilik yapmıştır. Bu esnada Allah, Hz. Davut’a peygamberlik görevi de vermiştir. İslam kaynaklarında Hz. Davut, devlet yönetiminde gösterdiği adaletin yanı sıra Zebur’u güzel okuyuşuyla da bilinmektedir. İsrailoğulları, Davut Peygamber zamanında tarihlerinin en parlak ve canlı dönemlerini yaşamışlardır. Hz. Muhammed, onun bir gün oruç tutup bir gün iftar

ettiğini ve geceleri namaz kıldığını bildirmiştir. Yetmiş bir yaşında vefat ettiği ve Kudüs’e defnedildiği nakledilen bilgiler arasındadır,

Allah’a yalvararak geçimini temin edecek bir kazanç yolu vermesini istemiş, bunun üzerine kendisine zırh yapma sanatı öğretilmiştir. Rivayet odur ki; zırh yapıp giyen ilk kişi odur. Hz. Peygamber bir hadisinde, “İnsanın yediğinin en güzeli kendi kazandığıdır. Allah’ın nebîsi Dâvûd kendi elinin emeğinden başkasını yemezdi” demiştir (Buhârî, “Büyû’”, 15).

Allah dağları ve kuşları Hz. Dâvûd’un emrine vermiş, onlar da sabah-akşam onun tesbihine katılmışlardır (el-Enbiyâ 21/79; Sebe’ 34/10; Sâd 38/18-19). İslâma göre Hz. Dâvûd’un sesi hem çok gür hem çok güzel hem de etkileyiciydi. “Dâvûd o gür ve güzel sesiyle Zebûr’u okumaya başladığında kurt kuş durup onu dinler, sesinden dağlar yankılanırdı.” (TDV İslam Ansiklopedisi, “Dâvûd”). (1384)

‘Meger âvâzı beñzemez ‘ûda

Bülbül uymaz şadâ-yı Dâvûd’a’ (1384)

Eyyûb (İ.): Kur’an’da adı geçen ve başına gelen dert ve sıkıntılara sabretmesiyle meşhur olan peygamber. İbrahim Peygamber’in soyundandır. Kendisine büyük bir servet bahşedilmiştir. Rivayetlere göre Allah, onu hastalıklarla ve servetinin yok olmasıyla imtihan emiştir. O, bunları sabır ve şükürle karşılamıştır. Hz. Eyüp takvâ sahibi, yoksullara karşı merhametli, dulları ve yetimleri koruyan, misafire ikram eden, yolcuya yardım eden bir peygamberdir. Allah’ın verdiği nimetlere çokça şükreder. İblîs’in onu saptırmak için gösterdiği çaba, malını mülkünü ve ailesini kaybetmesi, ağır ve tiksindirici bir hastalığa tutulması, uzun süre sabır ve metanet göstermesi, sonrasında hastalığından şikâyet etmesi ve Hz. Eyyûb’un rabbine, “Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin” diye niyaz etmesi, bunun üzerine Allah’ın da onun duasını kabul ederek başına gelen felâketi kaldırması, kendi tarafından bir rahmet ve ibadet edenler için bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir katını bahşetmesi Kur’an’da geçer (el-Enbiyâ 21/83-84). “Kulumuz Eyyûb’u da an. O rabbine, şeytan gerçekten bana bir yorgunluk ve eziyet verdi, diye seslenmişti. Ayağını -yere- vur! İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su -dedik-. Bizden bir rahmet ve akliselim sahiplerine bir ibret olmak üzere ona hem ailesini hem de onlarla beraber bir mislini armağan ettik. Eline

bir demet buğday sapı al, onunla -bir hatasından dolayı dövme yemin ettiğin karına- vur da yeminini yerine getir -dedik-. Gerçekten biz onu sabreden bir kul bulmuştuk. Ne güzel kuldu o! Daima Allah’a yönelirdi” (Sâd 38/41-44). (476, 1018, 1210, 1265)

‘Uğradup ‘ışk-ı pāk ile rence

‘Kıldı Eyyüb’a derdi eğlence’ (1018)

‘Dil-i Ya‘kūb’uñ inkisârı için

Derd-i Eyyüb’uñ iştiḥârı için’ (1210)

‘Āşık olunca derd ile Eyyüb

‘Āşıkun ‘āşıkı olur maḥbūb’ (1265)

Hızır (İ.): “Hz. Musa zamanında yaşadığı rivayet edilen ve peygamber mi, melek mi, yoksa bir veli mi olduğu konusunda çeşitli görüşler olan ve kendisine ilahî ilim verilen kişi.” (DTS, 2009, s. 134). Kur’an-ı Kerim’de Hızır’ın adından açıkça bahsedilmez. Kehf Suresi’nin 60-82. ayetlerinde yer alan Hz. Musa ile ilgili kıssada; “Katımızdan kendisine bir rahmet ve ilim verdiğimiz kullarımızdan bir kul...” diye anlatılan kişiliğin Hz. Hızır olduğu söylenmektedir. Türk kültürüne göre Hızır’ın Allah’ın izniyle darda kalan kimselerin yardımına yetiştiğine inanılır. Kur’an’da adı geçen İlyâs veya Elyesa‘ın Hızır’ın kendisi olduğu bazı İslâm kaynaklarında geçen bilgilerdendir.

“Müteahhir hadis kaynaklarıyla tarih ve tasavvuf kitaplarında Hızır’ın mitolojik bir kişiliğe büründürülerek tarihte uzun süre yaşayanlardan olduğu, kıyamete kadar da yaşamaya devam edeceği şeklinde bilgiler yer almaktadır.” (TDV İslam Ansiklopedisi, “Hızır”). (184, 611, 1157, 1158, 1315)

‘Ġarḳa-i baḥr-i cūdı kevn ü mekân

Teşne-i āb-ı luṭfı Ḥızır-ı cihan’ (184)

‘Kelimātuñ mişāl-i āb-ı ḥayât

Ḥaḳ bu kim Ḥızır-ı cāna virdi ḥayât’ (611)

‘Hak bu kim seyyid-i velāyetsin

Hızrveş mazhar-ı kerānetsin’ (1158)

İsâ (İ.): “İsrailoğulları’na gönderilen ve kendisine ilahî kitap olarak İncil verilen, Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri. Hz. İsa, Kur’an-ı Kerim’de Mesih, Kelimetullah ve Ruhullah adlarıyla da tanıtılmıştır” (DTS, 2009, s. 175). Annesi, İmran’ın kızı Hz. Meryem’dir. Âdem Peygamber nasıl annesiz ve babasız yaratılmışsa, Hz. İsa da mucizevi şekilde babasız olarak yaratılmıştır. Doğumu miladî takvimin başlangıcı sayılır. Allah’ın izni ve inayetiyle beşikte iken konuşma, alaca hastalığını iyileştirme, doğuştan görmeyen insanların görmelerini sağlama ve ölüyü diriltme gibi çeşitli mucizelerle donatılmıştır. Kaynakların bildirdiğine göre, Hz. İsa’ya otuz yaşındayken peygamberlik görevi verilmiştir. Hz. İsa, insanları Allah’ın varlığına ve birliğine îman etmeye davet ederken Filistin havalisindeki putperestler ve İsrailoğulları ile mücadele etmiştir. Bütün çabalarına rağmen peygamberliği süresince kendisine yalnızca on iki kişi îman etmiştir. İman eden bu kişilere ‘havari’ denilir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre Hz. İsâ çarmıha gerilmemiştir. Yahudiler, Hz. İsa’yı öldürmek için tuzak kurmuşlar, fakat Kur’an-ı Kerim’de bildirildiğine göre Hz. İsa’nın yerine başkasını öldürmüşlerdir. Allah’ın gönderdiği peygamberlere îman eden Müslümanlar, Hz. İsa’yı da hak peygamber olarak tanımış ve onun peygamberliğine inanmışlardır.

“Hristiyanlık’ta ise İsâ Mesîh Tanrı’nın oğlu, dolayısıyla tanrı kabul edilmektedir. İsâ, gerek Hristiyanlık’ta gerek İslâm’da hem İsâ hem de Mesîh olarak adlandırılmaktadır.” (TDV İslam Ansiklopedisi, “İsâ”).

Hadislerde de Hz. İsâ’dan söz edilmektedir. Her doğana şeytanın mutlaka dokunduğu, ancak Hz. İsâ’ya şeytanın doğrudan değil de bir perde arkasından dokunabildiği, onun beşikte iken konuşan üç kişiden biri olduğu, Hz. Peygamber’in onunla mi’rac gecesi semanın ikinci katında karşılaştığı, kıyamette Hz. İsâ’nın şefaati için kendisine gelenleri Allah’ın resulü Hz. Muhammed’e göndereceği belirtilmektedir. Tefsir kitaplarında, tarih ve kısas-ı enbiyâ türü eserlerde ve tasavvuf literatüründe Hz. İsâ ile ilgili çeşitli rivayetler yer geçmektedir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmının Hristiyan kaynaklarından geldiği bilinmektedir. (183, 1857)

‘Rif’ atin gördi ھاﺯﺭﺍﺕ-ﯨ ‘İsā

Ümmeti olmağ için itdi du‘ ā’ (183)

‘Müstedām olsun ol leb-i ‘İsā

Beni ol gice eyledi ihyā’ (1857)

İsmâil (İ.): İbrahim Peygamberin oğlu olan ve Kur'an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri. Hz. İbrahim, Allah’a salih bir evlat vermesi için çokça dua etmiştir. Allah da onun duasını kabul ile karşılık vermiş ve Hz. Hacer adlı hanımından Hz. İsmail’i evlat olarak vermiştir. Hz. İbrahim, gördüğü bir rüya üzerine oğlu Hz. İsmail’i kurban etmek istediğinde Hz. İsmail bu konuda da babasına itaat ettiğinde ise de Yüce Allah, Hz. İbrahim’e bir koç göndermiş ve Hz. İsmail’i kurban olmaktan kurtarmıştır. “Allah’ın emri üzerine Hz. İbrahim, Hz. Hacer’i oğlu Hz. İsmail ile birlikte Mekke’yerleştirmiştir. Daha sonra Mekke’ye yerleşen Cürhüm kabilesinden bir kız ile evlenmiş ve bu evlilikten birçok çocuğu dünyaya gelmiştir. Kureyş kabilesi de Hz. İsmail’in soyundan gelmiştir.” (DTS, 2009, s.176). Hz. İbrahim ara sıra Mekke’ye giderek ailesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden birinde Allah’ın emri üzerine Hz. İsmail ile birlikte Kâbe’yi yapmışlar ve ibadete açmışlardır. Kâbe’ye ilk örtüyü Hz. İsmail örtmüştür. Elli yıla yakın peygamberlik yapmıştır. Mekke’de vefat etmiş ve Hicr denilen yere defnedilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de on iki yerde adı geçen Hz. İsmâil çeşitli özellikleriyle zikredilmektedir. Annesi Hâcer Hatun hakkında Kur’an’da bilgi yoktur. Hz. İsmâil, babası Hz. İbrâhîm’in yaşlılık döneminde ve onun bir duası sonucunda dünyaya gelmiş, çok küçükken babası tarafından Beytülharâm’ın bulunduğu mevkiye bırakılmıştır (İbrâhîm 14/37). Adı açık bir şekilde zikredilmemekle birlikte belli bir yaşa gelince Allah’a kurban edilmek istenenin Hz. İsmâil olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İsmâil, daha sonra babası ile birlikte hem Kâbe’nin temellerini yükseltmiş hem de bu kutsal mekânı temiz tutmakla görevlendirilmiş ve peygamber olarak seçilmiş; diğer peygamberler gibi ona da vahiy indirilmiştir. Kur’an’da Hz. İbrâhîm ile oğlu Hz. İsmâil sadece Kâbe’nin inşasında veya hac ibadeti çerçevesinde değil burdan başka birçok yerde de (el-Bakara 2/133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163) bir arada zikredilmiştir. Ayrıca dilinin Arapça oluşu ve Araplar’ın soyunun ona bağlanması, Hz. İbrâhîm’in oğlu ve Hz. Muhammed’in cediti olması, Kâbe’nin

inşaasında Hz. İbrâhim’le beraber çalışması, kurban edilme hadisesinde babası karşısındaki teslimiyet ve itaati, onun yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderilmesi, Resûl-i Ekrem’in, “Ben iki kurbanlığın oğluyum” diyerek onunla iftihar etmesi gibi durumlara dayalı olarak Müslümanlıkta Hz. İsmâil’e özel bir saygı duyulur (182)

‘Gelmedin ‘âleme o şâh-ı cemîl

Kulı kurbânı idi İsmâ‘îl’ (182)

Lokmân (İ.): “Kur'an-ı Kerim’de kendisine ilim ve hikmet verildiği açıklanan fakat bir veli mi yoksa peygamber mi olduğu belirtilmeyen büyük bir şahsiyet. Adı, Lokman b. Âd’dır. Kur'an-ı Kerim’de örnek bir kişi olarak sunulmuştur. “(DTS, 2009, s.217) Kur'an-ı Kerim’de çok uzun bir ömür yaşadığı, hikmetli söz söylemesiyle meşhur olmuştur. Eyüp Peygamberin kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu olduğu rivayet edilir. Davut Peygamber zamanına yetişip ondan ilim öğrendiği, fetva verdiği ve Hz. Davut’un yardımcısı olduğu da ayrıca rivayet edilir. Kur'an-ı Kerim’deki Lokman suresinin on iki ile on dokuzuncu ayetleri arasında onun bilgisinden, çocuk yetiştirme hususundaki öğütlerinden bahsedilmiştir. Hz. Lokman, kendisine verilen bilgi ve hikmetin yanında hekimliğin de atası olarak tanınır. Bütün bitkilerin özünü bilerek bu bitkilerden dertlere deva olacak formüller ürettiği belirtilmiştir. (1075, 1093)

‘İlm-i hikmetde hâzret-i Loqmân

Yazdı üç vechile velî derman’ (1075)

‘Kavl-i Loqmân ile idüp ‘ameli

Hayli zemm eylediler ol güzeli’ (1073)

Maḥmūd (İ.): Övülmüş methedilmiş, meth ve övgüye değer. Bu isim, Hz. Muhammed için de kullanılmıştır. (164)

‘Muṣṭafâ vü Muḥammed ü Maḥmūd

Aḥmed ü Mürsel ü ḥabīb-i Vedūd’ (164)

Muhammed (İ.): Övülmeye değer olan, en güzel huylara sahip kimse (Ayverdi, 2010, s. 841). Allah'ın bütün insanlara rahmet olarak gönderdiği en son peygamberdir. Hz. Muhammed, Mekke'nin önde gelen kabilelerinden olan Kureyş kabilesinin Haşimoğulları soyuna mensuptur. Annesi Âmine, babası Abdullah'tır. 571 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Doğumundan kısa bir süre önce babasının ölümünün ardından altı yaşında iken de annesini kaybetmiştir. Sekiz yaşına kadar da dedesi Abdülmuttalip'in koruması altında yaşamıştır. Dedesi Abdülmuttalip'in ölümünden sonra amcası Ebu Talip'in gözetimi altında hayatına devam etmiştir. Onunla beraber ticaretle meşgul olmak amacıyla yolculuklar yapmıştır. Bu yolculuklar vesilesiyle de büyük bir ticari deneyim kazanmış, Arabistan'ı kültürel ve coğrafi yönden bir bütün olarak tanıma imkânı bulmuştur. Gençlik yıllarında haksızlıklara karşı duran 'Hilfulfudul' adlı hayır amaçlı kuruluştaki aktif görev üstlenmiştir. Çevresinin sosyal ve kültürel yozlaşmasına karşı yaratılışın gelen temizliğini ve hassasiyetini korumuştur. Bu sayede toplum ona en güvenilir insan anlamına gelen 'emin' unvanı ile seslenmiştir. Yirmi beş yaşına geldiğinde Hz. Hatice ile bir yuva kurmuştur. Bu evlilik Hz. Hatice'nin ölümüne değin devam etmiştir. Bu da yaklaşık yirmi beş yıl gibi bir süredir. Hz. Peygamber'in Kasım, Abdullah, Ümmü Gülsüm, Zeynep, Rukiye ve Fatıma adlı çocukları bu evlilikten dünyaya gelmiştir.

Hz. Muhammed (sav.) otuz beş yaşlarında iken üstlendiği önemli bir görev üstlenmiştir. Milâdî 605 yılında Kâbe, Kureyşliler tarafından yeniden inşa edilirken Hacerülesved adlı kutsal sayılan taşın yerine konulması hususunda kabileler arasında anlaşmazlık çıkmış ve bu yüzden savaşı bile göze alan kabileler olmuştur. Kureyş ileri gelenlerinden Ebû Ümeyye b. Mugîre'nin, Benî Şeybe Kapısı'ndan Kâbe'ye ilk girecek olan kişinin vereceği karara uyulması yolundaki önerisi kabul edildi. Benî Şeybe Kapısı'ndan Kâbe'ye ilk giren kişi olan Hz. Muhammed, Hacerülesved'i bir örtü içine koyarak bütün kabilelerden kimselerin iştirakiyle örtüyü kaldırdı ve Hacerülesved taşını kendi mübarek eliyle yerine yerleştirdi (TDV İslam Ansiklopedisi, "Muhammed").

Hz. Peygamber, risâletinin birkaç yıl öncesinden itibaren ramazan aylarında Hira dağındaki mağarada inzivaya çekilmeye başladı. Hz. Muhammed'in Hira'da bulunduğu 610 yılı Ramazan ayının son on günü içinde bir gece, bazı rivayetlere

göre pazartesi günü sabaha karşı Cebrâil aslî sûretiyle gelerek okumasını istedi, onun Allah'ın elçisi, kendisinin de Cebrâil olduğunu söyledi. Ardından, “Yaratan rabbinin adıyla oku!” mânâsına gelen cümle ile başlayan Alâk sûresinin ilk beş âyetini ona tebliğ etti. Peygamberlik görevi kendisine tebliğ edildiğinde Hz. Muhammed kırk yaşında idi.

“Kureyş ileri gelenleri Resûlullah'ın İslâm'a davetine önceleri pek karşı çıkmamışlardı. Ancak puta tapıcılığı eleştiren âyetleri (Yûnus 10/18, Enbiyâ 21/98-99, Ankebût 29/17) okumaya, puta tapanların cehenneme gireceğini söylemeye başlayınca büyük bir tehlike olarak görüp engellemek için ellerinden geleni yaptılar.” (TDV İslam Ansiklopedisi, “Muhammed”).

Bu görevi on üç yıl Mekke'de ifâ etmiştir. İslam'ın Mekke'de yayılması sıkıntıya girince Müslümanlar ve Hz. Peygamber 622 tarihinde Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdir. Medine'de Hz. Peygamber hem İslam'ın yayılmasını sağlamış hem de Medine İslam devletinin başkanı olmuştur. Kültürel, siyasi, askerî ve ahlaki alanda pek çok alanda düzenleme yapmıştır. Mekkeli müşriklerden gelen saldırılar sebebiyle onlarla Bedir, Uhut ve Hendek savaşlarını yapmıştır. Güçlü bir askerî ve siyasi birlik meydana getiren Hz. Peygamber, 630 yılında Mekke'yi fethetmiştir. Arabistan'ın her tarafında İslam dinini egemen hâle getirdikten sonra 632 yılında altmış üç yaşındayken Medine'deyken vefat etmiştir. Peygamberimizin mübarek naaşı kendi evinin olduğu yere defnedilmiştir. Kabrinin olduğu yer ‘tertemiz gül bahçesi’ anlamında “Ravzayimutahhara” adıyla anılmaktadır.

Hz. Muhammed; Şâh u Gedâ'da temizlik, doğruluk, hâtemü'l-enbiyâ gibi sıfatlarla birlikte yer almıştır. Ayrıca mesnevîde Mustafa, Ahmed gibi adlar da Hz. Muhammed için kullanılmaktadır. (187, 266, 285, 1209)

‘Nûr-ı pāk-i Muḥammed-i ‘Arabî

Ḳara küḻ itdi nār-ı Bū-Leheb’i’ (187)

‘Şıdk ile ümmet-i Muḥammed isen

Şalavâtı dilün̄den eyleme dūr’ (266)

‘Yār-ı ğār-ı Muḥammed-i Muḥtār

Şāniye’sneyni iz hümā fi’l-ġār’ (285)

‘Nūr-ı pāk-i cebīn-i Aḥmed için

Ḥātemü’l-enbiyā Muḥammed için’ (1209)

Mûsâ (İ.): Hz. Mûsâ İsrailoğulları’na gönderilen, kendisine Tevrat adlı kutsal kitap verilen ve Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri. Hz. Mûsâ, Mısır’da dünyaya gelmiştir. Firavun, İsrailoğulları’na düşmanca davranıp esir muamelesi yaparak onların çocuklarını da öldürmeye başlar. Bu esnada Hz. Mûsâ doğar. Annesi, öldürülme korkusundan onu bir sandığa koyup Nil Nehrine salar. Hz. Mûsâ’yı Mısır hükümdarının karısı görüp nehirden çıkarır. Bu masum çocuğu çok sever ve kendi sarayına götürerek orada büyütür. Hz. Mûsâ’nın annesi de bir sebeple saraya girip sütanneliğine kabul edilir. Böylece Hz. Mûsâ, kendisini öldürmek isteyenlerin sarayında büyütülür. Daha sonra kardeşi Hz. Harun ile beraber peygamberlikle vazifelendirilir. Peygamberliği döneminde kendisine ‘tanrı’ dedirten Firavun ve onun kabilesiyle mücadele eder ve kendi kabilesi olan İsrailoğulları’nı onların zulmünden kurtarır. Allah tarafından peygamberliğinin işareti olarak Hz. Mûsâ’ya mucizeler verilmiştir. Bunlardan bazıları; asasının çok büyük bir yılan olması, asasının denizde yol açması ve cebinden çıkardığı sağ elinin bembeyaz olmasıdır.

Hz. Mûsâ, Mısır’dan çıkarak Hicaz tarafına gider. Orada Şuayp Peygamberle görüşerek onun kızlarından biriyle evlenir. Daha sonra Mısır’a dönerken, Tur Dağında kendisine vahiy indirilir ve peygamberlikle görevlendirilir. Kardeşi Hz. Harun’a da onunla Hz. Mûsâ birlikte peygamberlik verilir. Hz. Mûsâ, Mısır’a varınca Firavun ile görüşür ve Firavun’u îman etmeye davet eder. Birtakım mucizeler gösterir ona. Fakat Firavun îman etmez. Hz. Mûsâ’yı sihirbaz zannederek bütün sihirbazları toplatır. Sihirbazlar, Hz. Mûsâ’ya kafa tutarlar, fakat hepsi Hz. Mûsâ’nın mucizeleri karşısında yenik düşerler ve îman ederler. Firavun ise yine inkârında ısrar eder ve îman eden sihirbazları da kaledir. Hz. Mûsâ, İsrailoğulları’nı Firavun’un zulmünden kurtarmak için Mısır’dan çıkarırken Firavun, ordusuyla onların peşine düşer ve Kızıldeniz’in kenarında onlara yetişmeyi başarır. Allah’ın izniyle deniz ikiye ayrılır ve İsrailoğulları karşı tarafa geçer. Onları izleyen Firavun ve ordusu ise Kızıldeniz sularında boğulurlar. Daha sonra Hz. Mûsâ, Filistin ve Ürdün bölgelerinde

peygamberlik vazifesini sürdürür. Kavmini îman ve ahlak yönünden eğitir. Kardeşi Hz. Harun’dan sonra vefat eder.

Kur’an’da Hz. Mûsâ’nın Yüce Allah’ı görmeyi talep ederek, “Rabbim, bana kendini göster, seni göreyim” dediği, rabbinin de ona, “Sen beni göremezsün (len terânî), fakat şu dağa bak, eğer yerinde durabilirse beni görürsün” diye cevap verdiği, tecellî neticesinde dağı paramparça edince Hz. Mûsâ’nın orada bayılıp düştüğü (mahv), nihayet kendine gelince (sahv), “Senin duyu ötesi olduğunu kabul eder, sana tövbe ederim, ben müminlerin ilkiyim” dediği bildirilmektedir (el-A‘râf 7/143). (TDV İslam Ansiklopedisi, “Mûsâ”).

‘Zâtını görmek istedi Mûsâ

Lenterânî diyü irişdi nidâ’ (59)

Şâh u Gedâ’da Hz. Mûsâ ile alâkalı olarak Tur Dağı da bazı beyitlerde anılmıştır. (59, 180, 181, 643, 1337, 1861, 1928)

‘Gördi Aḥmed’de bir yed-i beyzâ

Ḳodı el arḳasın yire Mûsâ’ (180)

‘Dili Mûsâ’dan oldı çünki faşîḥ

Ḥüsni Yûsuf’dan olsa ṭaḥ mî melîḥ’ (181)

‘Nûr-ı dîdârı çünki itdi zuhûr

Yüregüm pârelendi niteki Ṭûr’ (1861)

‘Ṭûr-ı Mûsâ sevâd-ı lafza maḳâl

Sırr-ı ma‘ nî ricâl-i ḡayb-mişâl’ (1928)

Mustafâ (İ.): 1. Maddî mânevî yönden arıtılıp saf ve seçkin duruma getirilmiş veya cinsi içinden en temiz, en iyisi ve en hâlisi olarak seçilmiş (kimse). 2. Bu anlamı ile kelime Hz. Muhammed’in hem sıfatı hem ismi olarak kullanılmıştır (Ayverdi, 2010, s. 855). (2, 98, 159, 164)

‘Göstere tîḡveş o ḥüsn-maḳâl

Münkir-i Muştafâ’ya rûy-ı celâl’ (2)

‘Evvelin evvelidür āhiri yok

Muṣṭafā ümmetine rahmeti çok’ (98)

Nûh (İ.): Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri. Kur’an’ın yetmiş birinci sûresi onun adını taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini anlatır. Hz. Nûh, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde diğer peygamberlere nispeten daha geniş bir şekilde tanıtılan ve “ülü’l-azm” (“Azim sâhipleri, karşılaştıkları büyük zorluklara rağmen peygamberlik görevlerini üstün bir azim ve kararlılıkla eksiksiz olarak yapmış bulunan peygamberler” [Ayverdi, 2010, s.1295]) olarak isimlendirilen büyük peygamberden biridir.

Rivayete göre insanoğlu Hz. Nûh’a kadar tevhid inancı doğrulusunda yaşamış, putperestlik ilk defa Hz. Nûh’un kavmiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Nûh, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına yeniden döndürmek için gönderilmiş bir peygamberdir. “Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Nûh’un Allah tarafından seçildiği (Âl-i İmrân 3/33), kendisine vahyedildiği (en-Nisâ 4/163), kavmine peygamber olarak gönderildiği (Nûh 71/1), 950 yıl kavminin arasında kaldığı (el-Ankebût 29/14), kavmini Allah’a kulluğa davet ettiği (Yûnus 10/71; Hûd 11/25-26) belirtilmektedir.” (TDV İslam Ansiklopedisi, “Nûh”). Hz. Nûh kavmini Allah’tan başkasına ibadet etmemeleri noktasında uyarmış, aksi takdirde başlarına gelecek azabı onlara bildirmiştir. Yoldan çıkmış, çok zalim, azgın olan kavmi Hz. Nûh’a inanmadığı gibi onu yalancılıkla itham etmiş; ondan kendisine uyan alt tabakadan insanları yanından uzaklaştırmasını veya başlarına geleceğini bildirdiği azabın bir an evvel getirmesini istemiştir. Uzun uğraşlar sonunda kavminin putperestlikten vazgeçmediğini görünce inanmayanları cezalandırması için Allah’a dua etmiş, Allah Nûh Peygamberin duasını kabul etmiş ve inkârcı kavmine tufan geleceğini, kendisinin ve inananların ise kurtulacağını haber vererek bir gemi yapmasını istemiştir (Hûd 11/36-39). Geminin inşası bitince her hayvan türünden birer çift, ayrıca boğulmasına hüküm verilenler dışındaki aile fertleri ve imân eden diğer kişiler gemiye bindirilir. Hz. Nûh ve ona inananlar kurtulurken eşi ve oğlu da dahil inanmayanlarla boğulur. Kur’ân-ı Kerîm’e göre Hz. Nûh çok şükreden bir kuldu. Güçlükler karşısında gösterdiği sabır nedeniyle insanlığa örnek olarak gösterilmiştir.

Nûh Peygamberin bir başka özelliği de kâfirlere karşı çokça sert davranmasıdır. (1281)

‘Gelür idi hemîşe menzîle geç

Nûh devrinde taşımışdı kireç’ (1281)

Süleyman (İ.): Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen peygamberlerden biri. Süleyman’ın Hz. Dâvûd’un oğlu ve vârisi olduğu, üstün kılındığı, Allah’a şükreden, sâlih, hakîm, anlayışlı bir kul olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Hz. Süleyman’ın keskin zekâsı, engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri bile kolayca çözüme kavuşturma yeteneğinden söz edilmektedir. Allah, diğer peygamberler gibi, Hz. Süleyman’a da vahiyde bulunarak ve onu da, diğer peygamberler gibi, doğru yola iletmiştir. Allah, Hz. Dâvûd’a on üç soru göndererek bu soruları oğlu Hz. Süleyman’a sormasını istemiştir. Şayet oğlu bunları bilirse kendisinin yerine geçeceğini Hz. Dâvûd’a bildirmiş, Hz. Süleyman da soruların hepsini doğru bir şekilde cevaplandırmıştır. “İslâm kaynaklarında Hz. Süleyman’ın on iki veya on üç yaşlarında tahta geçtiği, Suriye’den İran’a kadar uzanan bölgeye, hatta bütün dünyaya hâkim olduğu, dünyanın ikisi mümin, ikisi kâfir dört kişinin egemenliğinde bulunduğu rivayet edilmektedir (Sa‘lebî, s. 290-292).” (TDV İslam Ansiklopedisi, “Süleyman”). Hz. Süleyman’ın emrine kasırga gibi kuvvetli esen bir rüzgâr verilmiştir. Ayrıca Hz. Süleyman’a kuş dili de öğretilmiştir.

Kuşlardan oluşan ordusunda hüdhüdü göremeyince soruşturmuş, mazeret bildirmezse cezalandıracağını söylediğinde çok geçmeden hüdhüd ortaya çıkarak Sebe diyarından haber getirmiştir. Kendisine başka hayvanların dili de öğretilmiştir. Kur’an Hz. Süleyman’ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan büyük ordulara sahip olduğunu, bu orduların hep birlikte sefere çıktığını (Neml 27/17), emrinde çalışan cinlerin Hz. Süleyman’a ne dilerse yaptıklarını bildirmektedir.

Karınca Vadisi’nden ordusuyla geçerken bir karınca: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman’ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin.’ sözlerini Hz. Süleyman’ın anlaması ve kendisine verdiği nimetler için Allah’a şükretmesi Kur’an’da ifade edilir (Neml 27/17-19).

Hz. Süleyman, Sebe melikesine (Belkıs) onu Müslüman olup Allah’a imân etmey davet eden bir mektup gönderdiğinde melike mektuba karşılık olarak

Süleyman’a gönderdiği hediyelerin kendisine geri gelmesi üzerine Süleyman’ı sarayında ziyaret etmiş ve orada kendi tahtıyla karşılaşınca Müslüman olmuştur.

Hiz. Süleyman, asâsına dayalı hâlde iken vefat etmiş ve emrinde çalışan cinler, ancak ağaç kurdu asâyı yiyip de Süleyman Peygamber yere düşünce onun öldüğünü anlamışlardır. Hiz. Süleyman’ın saltanatının kırk yıl sürdüğü ve elli üç yaşında (bazı kaynaklarda elli iki yaşında) vefat ettiği nakledilmektedir (TDV İslam Ansiklopedisi, “Süleyman”). (686, 1072)

‘Bir qarınca dem olur bunda Süleymânlığ ider

Halka şöhetümüz oldu dilâ hâtem-i ‘ışk’ (686)

‘Mantıku’t-tayrı bilmege her bâr

Ya Süleymân gerek ya hod ‘Attâr’ (1072)

Ya’kûb (İ.): Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri. Hiz. İbrahim’in oğullarından olan İshak Peygamberin oğludur. Lâkâbı, İsrail’dir. İsrailoğulları onun soyundan gelmektedir. Dünyaya gelişi ve peygamberliği önceden müjdelenen bir peygamberdir. On iki erkek çocuğu ve kızları olduğu bilinmektedir. Hiz. Yusuf da bunlardan biridir ve Hiz. Yakup’a en sevimli olan evladıdır. Hiz. Yakup, uzun bir ömür yaşamış ve isteği üzerine Filistin’in el-Halil şehrinde babasının yanına gömülmüştür. Yakup Peygamber tevhid inancını tebliğ eden büyük peygamberlerden biridir. İnsanları Allah’a inanmaya, ona ibadet etmeye davet etmiştir. Hiz. Ya’kûb da dedesi Hiz. İbrâhim gibi çocuklarına Allah’a teslimiyeti vasiyet etmiştir (Bakara 2/132), ölümü yaklaşınca da oğullarına, “Ben gittikten sonra siz kime kulluk edeceksiniz?” diye sormuş, onlar da, “Senin rabbine, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak’ın rabbine, tek Allah’a kulluk edecek ve O’na teslim olacağız” cevabını vermişlerdir (Bakara 2/133).

“Kur’an-ı Kerim incelendiğinde, Hiz. Yakup’un çocuklarının babalarıyla yaşadığı problemler Hiz. Yusuf üzerinden şekillenmiş ve Yusuf kıssası üzerinden çocukları hakkında bilgi verilmiştir.” (Öztürk, 2016, s. 185). Kur’an-ı Kerim’in, İsrailoğullarının ilk nesli olan Hiz. Yakup’un çocukları hakkında bilgi vermesinin sebebi, Hiz. Yakup ve oğullarının nezdinde ebeveynlere çocuk yetiştirmede hususunda birtakım dersler çıkartmak ve ilkeler belirtmektir. Kardeşler arasında

yaşanabilecek kıskançlıktan, hasetin getirdiği olumsuz sonuçlardan, evlat acısından ve bu acıyla karşılaşıldığında sergilenmesi gereken tutumlardan dem vurulduğu görülmektedir. Hz. Yakub, gönderildiği toplumu Allah'a inanarak ibadete davet etmiştir (Yusuf, 12/38, 83). Hz. Yakub, tevhit davetini öncelikle kendi oğullarına yapmış (Nisa, 2/132-133), oğulları ise babalarının bu davetine uyarak Allah'a kulluk etmeyi benimsemişlerdir.

Hz. Yakup, çok sevdiği oğlu Yusuf'u kaybetmesinin ardından gözlerini kaybetmiştir. Yusuf'un öldüğüne içten içe inanmayarak yıllarını geçirmiştir. Hz. Yakub'un peygamber olarak görevlendirildiği Kenan topraklarında kıtlık yaşanması ve Hz. Yakub'un Mısır'da erzak bulunduğunun haberini almasından sonra oğullarını Mısır'a erzak getirmeleri için göndermesi, oğullarının Mısır'da kardeşleri Yusuf ile karşılaşmasının ardından Mısır'a gelmesi için haber gönderen Yusuf'u görmek için Mısır'a gitmesi ve tevhit mücadelesine Kenan'ı bırakarak Mısır'da devam etmesi Hz. Yakup ile ilgili anlatılan kıssalardır. (1019, 1210, 1478)

‘‘Ayn-ı Ya‘küb’ı eyleyüp a‘mā

Cān gözin açdı bātınından aña’ (1019)

‘Dil-i Ya‘küb’uñ inkisārı için

Derd-i Eyyüb’uñ iştiḥārı için’ (1210)

‘Şanki Ya‘küb-ı dehr olup maḥzā

‘İşk-ı Yūsuf ile oldı nā-bīnā’ (1748)

Yusuf (İ.): Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri. Hz. Yusuf, Yakup Peygamberin oğludur. Yusuf kıssası Kur’an’da aynı adı taşıyan sûreyle bütünlük arz etmektedir. Babasının, kendisine olan sevgisiyle fazlasıyla mazhar olmuştur. Bu durum kardeşlerinin Yusuf Peygamberi kıskanmasına neden olmuştur. Kur’an’da Hz. Yusuf’un çocukken gördüğü bir rüyasından bahsedilir. “Hz. Yūsuf rüyasını babasına anlattığında Hz. Ya‘küb ona, “Yavrum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, sana bir tuzak kurarlar. Rabb’in seni seçecek ve sana rüyaların yorumunu öğretecek. Daha önce ataların İbrâhim’e ve İshak’a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya‘küb soyuna da nimetini tamamlayacak” demişti (Yusuf 12/5-6).” (TDV İslam Ansiklopedisi, “Yusuf”). Kardeşleri, bir bahaneyle Hz. Yusuf'u kıra götürüp bir

kuyuya atmışlardır. Kuyudan çıkmayı başaran Hz. Yusuf, Mısır'a giden bir kervan tarafından Mısır hükümdarının vezirine satılmıştır. Böylece çocuk yaşta Firavun'un sarayına girmiştir. Firavun'un vezirinin eşi Züleyha tarafından kendisine yapılan çirkin teklifi reddetmesinden dolayı iftiraya uğrayan Hz. Yusuf, bir süre zindanda kaldıktan sonra buradan kurtulmuştur. Kur'an'da Hz. Yusuf'la birlikte iki gencin zindana girdiği belirtilirken Hz. Yusuf'un bu iki gence dinî nasihatle bulunmasından söz edilir. Zindandan kurtulan Hz. Yusuf daha sonra peygamberlikle görevlendirilmiştir. Hz. Yusuf'a rüyaları yorumlamayla iktisat ilmi de verilmiştir. Mısır Devleti, mali olarak zor durumda kaldığı için Hz. Yusuf devletin durumunu düzeltmek maksadıyla hazinenin başına getirilmiştir. Sonrasında ise devlet başkanı olmuştur. İnsanları İslam'a davet etmiştir. İnsanlar bu davete icabet etmiş ve onun zamanında güzel bir hayat sürmüşlerdir. Yaşadıkları kıtlık üzerine Hz. Yakup, oğullarına erzak bulmaları için Mısır'a gönderdiğinde Hz. Yusuf, gelenlerin kendi kardeşleri olduğunu anlamıştır; onları babalarını Mısır'a getirmeleri için geri göndermiştir. Kur'an'a göre Hz. Yusuf bütün ailesini Mısır'a getirttiğinde annesiyle babasını tahtına oturtur (Yusuf 12/100). Kur'an- ı Kerîm'de Hz. Yusuf dürüstlük ve güvenilirlik özelliğiyle övülür. Ayrıca Hz. Yusuf kendisiyle ilgili anlatılan kıssaaya göre, çok güzeldir; bundan ötürü güzelliğin sembolü olarak zikredilir. Hz. Yusuf Peygamberin mezarının Kudüs yakınlarındaki bulunan Halilürrahman beldesinde olduğu söylenir (DTS, 2009, s. 393). (181, 288, 591, 1020, 1102, 1180, 1256, 1478)

‘Dili Mūsā’dan oldı çünkü faşîh

Hüsni Yūsuf’dan olsa şaṭ mî melîḥ’ (181)

‘Baḳsa mir’âta Yūsuf-ı Ken‘ân

Girü Yūsuf görinür anda hemân’ (1102)

‘İy güzellikde Yūsuf-ı şânî

Görmeze urma pîr-i Ken‘ân’ı’ (1180)

2.2.13.2. Şâh u Gedâ Mesnevîsindeki Diğer Özel İsimler

Abbâs (İ.) : Hz. Muhammed'in amcası. Hz. Peygamber'in kendinden iki veya üç yaş büyük olan amcası, Müslümanlığın ilk zamanlarında bu dini kabul etmiş olmasına rağmen bu durumu açığa vurmayarak pek çok Müslüman'ı himâyesi altına

almış; onları koruyup kollamıştır. Mekke'nin fethi yaklaştığı esnada ise Müslüman olduğunu açığa vurmuştur. (11)

‘‘ Ālem içre penāhıdur nāsuñ

‘‘ Alemi oldı şanki ‘ Abbās’uñ’ (11)

A’cām (İ.): Arap ırkından olmayanlara Araplar’ın verdiği isim. (398)

‘İy kamer-ṭal‘ at ü esed-kevkēb

Şāh-ı A‘ cām ü muḳtedā-yı ‘ Arab’ (398)

Akdeniz (İ.): Atlas Okyanusu'na bağlı, kuzeyinde Avrupa, güneyinde Afrika, doğusunda Asya kıtaları bulunan denizdir. 2,5 milyon km² civarında alanı kaplayan deniz, Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'ndan, Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizi'nden ve Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'den ayrılır. (577, 1275)

‘Ol yüce yirden eylesen nazarı

Görinür Aḳdeniz cezîreleri’ (577)

Ali (İ.): Dört halifenin sonuncusu olan Hz. Ali, hicretten yaklaşık yirmi iki yıl kadar önce Mekke’de dünyaya gelmiştir. Babası, Hz. Peygamber’in amcası Ebu Talip, annesi ise Fatıma binti Esed hatundur. Hz. Ali, Ebu Talip’in en küçük oğludur. Beş yaşından Beri Hz. Peygamber’in himayesinde yetişmiştir ve Hz. Muhammed’e ilk îman edenlerden biridir. Hz. Peygamber, hicret zamanında Mekkelilerin emanetlerini ona teslim etmiştir. Hicretin ikinci yılının sonunda Hz. Peygamber’in kızı Hz. Fatıma ile evlenmiştir. Bu mukaddes evlilikten Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Muhsin adlı erkek çocukları ile Hz. Zeynep ve Hz. Ümmü Gülsüm adlı kız çocukları dünyaya gelmiştir. Hz. Ali; Bedir, Uhut, Hendek ve Hayber başta olmak üzere Hz. Peygamber katıldığı bütün savaşlarda yer almıştır. Hz. Osman’dan sonra Müslümanlar halife olarak Hz. Ali’yi seçmiştir. Hz. Ali döneminde siyasi karışıklıklar vukû bulmuştur. Abdurrahman b. Mülcem adlı kişi tarafından hicretin 40. Yılında Kûfe’de şehit edilmiştir.

Hz. Ali, Hz. Peygamber’e kâtiplik ve vahiy kâtipliği vazifelerini yerine getirmiş, Hudeybiye Antlaşması’nı da o yazmıştır. Mekke’nin fethinden sonra Kâbe’deki putları imha etme vazifesi de ona verilmiştir. Hz. Peygamber vefat

ettiğinde mübarek cenazenin yıkanması gibi işleri vasiyeti üzerine Hz. Ali ile Resûlullah'ın yakın akrabalarından bir kesim ile birlikte yerine getirmiştir. Hz. Ali; Kur'an ve sünnete tam anlamıyla bağlı, dünyevî işlerden uzak kalmayı amaçlayan, İslâm tarihinin Cemel, Sıffin, Nehrevan gibi talihsiz vak'aları sonunda gözyaşı döküp karşıt görüşlülerin imân ve hidâyetleri için dua edecek kadar hassas, takvâ sahibi ve bir mümindir. Hz. Ali ashâb-ı kirâm arasında Kur'an, hadis ve fıkıh alanlarındaki engin bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Rivâyet ettiği hadislerin pek çoğu fikhî konulara dairdir. Aşere-i Mübeşşere'den (hayattayken cennetle müjdelenen on kişi)dir. Hz. Ali, Müslümanlar arasında ilmi, kahramanlığı ve cömertliği ile tanınan önde isimlerden biri hâline gelmiştir. (256, 389, 449, 742)

‘Vâkıf oldu bu gizlü rāza ‘Alī

Andan öğrendi ‘ilm-i lem-yezeli’ (256)

‘Māh-ı devrān emīr-i ‘izzet ü cāh

Şāh-ı merdān ‘Ali Veliyyu’llāh’ (389)

‘Var idi bir kerāmet ıssı velī

Aşlı āl-i rasūl ü nesli ‘Ali’ (742)

Âl-i Resul (İ.): Hz. Peygamberin âilesi, evlâtları. (742)

‘Var idi bir kerāmet ıssı velī

Aşlı āl-i rasūl ü nesli ‘Ali’ (742)

Altunbaş (İ.): Şāh u Gedâ’da tasvir edilen güzellerden biri. (589)

‘Biri sīmīn-beden güzellere baş

‘Alem olmuşdur aña Altunbaş’ (589)

Ankâ (İ.): Kaf dağında bulunduğu inanılan, ismi olup cismi olmayan efsânevî kuş, zümrüdüankā, sîmurg. (758)

‘Kāf-ı ‘ışk içre oluban ‘Ankā

Olayın ‘ayn-ı ‘ışk ile bīnā’ (758)

At Meydanı (İ.): İstanbul'da Sultanahmet Câmii yanında vaktiyle Bizanslılar'ın at oyanları veya araba koşları yaptıkları hipodroma Türkler bu ismi vermişlerdir. (574, 584, 664)

‘İşbu şehir-i mu‘azzama el-ḥaḳ

At Meydānı’dur viren revnaḳ’ (584)

‘Şehr içinde Gedā-yı pāk-naẓar

At Meydānı’na irişdi meger’ (664)

Arap (İ.): 1. Arap yarım adasından çıkıp yayılmış olan Sāmî bir kavmin adı. 2. Arap kavminden olan kimse. 3. Zenci. 5. Arabistan. (398, 404)

‘İy ḳamer-ṭal‘ at ü esed-kevkeb

Şāh-ı A‘cām ü muḳtedā-yı ‘Arab’ (398)

‘İbn-i ‘amm-i rasūl-i faḥr-i cihān

Bildiler sensin iy emîr-i ‘Arab’ (404)

Ashâb (İ.): Hz. Muhammed zamânında yaşamış, onu görmüş ve sohbetinde bulunma şerefine ermiş kimseler, sahâbe. (308, 333, 365, 370, 388, 415)

‘Ḳıl du‘ā rūḥ-ı Ḥaẓfet-i ‘Ömer’e

Oldı çün ol ḥalîfe-i aşḫāb’ (308)

‘Düşdi hep nār-ı ḥayrete aşḫāb

Nāgehān oldı çün bu emr-i ‘aẓīm’ (370)

Attâr (İ.): Ferîdüddin Attâr (ö. 1221, Nişabur), İranlı mutasavvıf, şair. Hekim ve eczacı olmasından dolayı Attâr (aktar) olarak anılır. Fars edebiyatındaki ilk tezkire olan Tezkiretü'l Evliyanın yazarıdır. (1072)

‘Manṭıḳu’t-ṭayr bilmege her bār

Ya Süleymān gerek ya ḥod ‘Atṭār’ (1072)

Ayasofya (İ.): İstanbul'un Fatih ilçesinde kiliseden çevrilmiş bir camidir. Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından, 532-537 yılları arasında inşa ettirilmiş bazilika planlı bir patrik katedrali olmuştur. 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar

tarafından fethedilmesinden sonra II. Mehmed tarafından camiye dönüştürülmüştür. (548)

‘Ayasofya’dur aña nām-ı şerīf

Olmaz anun gibi maḳām-ı laṭīf’ (548)

Âyişe (Ayşe İ.): Hz. Peygamber’in eşi. Hz. Ayşe (ö. 58/678) Hz. Ebubekir’in kızıdır. Hz. Peygamber ile hicretten evvel nişanlanmış; hicretten sonra on sekiz yaşında iken Medine’de evlilikleri gerçekleşmiştir. Hz. Ayşe, Hz. Muhammed ile evlendikten sonra ‘müminlerin annesi’ unvanını alarak Müslümanlar arasında üstün bir konuma kavuşturulmuştur. Hz. Peygamber’den Kur’an-ı Kerim’in indiriliş süreciyle alakalı bilgileri, içerisinde kapalılık bulunan âyetlerin açıklamasını, Hz. Peygamber’in Kur’an-ı Kerim’i tefsir etmesiyle birlikte efendimizin verdiği fetvaları, hadisleri ve davranışlarını öğrenmesiyle tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda geniş bir bilgi birikimini ihtivâ eder. Hz. Peygamber’den iki bin iki yüz on hadis rivâyet ederek ‘muksirun’ denilen ‘çok hadis rivayet eden sahabeler’ arasında yer almıştır. Sahabenin en âlimlerinden biri olduğu söylenmiştir. Hz. Hatice’den sonra Hz. Peygamber’in en çok sevdiği eşinin Hz. Ayşe olduğu rivâyet edilir. Hz. Ayşe cömert ve fakirlere yardımda bulunan biridir. Hz. Ayşe, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki siyasi olaylara müdahil olmamıştır. Hz. Osman’ın katillerinin bulunması çerçevesinde Hz. Ali’nin halifeliği sırasında ona karşı ‘Cemel Savaşı’nı yapmış ve bu hareketinden ötürü daha sonra pişman olmuştur. Bu olaydan sonra siyasi vak’alardan uzak durarak hayatını ilim ve ibadetle geçirmiştir. Hz. Ayşe, 678 yılında Medine’de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir. (257)

‘Açdılar ḥamd-i zü’l-celāle dehen

‘Âyişe Fāṭıma Ḥüseyn ü Ḥasan’ (257)

Burak (İ.): Hz. Muhammed’in, üzerine binerek mîrâca çıkması için emrine verilen semâvî binek. (203, 206, 210, 212, 508)

‘Berḳ-i ḥātīf gibi ‘ale’t-ta‘ cîl

Bir Burāḳ ile geldi Cebrā’il’ (203)

‘Gel süvār ol Burāk’a devlet ile

Varalum Hakk’a emr-i hażret ile’ (206)

‘İşkdur nūr-ı dīde-i ‘uşşāk

‘İşkdur sālīke hemīşe Burāk’ (509)

Ca‘fer-i Tayyār (İ.): Şâh Gedâ mesnevîsinde tasvir edilen güzellerden biri. (593)

‘Birinüñ adı Ca‘fer-i Tayyār

İdemez ol hümāyı kimse şikār’ (593)

Cem (İ.): İran ve Türk edebiyatlarında çeşitli şairler tarafından mesnevî olarak işlenen klasik aşk hikâyesi kahramanı. Cem, Cemşîd ü Hurşîd adlı mesnevînin kahramanıdır. Cem, İran mitolojisinde şarabın mucidi olmasıyla bilindiğinden edebiyatımızda şarap “câm-ı Cem” olarak ele alınır. (440, 683)

‘Çākeri Kāhramān u lālası Cem

Kulınuñ kulu Husrev ü Rüstem’ (440)

‘Mest-i lâ-ya‘ kıl ider âdemi cām-ı Cem-i ‘ışk

Geçürür iki cihāndan kişiyi ‘âlem-i ‘ışk’ (683)

Çin (İ.): Çin ülkesi. (937)

‘Olmaya hüsn ile bunun bedeli

Çin maḥbûbı vü Hıṭā güzeli’ (937)

Düldül (İ.): 1. Hz. Muhammed’in Hz. Ali’ye hediye ettiği katırın adı. (1306)

‘İy cihān içre Düldül-i şānī

Yalnız mı kuduñ bu giryānı’ (1306)

Ebûbekr (İ.): İlk Müslümanlardan olmakla birlikte dört halifenin de birincisidir. Hz. Peygamber’in eşi Hz. Aişe’nin babasıdır. Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’den iki veya üç yaş küçük olduğu rivayet edilmiştir. ‘Cehennemden azat edilen’ anlamında ‘Atik’ lakabı verilmiştir kendisine. Çünkü o, İslam’dan önce de saygınlığı, dürüstlüğü ve tevhit ehli olmasıyla tanınmıştır. Hz. Peygamber tarafından

ona Abdullah ismi verilmiştir. Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç olaylarını tereddütsüz kabul ettiği için 'Siddik' lakabıyla da Müslümanlar arasında saygınlık kazanmıştır. Hz. Ebubekir, gençliğinde Hz. Peygamber'le arkadaş olmuş ve onunla birlikte bazı ticari faaliyetlere katılmıştır. Hz. Muhammed peygamberliğini ilan edince Hz. Ebubekir hemen Müslüman olmuştur. Hz. Ebubekir'in gayretleriyle Mekkeli pek çok kişi İslamla şereflenmiştir. İslamiyet'in Mekke'de yayılış yıllarında tüm mal varlığını İslam uğrunda feda eden Hz. Ebubekir, hicret vaktinde de Hz. Peygamber'e arkadaş olmuştur. İslam'ın Medine döneminde de Hz. Peygamber'in yanında olmuştur ve Müslümanların girdiği bütün savaflara katılmıştır. Hz. Peygamber'den onunla ilgili övgü niteliğinde pek çok hadis rivâyet edilmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların ortak seçimiyle halife Hz. Ebû Bekir olmuştur. İki yıl süren halifelik döneminde İslam toplumunu geliştirmiş ve Kur'an-ı Kerim tek kitap hâline getirtmiştir. Aşere-i Mübeşşere'dendir. Hz. Ebubekir, 634 yılında Medine'de Hakka yürümüş ve Ravzayımutahhara'ya Hz. Peygamber'in yanına defnedilmiştir.

Hz. Ebû Bekir; sıdk ve doğrulukla anılır. Beyitlerde "Siddîk" olarak geçen kimse, Hz. Ebû Bekir'dir. (268, 286)

'Oldı Ebûbekr efđal-i ümmet

Ve 'aleyhi rivâyetü'l-cumhûr' (268)

'Ġâr içinde Rasûl ile Şiddîk

Birliğe yitdi oldı genc-i nihân' (286)

Fâtımâ (İ.): Hz. Peygamber'in en küçük kızı, Hz. Ali'nin eşi. Hz. Fatıma (632), Hz. Muhammed'e peygamberlik gelmesinden yaklaşık olarak beş yıl önce (605) Mekke'de dünyaya gelmiştir. Annesi Hz. Hatice validemizdir. Hz. Fatıma'ya "beyaz, parlak, aydınlık yüzlü hanım" anlamına Zehra, "ffetli, namuslu kadın" manasına Betül lakaplarıyla verilmiştir. Kardeşleri ve yakın akrabalarıyla birlikte Mekke'den Medine'ye hicret etmiştir. Hz. Fatıma ile birçok kimse evlenmek istemesine rağmen Hz. Peygamber, onu amcasının oğlu Hz. Ali ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Muhsin, Hz. Ümmü Gülsüm ve Hz. Zeynep adlı çocukları olmuştur. Hz. Peygamber'in soyu Hz. Fatıma'dan dünyaya gelen torunları vasıtasıyla devam etmektedir.

Hız. Fatıma, sahabe arasında cömertliğı ve ibadete olan düşkünlüğüyle bilinmektedir. Hız. Peygamber ona karşı ayrı bir muhabbet göstermiştir. Hız. Peygamber'in vefatından sonra derin bir kedere kapılan Hız. Fatıma bu üzüntüyle çok yaşamamış, Hız. Peygamberin vefatından yaklaşık altı ay sonra Medine'de vefat ettiğinde Cennet'ül-Baki mezarlığına defnedilmiştir. (257)

‘Açdılar hâmd-i zü'l-celâle dehen

‘Âyişe Fâtıma Hüseyin ü Hasan’ (257)

Ferhâd (İ.): Nizâmî-i Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inden teşekkül etmiş olan ve zamanla müstakil hâle gelmiş klasik bir mesnevînin kahramanıdır. Bu klasik mesnevînin kahramanları Şîrîn ile onu seven ve birbirlerine rakip olan Hüsrev ve Ferhad'dır. Bu aşk hikâyesini “Ferhâd ü Şîrîn” ve “Ferhâdnâme” gibi adlar altında ele alan mesnevîlerde Hüsrev daha geri plana atılıp olayların ağırlık merkezini Ferhad teşkil eder. (468, 491, 495, 616, 774, 1376, 1539, 1911)

‘Şekl-i cîm ol kitâb-ı ra‘nâda

Benzeyle tîşe ile Ferhâd’a’ (491)

‘Anı bilmişdi cümle tağ ile taş

Oldı Ferhâd’a bu Gedâ yoldaş’ (774)

‘Sözlerin dinleme ki ol efsûn

Niçe Ferhâd’ı eyledi Mecnûn’ (1911)

Halîfe (İ.): Hız. Muhammed'den sonra onun vekîli olarak din ve dünya işlerinde bütün müslümanların önderi, aynı zamanda devletin reisi olan kişi, emîrül-müminin. (Çoğul: hulefâ) (308, 376, 390, 394, 429)

‘Hâtem-i enbiyâ gibi meşelâ

Oldı fażl ile hâtem-i hulefâ’ (390)

‘Yâsı ‘ayniyle oldu aña nişân

Ki onuncı halîfedür ol hân’ (429)

Hamza (İ.): Hz. Peygamber'in, kahramanlığı ve savaşçı kimliği ile nam salan amcasıdır. Uhut Savaşı'nda şehit olan Hz. Hamza, 570 senesinde Mekke'de doğmuştur. Aynı zamanda Resulullah'ın süt kardeşidir. Peygamberliğin ilk yıllarında Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye hicret etmiş ve Bedir Savaşı'nda büyük bir kahramanlık göstermiştir. Uhut Savaşı'nda Ebu Sufyan'ın karısı Hind'in teşviki ve ödül vadetmesiyle Habeşli bir köle olan Vahşi tarafından şehit edilmiştir. "Allah'ın Arslanı" olarak bilinen Hz. Hamza'nın vefatına Hz. Peygamber çok üzölmüş, naaşını Uhud mevkisinde toprağa vermiştir. (1291)

'Hamza gibi dilāvere beñzer

Bindügi atı aşkara beñzer' (1291)

Hasan-Hüseyin (İ.): Hz. Peygamberin Hz. Fâtımâ'dan olma torunları. Babaları halife Hz. Ali'dir.

Hz. Hasan, 624 yılında Medine'de doğmuştur. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden Kûfeliler Hz. Hasan'a biat edip halife olarak seçmişlerdir. Hz. Hasan ile Muaviye arasında çıkan anlaşmazlık Hz. Hasan'ın Müslümanları savaşa sürüklemek istememesi nedeniyle barışla sonuçlanmış, hilâfet Muaviyeye bırakılmıştır. Cömertliği ve takva sahibi olan Hz. Hasan iki kez tüm malını ihtiyaç sahiplerine bağışlamıştır. Hz. Hasan, 670'de vefat etmiş ve Medine'deki Cennet'ül-Baki mezarlığına defnedilmiştir. Hz. Peygamber'in soyu iki torunu olan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den devam etmiştir. Hz. Hasan'ın neslinden gelenlere "şerif" adı verilmiştir.

Hz. Hüseyin 626'da Medine'de doğmuştur. Hz. Peygamber, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i çok sevmiş ve "Allah'ım! Ben onları seviyorum sen de sev!" diye duada bulunmuştur. Hilafetin saltanata dönüştürölüp Muaviye'nin oğlu Yezid'e siyasi iktidar hırsına düşmesine Hz. Hüseyin başta olmak üzere birçok sahabe karşı çıkmıştır. Hz. Hüseyin ve Yezid'in karşı karşıya gelişiyile savaş çıkmıştır. Kerbela'da yapılan busavaş sonunda Hz. Hüseyin ve Hz. Peygamber'in torunlarının da içinde olduğu Ehlibeyt'ten 72 kişi şehit edilmiştir. 680 yılında gerçekleşen bu olayda Hz. Hüseyin 57 yaşında şehit düşmüştür. Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyit" adı verilmiştir. (257)

‘Açdılar hamd-i zü’l-celâle dehen

‘Âyişe Fâtıma Hüseyin ü Hasan’ (257)

Hıtâ (İ.): Japonya taraflarında bir yer veya Japonya. (937)

‘Olmaya hüsn ile bunun bedeli

Çin maḥbûbı vü Hıtâ güzeli’ (937)

Hüsrev ü Şîrîn (İ.): Genceli Nizamî’nin kaleme aldığı aşk konulu mesnevînin ana kahramanlarıdır. (440, 478)

‘Çâkeri Kâhramân u lâlası Cem

Kulunun kulu Hüsrev ü Rüstem’ (440)

‘‘İşk-ı maḥbûb ile kim ola ḥazîn

Anlamaz anı Hüsrev ü Şîrîn’ (478)

Hâcerü’l-Esved (İ.): Kâbe’nin doğu köşesinde bulunan, tavaf sırasında hacıların her dönüşte selâmladıkları siyah parlak taş. Kâbe duvarında bulunan ve Müslümanlar için kutsal sayılan bu taşın cennetten geldiğine inanılır. (1547)

‘Ka‘be-i küyüñ bu seng-i siyâh

Hâcerü’l-esvedidür eyle nigâh’ (1547)

İskender (İ.): Asıl adı III. Aleksandros olan ve Büyük İskender olarak tanınan Makedonya Krallığı’nın MÖ 336–323 yılları arasındaki kralıdır. Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika’da eşi benzeri görülmemiş büyük askerî seferlere imza atmıştır. 30’lı yaşlarına geldiğinde Yunanistan’dan Kuzeybatı Hindistan’a kadar uzanan büyük bir imparatorluk oluşturmuştur. Hükümdarlığı süresince girdiği hiçbir muharebede yenilmeyen Büyük İskender, pek çok tarihçii tarafından tarihin en başarılı komutanlarından birisi olarak kabul edilir. (441)

‘Gün gibi gâh olur çeker leşker

Feth ider garbı şanki İskender’ (441)

Kanber (İ.): Hz. Ali zamanında bir köledir. Hz. Ali, bu şahsı satın alarak serbest bırakmasına rağmen, Kanber Hz. Ali'yi bırakıp bir yere gitmemiştir. (401)

‘Nola arduñca yürise Kanber

Rüz-ı nevrüz ile nitekim şeb’ (401)

Kenân (İ.): Günümüzde İsrail, Flistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye’yi kapsayan bölgenin MÖ. 2 binli yıllarındaki adı. Hz. Yusuf’un Kenân topraklarında yaşadığı bilinmektedir. (1102, 1180)

‘Bağsa mir’āta Yūsuf-ı Ken‘ān

Girü Yūsuf görünür anda hemān (1102)

‘İy güzellikde Yūsuf-ı şānī

Görmeze urma pīr-i Ken‘ān’ı (1180)

Kostantiniyye (İ.): Roma İmparatorluğu (330–395), Bizans İmparatorluğu (395–1204 ve 1261–1453), Latin İmparatorluğu (1204–1261) ve Osmanlı İmparatorluğu’na (1453–1922) başkentlik yapmış tarihî bir şehir. Günümüzdeki adı İstanbul olan şehirdir. (533)

‘Adı Koşantiniyye’dür anuñ

Tahtıdır şāh-ı ‘āl-i ‘Oşmān’uñ’ (533)

Leheb (İ.): Hz. Peygamber’in amcası ve en büyük İslam düşmanlarından biridir. Ebû Leheb’in iki oğlu İslâmiyet’ten önce Hz. Muhammed’in kızları Rukıyye ve Ümmü Gülsûm ile evlendirmişti. Ancak İslam dini geldikten sonra Hz. Peygamber’e şiddetle karşı çıktı. Ebû Leheb Hz. Peygamber’i her yerde takip ederek onu yalanlamaya, onun bir sihirbaz olduğunu, kavmini birbirine kattığını, sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini dile getirdi. Kendisinin ve karısının Resûl-i Ekrem’i zedelemeye çalışan bu hareketleri üzerine Tebbet sûresi nâzil oldu. Sûrenin indirilmesi üzerine Ebû Leheb’in oğulları babalarının emriyle, Hz. Peygamber’in iki kızını da boşadılar. Bedir’de Mekkeli müşriklerin yenildiğini öğrendikten birkaç gün sonra Mekke’de öldü. (187)

‘Nūr-ı pāk-i Muḥammed-i ‘Arabī

Kara kül itdi nār-ı Bū-Leheb’i (187)

Leyli vü Mecnûn (İ.): Birbirini seven; ama kavuşamayan, kara sevdalı iki gencin aşkını konu edinen bir mesnevîdir. Hikâye, 10. yüzyılın sonlarında İran'a geçmiş ve ilk kez Genceli Nizamî tarafından yazılmıştır. Türk edebiyatında pek çok şair tarafından kaleme alınan bu mesnevînin en çok ilgi göreni Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnun'udur. (382, 460, 469, 479, 496, 499, 617, 707, 776, 791, 860, 1087, 1113, 1213, 1214, 1233, 1266, 1544, 1911)

‘Lâlenüñ tâcın aldı bād-ı fenâ

‘Kaldı Mecnûn-mişâl başı kaba’ (460)

‘Leylî’nüñ ‘ışkı ile Mecnûnveş

Gökde zencîrini sürürdi güneş’ (707)

‘Çünkü Mecnûn-ı ‘ışk oldu Gedâ

Niceler derdine arardı devâ’ (1087)

‘Acabâ kandayıkı ol hûnî

Leylî’ye irgürün bu Mecnûn’ı’ (1233)

Medîne (İ.): Hz. Peygamber’in hicret edip ilk İslam devletini kurduğu Arabistan’ın Hicaz bölgesinde bir şehir. Hicretten önceki adı “Yesrib” olan şehirin adı Mekke’li Müslümanların buraya göç etmesiyle Hz. Peygamberce “Medine” olarak değiştirilmiştir. Hz. Peygamber’in mübarek kabri, “Ravza-ı Mutahhara” buradadır. (155, 312)

‘Kalbini eyle Ka‘be-i envâr

Gönlünü kıl Medîne-i esrâr’ (155)

‘Geldi şehir-i Medîne’de bir gün

Rûmdan aña kâşîd-ı kayşer’ (312)

Mescid-i Aksâ (İ.): Kudüs’te bulunan mescid, Kâbe ve Mescid-i Nebi’den sonra Müslümanların en önemli üçüncü mescidi. Mescid-i Aksâ, Süleyman Peygamber tarafından yapılmıştır. Mekke’ye çok uzak olduğundan ‘en uzak mescit’ anlamında Mescid-i Aksâ adı verilmiştir. Müslümanlar hicretten sonra bir süre

Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılmışlardır. İsrâ ve Miraç olaylarında da Hz. Peygamber tarafından ziyaret edilmiştir. (213, 554)

‘Eyleyüp Hakk’ı maşad-ı akşâ

Menzili oldı Mescid-i Akşâ’ (213)

‘Sâlik-i Hakk’a Mescid-i Akşâ

Fakrı olana Ka‘ bedür farazâ’ (554)

Mesîh (İ.): Hz. İsâ’nın lakabı. (567)

‘Cum‘ a günü çıkar hañib-i faşîh

‘Azm ider âsümâna şanki Mesîh’ (567)

Mısır (İ.): Afrika'nın kuzeydoğu köşesi ile Asya'nın güneybatı köşesinde Sina Yarımadası'nı kapsayan kıtalararası bir ülkedir. (591)

‘Aña dirlerse oldı erzânî

Mısır-ı hüsn içre Yûsuf-ı şânî’ (591)

Mirrîh (İ.): Dünyâdan sonra güneşe en yakın gezegen; Mars, Sâkıt, Behram. (228)

‘Gökde Mirrîh hayrete batdı

‘Kılıcın şeb niyâmına katdı’ (228)

Müşterî (İ.): Dokuz uydusu bulunan ve güneşe yakınlığı bakımından beşinci sırada yer alan en büyük gezegen; Jüpiter, Erendiz. (229, 1854)

‘Açdı ol nûr-ı pāk çünki gözin

Müşterî ayağına sürdi yüzin’ (229)

‘Müşterî yıldızıyla şems-i cihân

‘Kıldı burc-ı şerefde şanki kırân’ (1854)

Osman (İ.): Hz. Peygamber’in damadı ve dört halifenin üçüncüsü. Meşhur fil hadisesinden yaklaşık altı sene sonra Mekke’de doğmuştur. Hz. Ebubekir’in davetiyle İslam’ı kabul etmiştir. Hayatta iken cennetle müjdelenen on kişiden (Aşere-i Mübeşşere) biri olan Hz. Osman, önce Hz. Peygamber’in kızı Rukiye ile

Rukiye'nin vefatından sonra ise Hz. Peygamberin diğer kızı Ümmügülsüm ile evlenmiştir. Hz. Muhammed'in iki kızıyla izdivaç yaptığı için 'iki nur sahibi' anlamında 'Zinnureyn' lakabı ile tanınmıştır. İslam'ı yaymak için Habeşistan'a hicret edenlerden biri olmuştur. Zenginliğini Allah yolunda feda ettiği için Hz. Peygamber'in övgüsünü kazanmıştır. Halifeliği döneminde birçok fetih yapılmıştır. Hz. Osman döneminde Kur'an-ı Kerim, çoğaltılarak o günkü yerleşim merkezlerine gönderilmiştir. Halifeliğinin son dönemlerinde yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle 656 yılında şehit edilmiştir. (255, 349)

‘Keşf-i rāz eyleyince faḥr-ı cihān

Şādmān oldu ḥazret-i ‘Oṣmān’ (255)

‘Veh ki mānend-i lāle-i nu‘mān

Ḳana ḡarḳ oldu ḥazret-i ‘Oṣmān’ (349)

Ömer (İ.): Dört halifenin ikincisi. Fil hadisesinden on üç sene sonra Mekke’de doğmuştur. Hz. Ömer, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin altıncı yılında Müslüman olmuştur. Kendisine, ‘Hak ile batılı ayıran ve hakkın yanında yer alan’ anlamında ‘Faruk’ lakabı ile seslenilmiştir. Hz. Ömer, Medine döneminde Hz. Peygamber’in yakınında yer almıştır. Bedir, Uhut, Hendek, Hayber ve Mekke’nin fethi savaşlarına katılmıştır. Hz. Osman; ilmi, takvâsı, müşriklere karşı tavrıyla ön plana çıkmıştır. Hz. Ebu Bekir’in vefatından sonra Müslümanların ortak kanaatiyle halife olmuştur. Halifeliği döneminde İran, Mısır gibi ülkeler fethedilmiş, İslam devletinin sınırları genişletilmiştir. Hz. Osman, devlet yönetimindeki adaletiyle tarihte yer etmiştir. Hz. Osman, Aşere-i Mübeşşere’endir. Hz. Osman, 656 yılında bir Mısırlı tarafından Kur-an okurken şehid edilmiştir. (254, 308, 310, 323, 326, 335, 337, 341)

‘Didi şāh-ı rāsūl ol idi ‘Ömer

Gelse bir daḥi ḥalka peygamber’ (310)

‘Gönül alçaqlığın idüp Fārūk

Oḥşasun şemsi eylesün iḥsān’ (323)

‘Da‘ vet idüp aña hıtab itdi

Yā ‘Ömer didi ‘ömrün oldı tamām’ (335)

Refref (İ.): Mîraç’ta Hz. Muhammed’in üzerine bindiği, onu Allah’ın huzûruna götüren binek. (236)

‘Yüzini ferş idüp aña Refref

Buldı anuñ yüzi şuyına şeref’ (236)

Ruhbân (İ.): Râhipler sınıfı, râhipler. (1287)

‘‘ Aceb olmaya Şeyh Şan‘ân’a

‘Işık ile girse şekl-i ruhbâna’ (1287)

Rûm (İ.): (Beyitte) Anadolu. (620)

‘Var idi Rûm ilinde bir ‘âlim

Gündüzün şâ‘im ü gice kâ‘im’ (620)

Rüstem (İ.): Rüstem-i Zâl veya Zaloğlu Rüstem, İranlıların ve Pers mitolojisinin efsanevî kahramanı. İran şairi Firdevsî’nin Şehnâme adlı eserinde büyük bir kahraman olarak gösterilen Rüstem, kahramanlık ve gücün sembolüdür. (440)

‘Çâkeri Qahramân u lâlası Cem

Kulınuñ kulu Husrev ü Rüstem’ (440)

Sidre (İ.): Yer adı. (233, 321, 566, 595, 633)

‘Sidre’den yire ol nefis-i Cibrîl

İndi mânend-i rahmet-i Raḥmân’ (32)

‘Qâmeti üzre iki ebrûsı

Oldı şan iki Sidre tāvûsı’ (595)

Süleyman Hân (İ.): 1520-1566 yılları arasında Osmanlı Devleti’ne hükümdarlık yapmış olan padişah. Kanûnî unvanıyla tanınmıştır. 46 yıl süren hükümdarlığıyla Osmanlı tarihinde tahtta en uzun süre kalan padişah olmuştur. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti’ni devrin en büyük devletlerinden biri hâline getirmiştir. (427)

‘Âl-i ‘Osmân ü gâzî-yi devrân

Pâdişâh-ı zamân Süleymân Hân’ (427)

Şekker Memi (İ.): Şâh u Gedâ’da tasvir edilen güzellerden biri. (597)

‘Biri dilberlerün mükerrerimidür

Sözi tatlu adı Şekker Memi’dür’ (597)

Şeyh San‘ân (İ.): Meşhur bir şeyhin hayatı çerçevesinde, bilinmeyen bir şair tarafından kaleme alınan manzum hikâyenin kahramanı. 50’ye yakın hac yapan, 400 müridi bulunan ve ilmi ile amelini birleştiren bir şeyh iken gördüğü rüya üzerine dervişlerinden bazıları ile birlikte Mekke’den Kayseri’ye gelerek burada bir Rum güzeline âşık olmuş. Şeyh San‘ân, Rum güzelinden gelen din değiştirme teklifini kabul edince müridleri buna çok üzölmüşler ve Kâbe’ye geri döndükten sonra çileye girmişler. Müritlerden biri rüyasında Hz. Peygamber’den şeyhinin hidâyeti için yardım dileyip dileği kabul edilince önce Şeyh-i San‘ân daha sonrasında da eşi Müslüman olmuştur. (Güneş, 2011.) (1287)

‘‘ Aceb olmaya Şeyh San‘ân’a

‘Işk ile girse şekl-i ruhbâna’ (1287)

Şîrîn (İ.): Nizâmî-i Gencevî’nin Hüsrev ü Şîrîn’inden teşekköl etmiş olan ve zamanla müstakil hâle gelmiş klasik bir mesnevînin kahramanıdır. Bu klasik mesnevînin kahramanları Ferhad ile Şîrîn’dir. Bu aşk hikâyesi, “Ferhâd ü Şîrîn” ve “Ferhâdnâme” gibi adlar altında mesnevîlerde ele alınabilir. (616)

‘Nâm-ı Şîrîn’i çünkü itdün yâd

Lâzım oldur ki anıla Ferhâd’ (616)

Üveys-i Karan (İ.): Veysel Karanî. Hz. Peygamber’in ona bıraktığı rivayet edilen hırkanın sonraki nesillere intikal ederek günümüze ulaştığı kabul edilir. Veysel Karanî, tasavvuf ehli bir şahsiyet olarak kabul edilir. (616)

‘Tenümi eyle rûh-ı ‘ışka vağan

Nitekim hâzret-i Üveys-i Karan’ (616)

Vâmık (İ.): Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u Azrâ isimli aşk mesnevîsinin kahramanı. (470)

‘Biri eydürdi ‘ışk ile Vâmık

Oldı ‘âlemde ‘âşık-ı şâdık’ (470)

Yezîd (İ.): Emevî halifesi Muâviye'nin oğludur. Muâviye'nin ölümünden sonra kendisini halife ilan ederek halifeliği saltanata dönüştürmüştür. Hz. Hüseyin'in kendisine karşı çıkmasıyla Hz. Peygamber'in torununu Kerbelâ'da şehid etmiştir. (874)

‘Bir siyeh-rû Yezîd ibni Yezîd

Sâyeveş Şeh'den olmaz idi ba‘îd’ (874)

Zıllullah (İ.): “Allah’ın (yeryüzündeki) gölgesi” anlamındaki kelime halîfeler ve hükümdarlar için unvan sözü olarak kullanılmıştır. (453)

‘Yâ İlâhî şehâ ile ol şâh

Oldı ‘âlemde çünkü zıllu’llâh’ (453)

Zühre (İ.): Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızı, Çoban, Çulpan veya Tan Yıldızı olarak da adlandırılan; Utârit’ten sonra güneşe en yakın gezegen. “Zühre, görülebildiği zamanlar, gökyüzündeki en parlak cisim olarak dikkat çeker. “ (Işıkhan, 2022, s. 21-24). Zühre; Dîvân şiirinde kusursuz güzelliği ve parlaklığı sebebiyle sevgiliye atfedilir. (613, 1855)

‘Zühre gibi alup ele bir çeng

Eyle ‘uşşâkdan birez âheng’ (613)

‘Devlet ile o şems-i Zühre-cebîn

Eyledi baht-ı tîremi aydın’ (1855)

3. SONUÇLAR

Tarih boyunca Türklerin kabul ettiği dinler ve inanışlar Türkçenin söz varlığını etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur. Benimsenen yeni dinler Türkçeye yeni kelimeler girmesine neden olmuştur. Uygurların Maniheizm ve Budizm'i kabul etmeleriyle başlayan bu değişim ve gelişim, Karanlıların İslâmiyet'i kabul etmesiyle ivme kazanmıştır. İslâmiyet ile birlikte Türkçeye giren Arapça kelime sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir.

İnceleme konusu olan Şâh u Gedâ'nın müellifi Taşlıcalı Yahyâ, Osmanlı sahasının güçlü şairlerinden biridir. Taşlıcalı'nın Yeniçeri Ocağı'na mensup asker şairlerden olduğu bilinmektedir. 16. yüzyıl şairi Taşlıcalı Yahyâ'nın Divân ve hamsesi günümüze ulaşan eserleridir. Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesini oluşturan mesnevîleri; Gencîne-i Râz, Yûsuf u Zelîhâ, Kitâb-ı Usûl, Gülşen-i Envâr, Şâh u Gedâ adlı eserleridir. Şâh u Gedâ, edebiyatımızda örneğine sık rastlanmayan, başkahramanların ikisinin de erkek olduğu bir eserdir. Eser, aruzun fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün kalıbıyla kaleme alınmış olup 1969 beyitten meydana gelmektedir. Eser, klasik mesnevi geleneğine uygun olarak yazılmış ve 1537 yılında tamamlanmıştır.

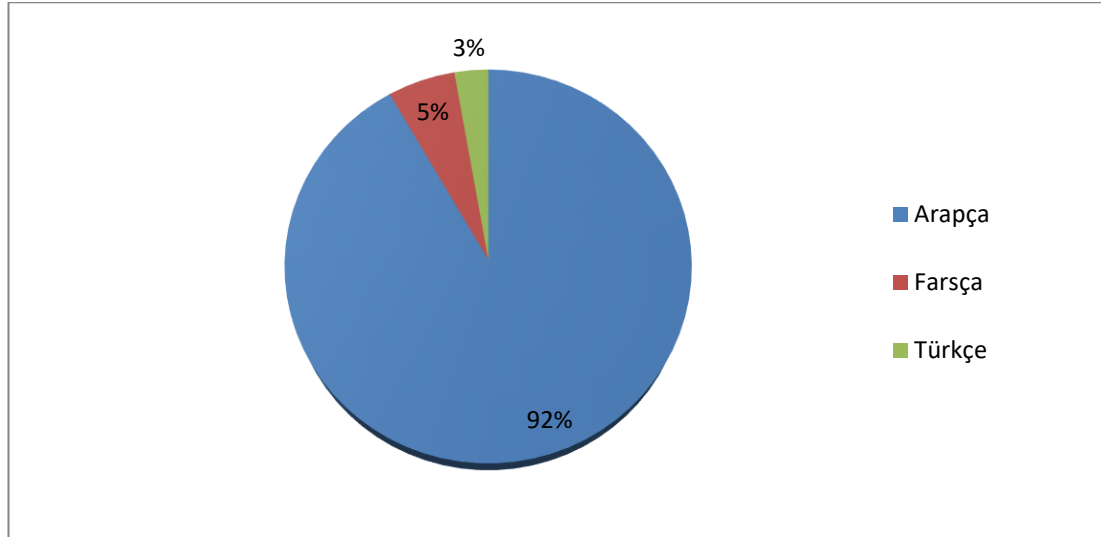
Şâh u Gedâ söz varlığı açısından incelendiğinde Osmanlı Türkçesi Dönemi eserlerinin genelinde olduğu gibi Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların sıklıkla kullandığı kullanıldığı göze çarpar. Şâh u Gedâ'da 253 dinî terim tespit edilmiştir. Bunlardan 232'si Arapça, 14'ü Farsça, 7'si Türkçe kökenlidir. Dinî terimlerin kökenlerine bakıldığında Arapça kelimelerin kullanım sayısının fazlalığı göze çarpar.

Şâh u Gedâ'da yaratıcıyla ilgili Allah, Mevlâ, Hakk, Rabb, İlah, Hüdâ; rahmet, vahdet en çok tekrar eden kelimeler iken Hannan, Rezzak, Celâl en az geçen kelimeler arasındadır. Ayrıca resul, ümmet; zikr, dua, günah, Kâbe, hayn ibadet; cennet; ahiret, kıyamet; iman, hamd, İslam, şükr, şehid; halife, ashab; sıdk, kemal; nur, hikmet, ihsân, dergâh, âhir, velî, ilm, ısk, âşık kelimeleri mesnevide kullanım sıklığı diğerlerine göre fazla olan kelimelerdir.

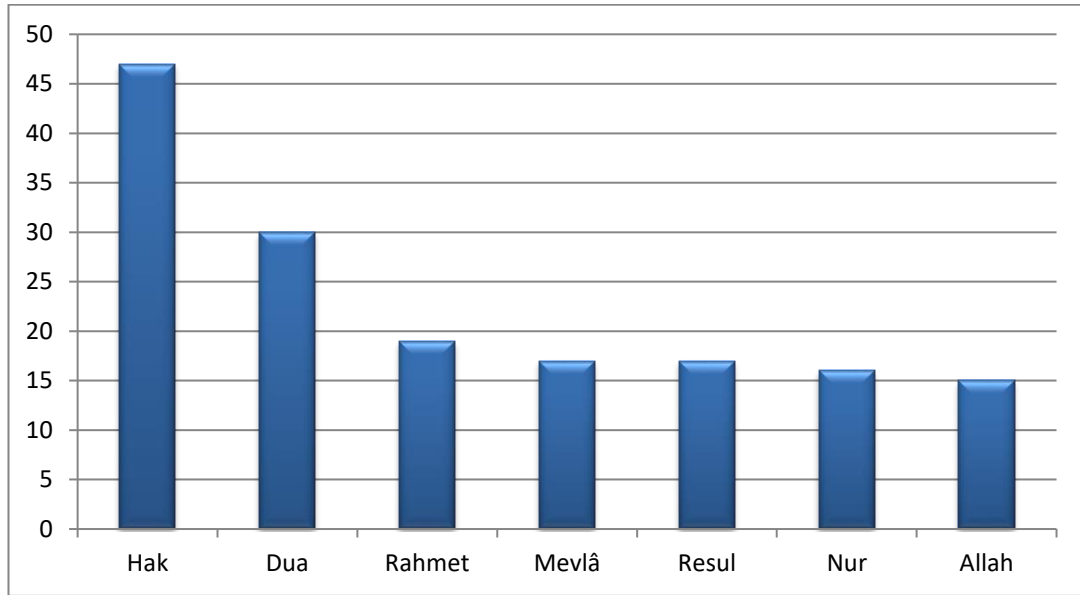
Şâh u Gedâ'da geçen özel isimler de ayrıca bir bölüm olarak ele alınmıştır. Tespit edilen 55 özel ismin kökenine karışıklığa sebebiyet vermemek için bakılmamıştır. Özel isimlerin eserde kullanım sıklığına bakıldığında peygamber arasında Hz. Muhammed, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb ve Hz. Musa isimleri en çok geçen özel isimler olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed; Ahmed, Mahmud, Mustafa gibi diğer adlarıyla da mesnevide yer almaktadır. Halifelerden Hz. Ali ve Hz. Ömer ismi en fazla zikredilenlerdir. Doğu edebiyatının önemli mesnevi kahramanları olan Leyli vü Mecnûn, Ferhâd ü Şirin, Hüsrev ü Şirin, Kanber ve

Vâmık'ın yanı sıra; Rüstem, İskender, Cem gibi kahramanlar da Şâh u Gedâ'da yer verilen şahıslardandır.

Şekil 1. Dini Terimlerin Köken Dağılımı

Şekil 2. Dini Terimlerin İncelenen Eserde Geçme Sıklığı Grafiği

İncelenen eserde en çok tespit edilen dinî terimlerin grafiği yukarıda verilmiştir. Şâh u Gedâ'da en çok geçen dinî terimler Hâk(k) (47), dua (30), rahmet (19), resul (17), Mevlâ (17), nur (16), Allah (15)'dir. Bu terimlerin hepsinin Arapça kökenli olduğunu tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2012). Oğuzların dili. Ötüken Yayınları.
- Aksan, D. (2015). Türkçenin söz varlığı. Bilgi Yayınları
- Aksan, D. (2007). Anlambilim. Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. ve Dilçin, D. (2009). XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artun, E. (2015). Türk halkbilimi. Karahan Kitapevi.
- Ata, A. (2007). "Türk Dilinde Esmâ-yı Hüsnâ". IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24-29 Eylül 2000. Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 131-15
- Ayverdi, İ. (2010). Misallî büyük Türkçe sözlük. Kubbealtı.
- Banarlı, N. S. (1986). Resimli Türk edebiyatı tarihi I-II. Meb Yayınları.
- Boz, Erdoğan, ; Gürer, G. (2022). Eski Anadolu Türkçesi. Gazi Kitapevi.
- Cağferoğlu, A. (1984). Türk dili tarihi. Alfa Yayınevi.
- Çavuşoğlu, M. (1983). Yahya Bey Divânından örnekler. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1994). Kanuni Sultan Süleyman devri Türk edebiyatı. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Develioğlu, F. (1962). Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat. Aydın Kitap Evi.
- Eliade, M. (2009). Dinler tarihine giriş. Kabalcı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2017). Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi. Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2007). Türk dil bilgisi. Bayrak Yayınları.
- Günay, Ü. (2015). Türklerin dinî hayatı, Türk kültürü el kitabı. Grafiker Yayınları.
- Günay, Ü. (2018). Din sosyolojisi. İnsan Yayınları.
- Güneş, T. (2021). Hz. Muhammed'in hayatı ile Hz. Yusuf'un hayatının değerler eğitim açısından Kur'an bağlamında mukayesesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

- Harmancı, M. E.; Tanrıbuyrdu, G. (2023). Taşlıcalı Yahyâ: Şâh u Gedâ. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Işıkkhan, D. (2022). Gökyüzünün en zarıf ve estetik gezegeni: Zühre. Dergipark, (5), 21-24.
- İpekten, H.; İsen M., Karabey T.; Akkuş M. (2004). XVI. Yüzyıl divan nazmı. Büyük Türk Klasikleri (C III, 210-430). Söğüt Yayıncılık.
- İslamansiklopedisi.org. TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim 15 Şubat, 2025 (Muhtelif zamanlarda erişim sağlanmıştıır.). <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-omer-b-hattab>
- Kabaklı, A. (1990). Türk edebiyatı. Türkiye Yayın Evi.
- Karaağaç, G. (2013). Dil bilimi terimleri sözlüğü. TDK Yayınları.
- Karayığit, S. (2019). Eski Türkçeden orta Türkçeye nesneye yönelik olumsuz niteleyiciler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakùltesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kaya, D. (2014). Türk dünyası ansiklopedik Türk halk edebiyatı kavramları ve terimleri sözlüğü. Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Filiz. (2018). Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kızılkaya, E. (2025). Batı Türkçesinde “ne” sözcüğü (Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi). [Yayımlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kip, A. (2021). Kur'an-ı Kerim'de baba olan peygamberler ve babalık rolleri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2017). Eski Anadolu Türkçesi. Fenomen Yayınları.
- Köprölü, F. (2011). Türk edebiyatı tarihi. Akçağ Yayınları.

- Köprülü, F. (2014). Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar. Alfa Yayınları.
- Köprülü, F. (2014). Edebiyat Araştırmaları II. Alfa Yayınları.
- Kurnaz, C. (1979). Taşlıcalı Yahya beğ dîvânı. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Levent, S. A. (2015). Divan edebiyatı kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar. Dergâh Yayınları.
- MEB Genel Müdürlüğü. (2009). Dini terimler sözlüğü. MEB Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Mermer, A. (2008). Eski Türk edebiyatına giriş. Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2016). Eski Türk edebiyatı tarihi. Akçağ Yayınları.
- Ölmez, M. (2005). Türkçede Dini tabirler üzerine. (C.15).Türk Dilleri Araştırmaları.
- Özakıncı, C. (1998). Dil ve din. Payel Yayınevi.
- Özkan, M. (2007). Osmanlı Türkçesi. İslam ansiklopedisi (C.33). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk M. (2016). Peygamberlerin aile bireyleriyle imtihanı. Sonçağ Yayınları.
- Öz Yaşa C. (2024). Taşlıcalı Yahya Bey'in Gülşen-i Envâr ve Şâh u Gedâ isimli eserlerinde kelime grupları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Pala, İ. (2004). Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü. L&M Yayınları.
- Parlatır, İ. (2017). Açıklamalı İslami terimler sözlüğü. Akçağ Yayınları.
- Sağlam, A. ((2016). Taşlıcalı Yahyâ Bey ve hamse'si. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı.
- Şentürk, A. A. (1999). Osmanlı şiiri antolojisi. Yky Yayınları.
- Taşlıcalı Yahya. (2025, 2 Nisan).
https://tr.wikipedia.org/wiki/Ta%C5%9Fl%C4%B1cal%C4%B1_Yahya

- Tietze, A. (2002). Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati 1-2. Simurg Yayıncılık.
- Timurtaş, F. K. (1981). Tarih içinde Türk edebiyatı. Vilayet Yayınları.
- Türk, O., & Koç, F. (2021). Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye Adlı Eserinde Geçen Fiiller ile İnanç ve Tasavvuf İçerikli Fiillerin Semantik Açıdan İncelenmesi. *Mecmua*(12), 78-90. <https://doi.org/10.32579/mecmua.916232>
- Türk, O., & Koç, F. (2022), "Kitâb-ı Güzîde'de Geçen Din ve İnançla İlgili Söz Varlığı Üzerine", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1137-1148.
- Türk, O., & Koç, F. (2022). Kitâb-ı Güzîde'de Geçen İbadet Adları Üzerine. *Mecmua*(14), 15-21. <https://doi.org/10.32579/mecmua.1118508>
- Türk, O. (2023). Mahmut Bin Şeyh Fahreddin'in Şükür-nâme Adlı Eserindeki Dinî Terimler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 1281-1296. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1359660>
- Üşenmez, E. (2013). Yunus Emre Divanında Türkçe İslamî terimler. *Turkish Studies*, 8(3), 625-644. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4426>
- Yoldaş, K. (1993). Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ inceleme-metin. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Zülfikar, H. (2021). Türkçenin söz varlığı; zenginlikler, kayıplar. *Türk Dili Dergisi*,(C.4-10). 838.